

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 58 – 1e kwartaal 2010

Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
**	= nader voorlopig cijfer
x	= geheim
-	= nihil
-	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2009-2010	= 2009 tot en met 2010
2009/2010	= het gemiddelde over de jaren 2009 tot en met 2010
2009/'10	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2009 en eindigend in 2010
2008/'09-2009/'10	= boekjaar enzovoort, 2008/'09 tot en met 2009/'10

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek - Grafimedia

Omslag

TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel.: (088) 570 70 70
Fax: (070) 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Redactie

Joop Garssen
Jorien Apperloo
Ronald van der Bie
Arie de Graaf
Suzanne Loozen
Jolanda van der Lubbe
Marleen Wingen

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax: (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Prijzen incl. verzendkosten
Abonnementsprijs: € 53,10
Prijs per los nummer: € 14,60
ISSN: 1571-0998

Oplage: 850

© Centraal Bureau voor de Statistiek Den Haag/Heerlen, 2010.
Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

Rubrieken	4
Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	5
Demografiek	6
Rangen en standen	7
Bevolking in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10
Wijken en buurten	11
Demografie in het nieuws	12
Mededelingen	13
Artikelen	14
Bevolkingsprognose 2009–2016: omslag naar lagere groei	14
Verhuisgedrag van jongeren	22
Verhuisgedrag van vluchtelingen	28
Selectieve verhuispatronen van autochtonen en allochtonen en de rol van voorkeuren	32
Verschillen in sociale en maatschappelijke participatie	39
Gezondheid en welvaart van ouderen	46
Religie en verschillen in vermogen en inkomen	53
Tabellen	58
Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	58
Technische toelichting en verklaring van termen	59
Demografie op het web	63
Inhoudsopgave vanaf 1e kwartaal 2006	64
Andere CBS-publicaties	69
Richtlijnen voor auteurs	70

Rubrieken

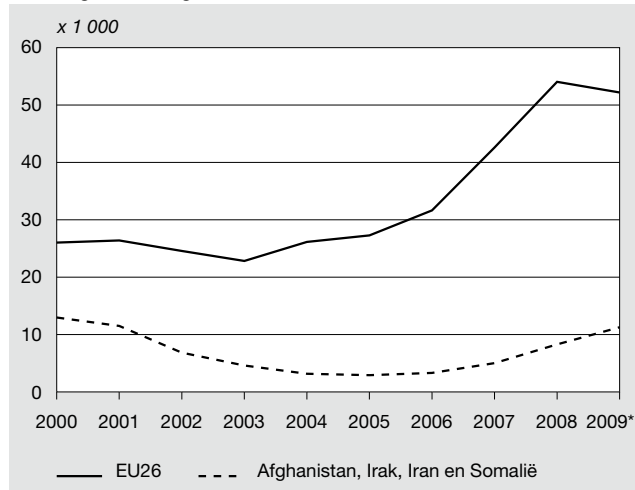
Actuele bevolkingstrends

Crisis remt migratie en verhuizingen

In 2009 vertrokken 111 duizend personen naar het buitenland, 7 duizend minder dan in 2008. De daling van de emigratie kwam geheel voor rekening van in Nederland geboren personen.

Tegenover een dalende emigratie stond een stijgende immigratie: er vestigden zich 147 duizend personen in Nederland, bijna 4 duizend meer dan in 2008. De stijging deed zich vooral voor uit landen waar veel asielmigranten vandaan komen. Onder invloed van de economische crisis begon de arbeidsmigratie uit de EU en landen zoals Japan en de VS in de loop van 2009 te dalen.

1. Immigratie naar geboorteland

Mede door de dalende emigratie en de stijgende immigratie groeide de bevolking in 2009 met 92 duizend, het hoogste niveau sinds 2002. Meer dan de helft van de bevolkingsgroei, 55 procent, komt voor rekening van het saldo van geboorte en sterfte. In 2009 werden in ons land bijna 185 duizend kinderen geboren, evenveel als in 2008. Aan-

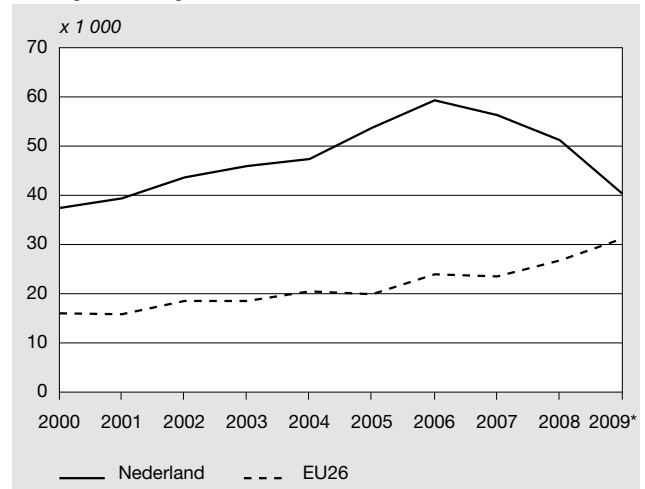
gezien het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijden daalt, betekent dit dat er gemiddeld per vrouw meer kinderen zijn geboren. Het aantal sterfgevallen was met 134 duizend in 2009 iets lager dan in het voorgaande jaar, ondanks de toenemende vergrijzing.

Het aantal verhuizingen binnen Nederland is in 2009 sterk gedaald, hetgeen samenhangt met de economische ontwikkelingen en de situatie op de huizenmarkt. Vooral onder gehuwde paren, de groep die vaak al een eigen woning heeft, trad een daling op.

In 2009 zijn bijna 73 duizend huwelijken gesloten, 2,5 duizend minder dan het jaar daarvoor. Sinds 2004 schommelt het aantal huwelijken jaarlijks rond 72,5 duizend met als uitschieter het jaar 2008 toen ruim 75 duizend huwelijken werden gesloten.

Het aantal echtscheidingen inclusief het aantal flitsscheidingen is in 2009 sterk gedaald. Bijna 3,5 duizend minder dan in 2008. In de periode 2006–2008 was het aantal echtscheidingen en flitsscheidingen vrij stabiel: circa 35 duizend.

2. Emigratie naar geboorteland

Staat Bevolkingsontwikkeling

	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Verhuisde personen	Geboorte	Sterfte	Huwelijken	Echtscheidingen ²⁾	Bevolkingsgroei ³⁾
x 1 000								
2000	132,9	79,0	1 586,4	206,6	140,5	88,1	34,7	123,1
2001	133,4	82,6	1 562,6	202,6	140,4	82,1	37,8	118,2
2002	121,3	96,9	1 595,9	202,1	142,4	85,8	37,3	87,3
2003	104,5	104,8	1 566,5	200,3	141,9	80,4	36,3	65,5
2004	94,0	110,2	1 588,2	194,0	136,6	73,4	36,1	47,5
2005	92,3	119,7	1 651,6	187,9	136,4	72,3	36,6	28,7
2006	101,2	132,5	1 678,1	185,1	135,4	72,4	35,6	23,8
2007	116,8	122,6	1 639,2	181,3	133,0	72,5	35,2	47,4
2008	143,5	117,8	1 632,4	184,6	135,1	75,4	35,0	80,4
2009*	147,3	110,8	1 501,6	184,8	134,2	72,9	31,6	91,8

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties (zie Toelichting 1, Technische toelichting en verklaring van termen).

²⁾ Inclusief flitsscheidingen voor de periode 1 april 2001 tot 1 maart 2009.

³⁾ Inclusief overige correcties.

Korte berichten

Verschil in levensverwachting mannen en vrouwen wordt kleiner

De levensverwachting van in Nederland geboren meisjes in 2008 bedroeg 82,3 jaar. Dat is 4 jaar hoger dan die van jongens (78,3 jaar). Sinds 1980 is het verschil in levensverwachting tussen de seksen kleiner geworden. Mannen boekten vanaf 1980 een winst van 5,8 jaar, vrouwen zijn gemiddeld 3,1 jaar ouder geworden. De verklaring is de sterke daling van de sterfte: ondanks de vergrijzing is in de periode 2002–2007 het aantal sterfgevallen ieder jaar gedaald. Op de Europese ranglijst van de levensverwachting zijn Nederlandse meisjes tussen 1996 en 2006 flink gezakt, van plaats 6 naar plaats 12. Jongetjes schoven van plaats 5 naar plaats 4 op de ranglijst.

Bron: A. de Graaf, CBS-Webmagazine 27 januari 2010

Niet-westerse vrouwen steeds later moeder

In 2008 werden niet-westerse vrouwen van de eerste generatie gemiddeld ruim een jaar later moeder dan in 1996. De gemiddelde leeftijd waarop autochtone vrouwen hun eerste kind kregen, steeg in die periode met bijna een half jaar. Vrouwen van niet-westerse herkomst worden gemiddeld eerder moeder dan autochtone vrouwen. In 2008 waren niet-westerse vrouwen van de eerste generatie gemiddeld 27,5 jaar oud bij de geboorte van hun eerste kind. Autochtone vrouwen werden met gemiddeld 29,6 jaar moeder. In de periode 1996–2008 is het gemiddelde kindertal van vrouwen in Nederland toegenomen van 1,53 naar 1,77. Deze stijging is veroorzaakt doordat autochtone vrouwen gemiddeld meer kinderen kregen. Het kindertal van niet-westerse vrouwen van de eerste generatie daalde juist.

Bron: H. Nicolaas en E. Wobma, CBS-Webmagazine, 27 januari 2010

Ruim 1,1 miljoen Nederlanders met meervoudige nationaliteit

Op 1 januari 2009 telde Nederland ruim 1,1 miljoen personen met de Nederlandse en minimaal één andere nationaliteit. Dat is bijna drie keer zo veel als op 1 januari 1995. Bijna de helft van de Nederlanders met een meervoudige nationaliteit heeft ook de Turkse of Marokkaanse nationaliteit. De sterke stijging van het aantal Nederlanders met meer dan één nationaliteit is veroorzaakt door het grote aantal naturalisaties, vooral in de tweede helft van de jaren negentig.

Kinderen van wie één van de ouders naast de Nederlandse tevens een niet-Nederlandse nationaliteit heeft, krijgen bij hun geboorte ook een meervoudige nationaliteit. Sinds 2003 neemt het aantal Nederlanders met een dubbele nationaliteit vooral op deze manier toe.

Bron: H. Nicolaas, CBS-Webmagazine, 14 december 2009

Ruim 70 duizend vluchtelingen in Nederland

Op 1 januari 2008 woonden er ruim 70 duizend vluchtelingen in Nederland. Bijna negen op de tien zijn in 2002 of eerder naar Nederland gekomen. Het overige deel heeft zich hier tussen 2003 en 2007 gevestigd. Ruim 18 procent van de vluchtelingen die op 1 januari 2008 in Nederland woonden, was afkomstig uit Afghanistan. Ook uit Irak zijn veel mensen naar Nederland gevlucht. Eind jaren negentig kwamen er veel vluchtelingen uit Angola, de voormalige Sovjet-Unie en voormalig Joegoslavië naar Nederland. Van alle vluchtelingen in Nederland in 2008 was zo'n 60 procent man. In 2008 kwam de spreiding van vluchtelingen over Nederland redelijk overeen met die van de totale bevolking. Bijna de helft woonde in het westen van het land.

Bron: I. Gorissen en N. Sluiter, CBS-Webmagazine 10 december 2009

Gezonde levensverwachting korter bij lage inkomens

Mensen uit een huishouden met een inkomen onder de armoedegrens leven gemiddeld ongeveer 5 jaar korter dan mensen met een hoger inkomen. Het verschil in gezonde levensjaren bedraagt zelfs 14 jaar. In 2007 bedroeg de gemiddelde levensverwachting bij geboorte voor mannen 78,3 jaar en voor vrouwen 82,8 jaar. Voor mannen uit een huishouden met een inkomen beneden de lage-inkomensgrens bedroeg de levensverwachting bij de geboorte bijna 75 jaar. Bij mannen met een inkomen boven de lage-inkomensgrens was dat bijna 80 jaar. Bij vrouwen kwam het verschil in levensverwachting bij geboorte tussen de lage en de hogere inkomens ook uit op ongeveer 5 jaar. Mensen met een kans op armoede leven niet alleen korter, ze brengen ook minder jaren door in goede gezondheid. Zo is bij mannen met een laag inkomen de levensverwachting bij geboorte in als goed ervaren gezondheid gemiddeld ruim 51 jaar, terwijl dat bij mannen met een hoger inkomen ruim 65 gezonde jaren is. Voor vrouwen geldt een vergelijkbaar verschil.

Bron: M. van den Brakel en K. Knoops, CBS-Webmagazine, 23 december 2009

Demografiek

Herkomst van Chinezen in Nederland

Per 1 januari 2010 woonden er in Nederland ongeveer 75 duizend Chinezen. Van deze groep zijn er 50 duizend in China, Hongkong, Macau of Taiwan geboren. De tweede generatie Chinezen telt 25 duizend personen. Er wonen in Nederland ook nog ongeveer 25 duizend eerste en tweede generatie Chinezen die in landen als Indonesië, Suriname of Singapore zijn geboren, of wiens ouders in die landen zijn geboren. Deze schatting is gebaseerd op het aandeel Chinezen in de bevolking van landen buiten China. Zij worden in deze beschrijving verder buiten beschouwing gelaten.

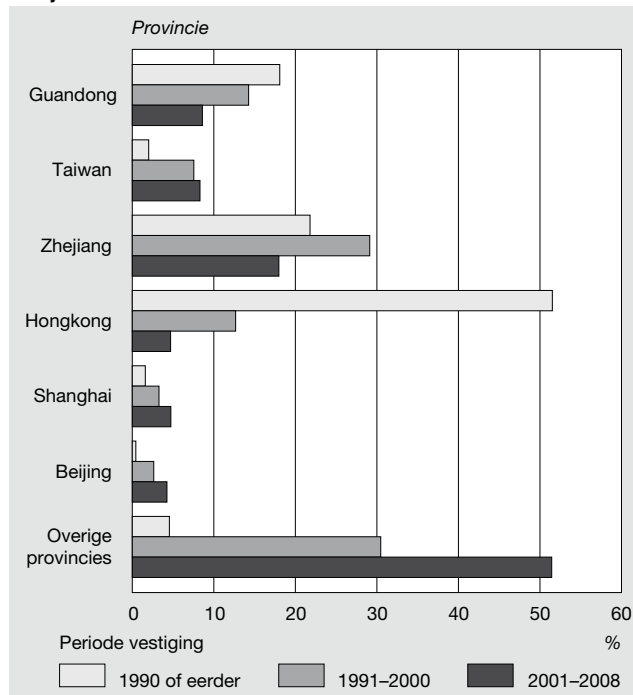
Het aantal eerste generatie Chinezen in Nederland is de afgelopen twintig jaar meer dan verdubbeld. Deze stijging komt vooral voor rekening voor het aantal Chinezen uit China zelf. Het aantal eerste generatie Chinezen uit Hongkong schommelde de afgelopen twintig jaar steeds rond de 10 duizend personen.

Van de in China geboren personen die in Nederland wonen, zijn vrouwen in de meerderheid. Met name in de jaren rondom de millenniumwisseling vestigden zich naar verhouding veel vrouwen in het kader van gezinsvorming in Nederland.

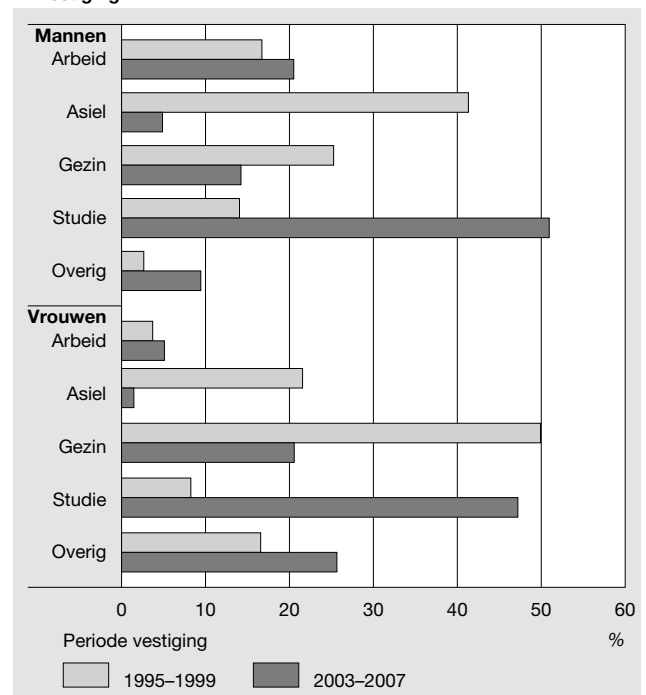
In 2008 was het aantal immigrerende mannen voor het eerst sinds lange tijd hoger dan het aantal immigrerende vrouwen.

Van de huidige eerste generatie Chinezen die zich in 1990 of eerder in Nederland hebben gevestigd, is bijna driekwart geboren in Hongkong of de daaraan grenzende provincie Guandong. De resterende groep is geboren in de zuidelijk van Shanghai gelegen kustprovincie Zhejiang. Door gewijzigde politieke omstandigheden werd het voor Chinezen in de jaren negentig makkelijker om te migreren. De dominante positie van Hongkong in de migratie verdween, terwijl het aandeel afkomstig uit de overige provincies, met Zhejiang voorop, veel groter werd. In deze periode was asielmigratie naast gezinsvorming een belangrijke reden voor Chinezen om zich in Nederland te vestigen. Na het jaar 2000 is het relatieve aandeel van in Hongkong geboren personen nog verder gedaald. Het aandeel van Hongkong in de vestiging, iets minder dan 5 procent, is vergelijkbaar met andere grote Chinese steden als Shanghai en Beijing. Na de millenniumwisseling zijn steeds meer Chinezen om studieredenen in Nederland komen wonen. In de periode 2003–2007 kwam de helft van de uit China afkomstige migranten om die reden naar Nederland.

1. Aandeel Chinezen naar geboorteprovincie en periode van vestiging, 1 januari 2009

2. Aandeel Chinese immigranten naar migratiemotief en periode van vestiging

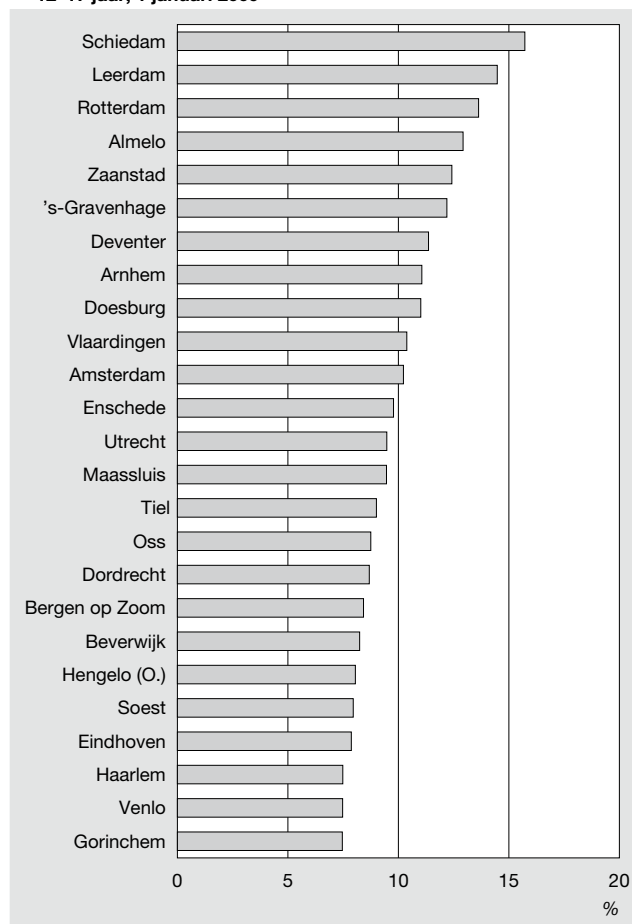
Rangen en standen

Gemeenten naar aandeel Turken van 12 tot en met 17 jaar, 2009

Op 1 januari 2009 woonden er in Nederland 378 duizend Turken. Daarmee is ruim 2 procent van de Nederlandse bevolking van Turkse herkomst. In de leeftijdsgroep van 12 tot en met 17 jaar bedroeg het aantal Turken 43 duizend. Dat is 3,6 procent van alle 12-17-jarigen in Nederland.

Het aandeel Turken van 12 tot en met 17 jaar verschilt sterk per gemeente. Dit aandeel is het hoogst in Schiedam, met bijna een op de zes (*grafiek 1*). Ook in Leerdam en Rotterdam is dit aandeel hoog, met meer dan 13,0 procent. Den Haag staat op de zesde plaats, met 12,2 procent. In Amsterdam bedraagt dit aandeel 10,2 procent en in Utrecht 9,5 procent.

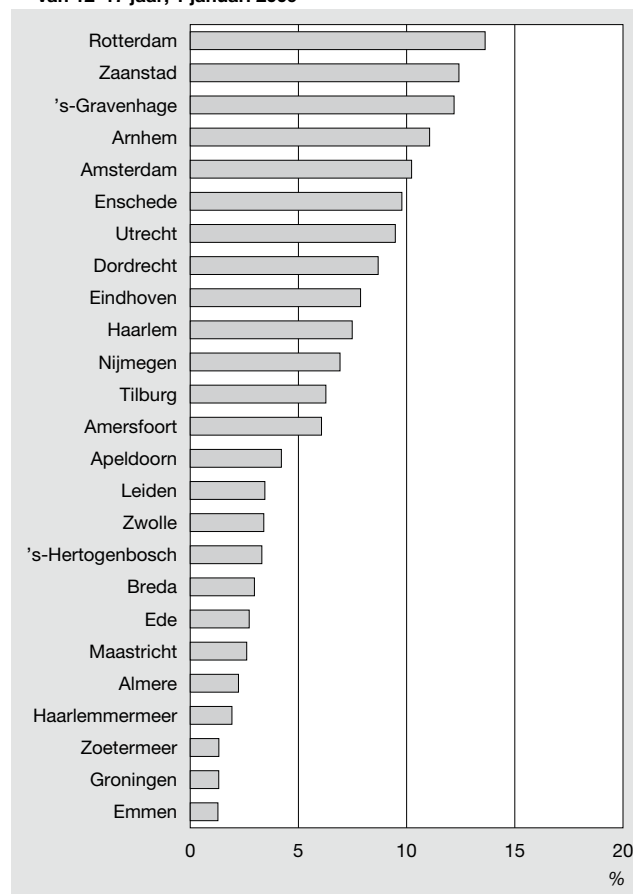
1. Top-25 van gemeenten met het hoogste aandeel Turken van 12-17 jaar, 1 januari 2009

Als uitsluitend wordt gekeken naar steden met meer dan 100 duizend inwoners, valt op dat het aandeel jonge Turken ook relatief hoog is in Zaanstad en Arnhem, met beide meer dan 10,0 procent (*grafiek 2*). Buiten de vier grote steden is het aandeel jonge Turken ook hoog in een aantal steden in het oosten van het land en in Noord-Brabant. Veel Turken hebben zich in de jaren zestig in deze gebieden gevestigd vanwege de textielindustrie.

In sommige gemeenten wonen (vrijwel) geen jonge Turken, zoals in Staphorst, Ubbergen en op de Waddeneilanden. Van de gemeenten met minstens 50 Turken is het aandeel 12-17-jarige Turken het laagst in Leusden, gevolgd door Castricum en Hardenberg. Ook in een aantal steden met meer dan 100 duizend inwoners is dit aandeel zeer laag, zoals in Emmen, Groningen, Zoetermeer en Haarlemmermeer (alle minder dan 2,0 procent).

2. Steden met meer dan 100 duizend inwoners naar aandeel Turken van 12-17 jaar, 1 januari 2009

Bevolking in kaart

Aantal nieuwbouwwoningen daalt, grote verschillen per gemeente

Op landelijk niveau is er een daling van bijna 20 procent van het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen over de eerste drie kwartalen van 2009 vergeleken met dezelfde periode in 2008. Opgesplitst in huur- en koopwoningen vertoont de huursector nog een lichte stijging van 4 procent. Dit wordt echter teniet gedaan door de sterke daling van 27 procent in de koopsector. Per gemeente zijn er grote verschillen te zien. In Amsterdam is het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen over de eerste drie kwartalen van 2009 sterk gestegen ten opzichte van dezelfde periode in 2008. Een derde van de stijging wordt veroorzaakt door huurwoningen en twee derde door koopwoningen.

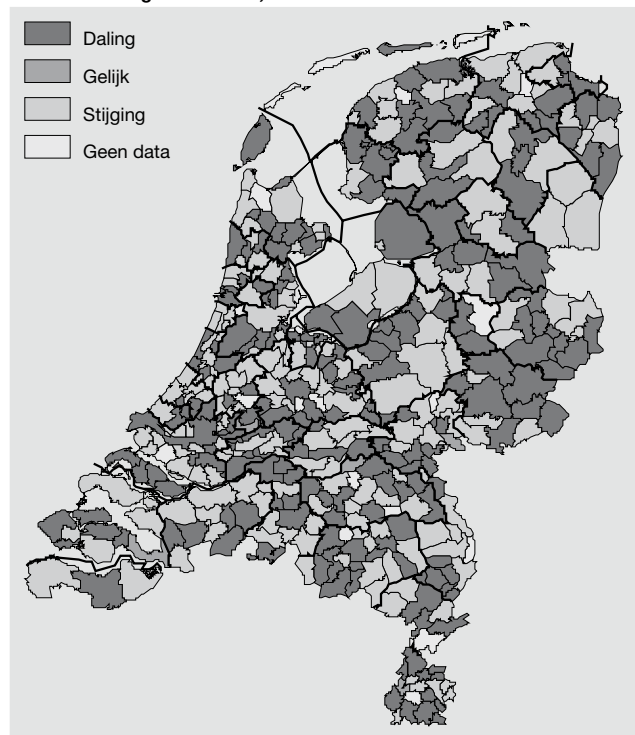
De landelijke daling van 34 procent van het aantal verkochte bestaande woningen is bij alle gemeenten terug te zien. In Amsterdam bedraagt deze 29 procent. Omdat in Amsterdam landelijk gezien meer nieuwbouwwoningen zijn gebouwd, is de verwachting dat de binnengemeentelijke verhuizingen ook boven de landelijke ontwikkeling liggen. In Amsterdam zijn de binnengemeentelijke verhuizingen over de eerste drie kwartalen licht gestegen met 1 procent, terwijl er landelijk een daling van 8 procent is te zien.

Een andere landelijke ontwikkeling is een stijging van 44 procent van het saldo van het aantal gevestigde min het aantal vertrokken inwoners (inclusief immigratie en emigratie). Amsterdam volgt deze ontwikkeling met een stijging van 91 procent. Deze stijging wordt vooral veroorzaakt door een daling van het aantal vertrokken inwoners. De daling van het aantal vertrokken inwoners wordt voor 60 procent veroorzaakt door een daling van inwoners die zijn vertrokken naar het buitenland. Het aantal gevestigde inwoners is nagenoeg gelijk gebleven.

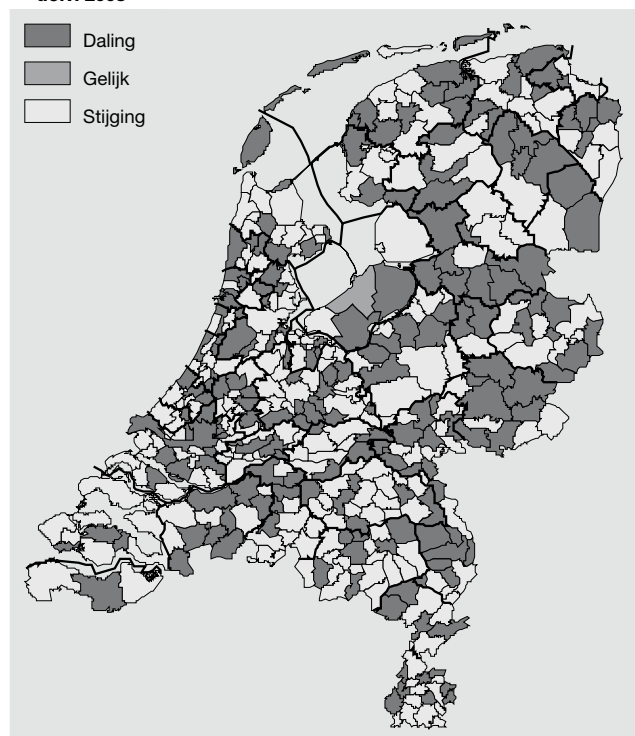
Rotterdam volgt zowel de landelijke daling in het aantal nieuwbouwwoningen met 28 procent als de landelijke daling van het aantal verkochte bestaande woningen met 28 procent. Deze dalingen veroorzaken ook een daling van het aantal gevestigde, vertrokken en binnen de gemeente verhuisde inwoners, met respectievelijk 8, 2 en 7 procent. In Utrecht is een vergelijkbare ontwikkeling te zien.

Den Haag laat een stijging van 23 procent zien van het aantal nieuwbouwwoningen, maar de daling in het aantal bestaande verkochte woningen is gelijk aan het landelijke niveau van 34 procent. Als percentage van de woningvoorraad is de daling van de verkoop voor Den Haag sterker dan gemiddeld bij de 25 grootste Nederlandse gemeenten. Zowel het aantal gevestigde, vertrokken en binnen de gemeente verhuisde inwoners zijn gedaald voor deze gemeente.

1. Ontwikkeling nieuwbouw, 1e-3e kwartaal 2009 t.o.v. 2008

2. Ontwikkeling saldo vestiging minus vertrek, 1e-3e kw. 2009 t.o.v. 2008

Nederland en Europa

Oudere moeders, minder kinderen (rectificatie)¹⁾

Vrouwen in Nederland worden steeds later moeder. Dit is echter geen typisch Nederlands verschijnsel, maar doet zich in de gehele westerse wereld voor. Het steeds later kinderen krijgen is een van de belangrijkste kenmerken van het hedendaagse vruchtbaarheidspatroon. Dit uitstel van kinderen leidt bovendien tot minder kinderen en steeds vaker ook tot afstel van kinderen.

De gemiddelde leeftijd waarop een vrouw haar eerste kind krijgt, is tussen 1990 en 2005 toegenomen. Tussen de lidstaten van de Europese Unie bestaan echter nog wel grote verschillen. In Spanje worden vrouwen met ruim 29 jaar het laatst moeder; in Roemenië en de Baltische staten krijgen vrouwen hun eerste kind gemiddeld vier jaar eerder. Nederlandse vrouwen, in 1990 nog koploper met 27,6 jaar, waren in 2005 gemiddeld bijna 29 jaar toen ze hun eerste kind kregen.

Het late moederschap van vrouwen in Spanje, maar ook in Italië heeft onder meer te maken met het feit dat jongeren in deze landen relatief lang bij hun ouders blijven wonen. De helft van de Spaanse en Italiaanse vrouwen van 25 tot 30 jaar woont nog thuis. Voor de EU als geheel is dit iets meer dan een kwart.

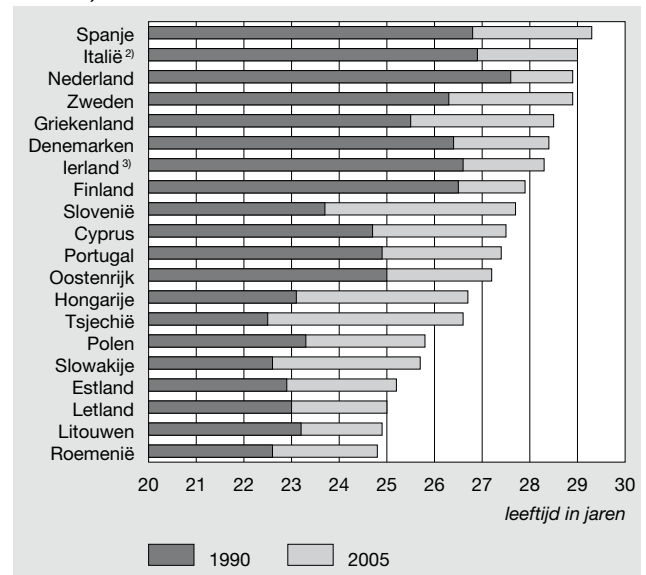
Ook het gezinsbeleid in de diverse landen speelt een rol in de timing van het eerste kind en de vruchtbaarheid. Het gezinsbeleid in de zuidelijke landen kenmerkt zich over het algemeen door weinig aandacht voor werkende moeders, lage kinderbijslag en weinig opvangvoorzieningen voor jonge kinderen. De Scandinavische landen kennen daarentegen ruime overheidsmaatregelen voor gezinnen en veel ondersteuning voor werkende ouders. Deze voorzieningen vertalen zich in een verhoudingsgewijs hoog totaal vruchtbaarheidscijfer van 1,85 in de noordelijke landen, tegen circa 1,35 in de Zuid-Europese landen. Daarnaast spelen ook sociaaleconomische omstandigheden een rol in het vruchtbaarheidsgedrag. Door de hoge jeugdwerkloosheid in Zuid-Europa stellen jongeren het krijgen van kinderen uit en investeren ze liever in het verwerven van een zo hoog mogelijk opleidingsniveau.

¹⁾ Deze rubriek is een rectificatie van de rubriek 'Nederland en Europa' uit nummer 4 van Bevolkingstrends 2009. In grafiek 1 van de rubriek in nummer 4 van 2009 worden een aantal landen genoemd die een andere definitie hanteren van het begrip 'eerste kind', te weten uit het huidige huwelijk in plaats van uit de moeder. De landen die deze afwijkende definitie hanteren zijn België, Bulgarije, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg, Malta en het Verenigd Koninkrijk. Deze landen tellen rangnummers uit het huwelijk (en niet uit de moeder) waardoor alleen kinderen van gehuwden meetellen in deze statistiek. Wanneer vrouwen hertrouwen kunnen ze opnieuw een 'eerste kind' krijgen.

De cijfers voor deze landen met betrekking tot de gemiddelde leeftijd van de moeder bij geboorte van het eerste kind zijn dan ook niet vergelijkbaar met de cijfers van de overige landen die in grafiek 1 zijn gepresenteerd. Voorts is grafiek 2 aangepast omdat de legenda foutief was weergegeven.

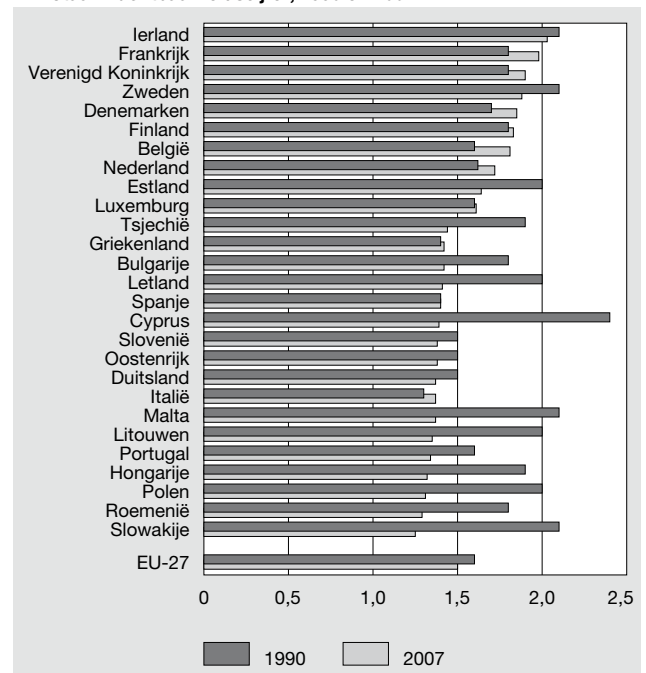
De Oost-Europese landen combineren jong moederschap met een zeer lage vruchtbaarheid. De sociale en economische onzekerheid waarin deze landen na de val van het communisme rond 1990 terecht kwamen hebben, tezamen met grote sociaal-culturele veranderingen, een belangrijke rol gespeeld in de sterke daling van de vruchtbaarheid sinds 1990.

1. Gemiddelde leeftijd van de moeder bij geboorte van het eerste kind¹⁾, 1990 en 2005

Bron: Eurostat, 2008.
¹⁾ Rangnummer uit de moeder.
²⁾ Italië: 2000 i.p.v. 2005.
³⁾ Ierland: 2003 i.p.v. 2005.

2. Totaal vruchtbaarheidscijfer, 1990 en 2007

Bron: Eurostat, 2008

Toen en nu

CBS-directeur promoot de huishoudschool

In 1913 wijdde CBS-directeur Henri Methorst een onderzoek aan het probleem van de arbeidersvoeding. Arbeiders aten te eenzijdig: teveel aardappelstamppotten, te weinig eiwitten. In de verspreiding van kennis omtrent de voedzame, smakelijke én goedkope maaltijd zag hij een voortrekkersrol voor de huishoudscholen.

Degelijke huismoeders

De verbetering van de volksvoeding was volgens Methorst bij uitstek de taak van het huishoudonderwijs, want in de keuken stond de Nederlandse huisvrouw niet goed bekend. Volgens de Wageningse hoogleraar A. Mayer verstond zij niet de kunst om 'uit het meest goedkope materiaal, ja somtijds uit afval, dat desalniettemin voedingswaarde bezitten kan, smakelijke spijzen te bereiden.' Verplicht onderwijs voor meisjes die de lagere school achter de rug hadden vond Methorst nodig om van hen degelijke huismoeders te maken, en hij liet een oproep volgen aan de overheid om mee te werken de huishoudscholen op ruime schaal te subsidiëren.

Lof, erwten en bonen

Methorst had niets dan lof voor de kookscholen, want zij verrichtten pionierswerk. Zij waren er in geslaagd de bevolking in de grote steden te winnen voor de erwt en de boon door de vrouw te leren die klaar te maken met uitgebraden spek of met een uien- of speksaus, waardoor de flauwe smaak verdween. Ook nam volgens de berichten van de huishoudscholen de weerzin af tegen het gebruik van het goedkope paardenvlees, van margarine en taptemelk. Het waren precies die producten die moesten bijdragen aan de verbetering van het volksvoedsel. De meerconsumptie van erwten en bonen, van rijst, taptemelk en karnemelk, van (paarden)vlees, stokvis en zoutevis, kaas en margarine verhoogde het eiwitgehalte van de voeding.

'Vrouwenquaestie'

Het huishoudschoolonderwijs was in meer dan één opzicht van grote betekenis. Het was volgens recent onderzoek van Els Kloek één van de manieren om de 'vrouwenquaestie' te regelen. Als meisjes op jonge leeftijd werd geleerd om het huishouden te bestieren, waren ze beter voorbereid op het leven als huisvrouw. Voorkómen moest worden dat zij met fabriekswerk de kost gingen verdienen. Een aantal vrouwen ontkwam er niet aan om te gaan werken: alleenstaande vrouwen en getrouwde vrouwen wanneer de verdiensten van de man te gering waren. Maar het zogeheten kostwinnersmodel was wel lange tijd het beschaafde ideaal: de man werkte, de vrouw deed het huishouden.

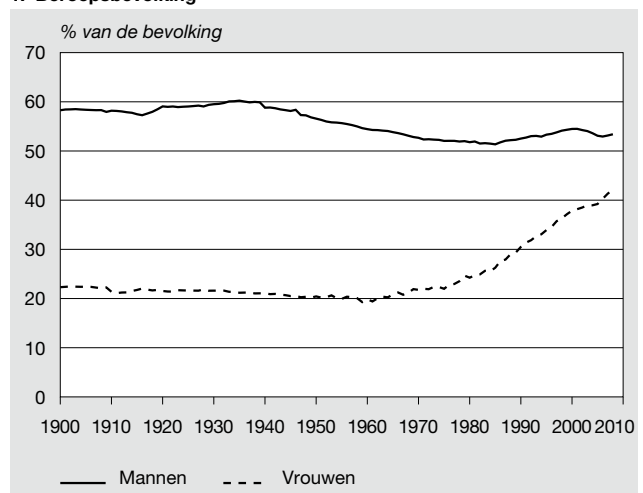
De keerzijde van de professionalisering van het huishouden was dat de vrouwen massaal wegbleven van de arbeidsmarkt. De arbeidsdeelname van Nederlandse vrouwen was

dan ook tot diep in de jaren tachtig van de twintigste eeuw de laagste van alle Europese landen.

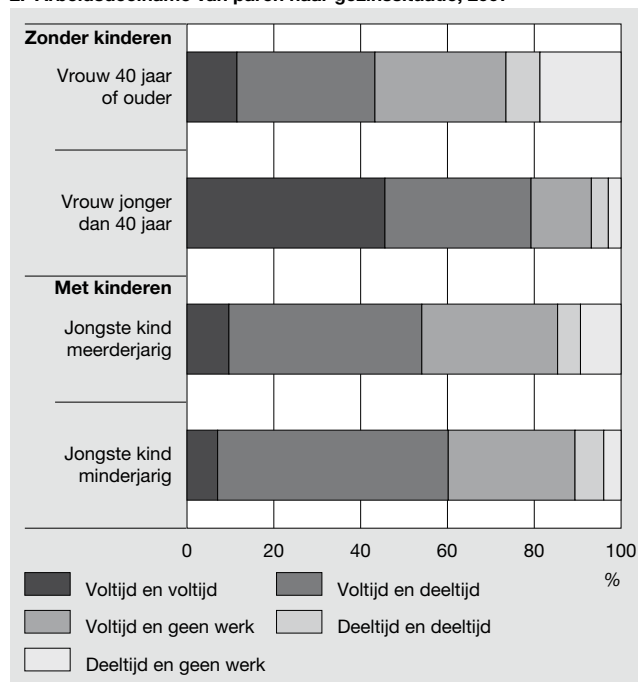
Een- en anderhalfverdieners

Het eenverdienersmodel is al lang geen optie meer. In twee op de drie huishoudens die bestaan uit een paar hebben de man en de vrouw een betaalde baan. Jonge stellen zonder kinderen hebben meestal twee voltijdbanen. In 2007 had meer dan de helft van de paren met minderjarige kinderen een voltijd- plus een deeltijdbaan. Ook als de kinderen ouder zijn, heeft vaak een van de partners een kleine baan.

1. Beroepsbevolking

2. Arbeidsdeelname van paren naar gezinssituatie, 2007

Wijken en buurten

Huisartsen in Amsterdam

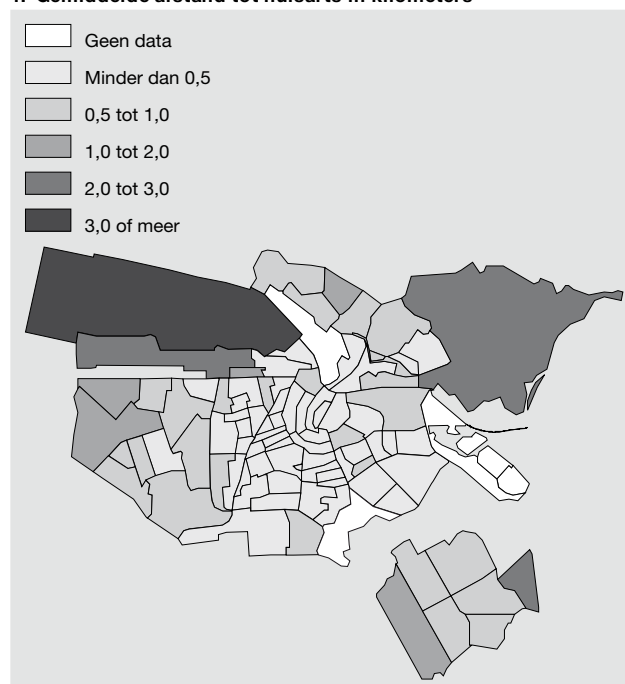
Amsterdammers woonden in 2007 gemiddeld een halve kilometer van de dichtstbijzijnde huisarts vandaan. Van de 90 buurten waarover informatie bekend was, was in 60 procent de dichtstbijzijnde huisarts binnen een halve kilometer aanwezig. In 10 procent van alle buurten was er zelfs een huisarts te vinden binnen 200 meter. In de zeer kleine buurt Duivelseiland (onderdeel van de wijk Amsterdam Oud-Zuid) was de gemiddelde afstand het kortst met 100 meter. Daar staat tegenover dat er bij eveneens 10 procent van de Amsterdamse buurten een huisarts was op gemiddeld minstens 1 kilometer afstand. Het gaat hierbij om negen buurten. In vier van deze buurten was de gemiddelde afstand zelfs 2 kilometer of meer. In het Westelijk havengebied waar ongeveer 250 mensen woonden, was de gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde huisarts het grootst met 3,4 kilometer. Inwoners van het centrum van de stad woonden gemiddeld dicht bij een huisarts dan inwoners van buurten die aan de rand van de stad lagen.

Een huisarts dichtbij is niet voor iedere inwoner even belangrijk, want niet iedere inwoner zal even vaak naar de huisarts gaan. Er is een duidelijk verband tussen huisartsbezoek en leeftijd. Gemiddeld had een inwoner van Nederland 3,4 huisartscontacten per jaar. Voor mensen van 65 tot 70 jaar was dit 4,9 en voor 90-plussers zelfs 11,2 contacten per jaar.

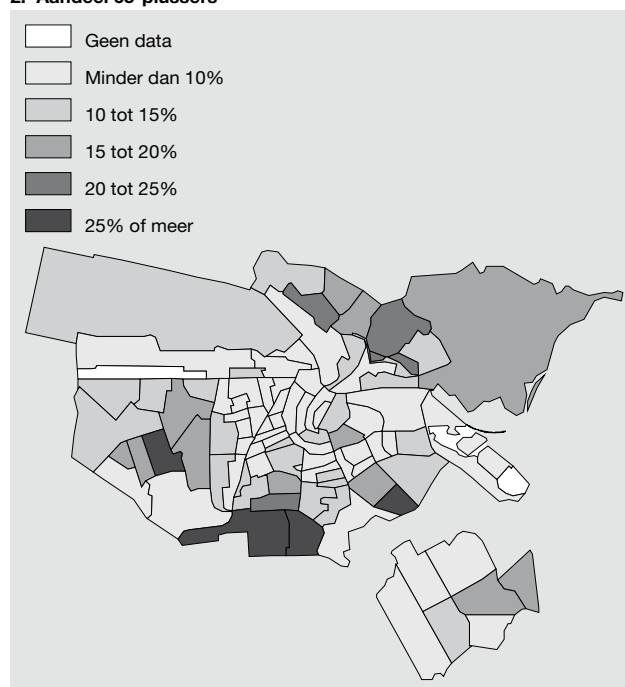
In de buurten in het centrum van Amsterdam woonde men relatief dichtbij een huisarts. In deze buurten woonden echter niet veel ouderen. In buurten die relatief dicht aan de rand van de stad lagen, zoals Osdorp Oost, Betondorp en Buitenveldert-West en -Oost, woonden juist relatief veel ouderen. Een kwart tot een derde van de inwoners was hier 65-plusser. In deze buurten was wel relatief dichtbij een huisarts te vinden met respectievelijk gemiddeld 400, 300, 400 en 600 meter.

In Amsterdam waren drie buurten waar 14 procent van de inwoners 65-plusser was, het landelijk gemiddelde voor 2007. Dat was het geval in Sloterdijk, Oostzanerwerf en Scheldeburch. Wat gemiddelde afstand tot de huisarts betrof, waren de verschillen echter groot. In Sloterdijk zou men 1,1 kilometer moeten afleggen, in Oostzanerwerf 700 meter en in de Scheldeburch had men het, met slechts 300 meter, het best getroffen.

1. Gemiddelde afstand tot huisarts in kilometers

2. Aandeel 65-plussers

Demografie in het nieuws

Laat moeder

Bijna 4 procent van de kinderen wordt geboren uit een moeder van 40 jaar of ouder. Niet als nakomertje zoals voor de introductie van de anticonceptiepil, maar vaak als eerste (en enig) kind. In 2008 zijn ruim 5 duizend kinderen geboren uit vrouwen van 40 jaar of ouder. Van deze baby's hadden er ruim 200 een moeder van 45 jaar of ouder. Uitstelouders worden ze wel genoemd. In de meeste Nederlandse klinieken is het moeilijk om boven je veertigste nog een vruchtbaarheidsbehandeling te ondergaan, omdat de kans op een succesvolle zwangerschap klein is. Een enkele kliniek accepteert nog vrouwen tot 45 jaar. Na IVF is er ook eiceldonatie als vruchtbaarheidsbehandeling mogelijk maar deze vruchtbaarheidsbehandeling is in Nederland aan regels gebonden. De vrouw die eicellen afstaat, moet een voltooid gezin hebben. Dat betekent dat eicellen van relatief oude vrouwen komen en dus niet van de beste kwaliteit zijn. Daarom wijken vrouwen soms uit naar klinieken in Spanje, België, Finland of Rusland, waar wel met eicellen van jonge vrouwen wordt gewerkt, waardoor de kans op succes groter is.

Bron: de Volkskrant, 12 december 2009

Burger leeft langer: strop voor pensioenfondsen

Pensioenfondsen lopen een nieuwe financiële tegenvaller op, nu uit de laatste cijfers blijkt dat Nederlanders in de toekomst veel langer blijven leven. Doordat pensioenen in de toekomst langer duren, moeten de pensioenfondsen gezamenlijk 24 miljard euro meer uitkeren dan geraamd. Hierdoor zal het voor veel fondsen lastig worden de pensioenen de komende jaren aan te passen aan de inflatie.

Uit de cijfers van het CBS blijkt dat gepensioneerden in 2050 gemiddeld 1,5 jaar langer leven dan voorheen was voorzien. De prognose is dat mannen dan gemiddeld 83,2 jaar worden en vrouwen 85,5 jaar. Pensioenfondsen zijn verplicht de nieuwe sterftecijfers mee te nemen in hun berekeningen en zullen daardoor onder de minimum dekingsgraad van 105 procent zakken. Onder die grens mogen ze van toezichthouder De Nederlandse Bank niet indexeren. De langere levensduur zal gemiddeld 4 procentpunten van de buffers afhalen.

Bron: de Volkskrant, 14 december 2009

In Nederland 314 duizend achternamen

Het Meertens instituut maakte een databank van 314 duizend achternamen van de ruim 16 miljoen mensen die in 2007 zijn ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie. De meest voorkomende Nederlandse naam is De Jong. Deze komt ruim 86 duizend keer voor. Bij de Surina-

mers valt de grote hoeveelheid Hindoestaanse namen op. Na Pinas komen de volgende familienamen vaak voor: Autar, Ramauter, Mahabir, Ramcharan en Lachman. Veel voorkomende Marokkaanse namen zijn: Loukili, El Massoui, El Idrissi, Tahiri, Benali en El Kaddouri. Opvallend is de grote verscheidenheid aan familienamen onder de Marokkaanse namen: 28 duizend waarvan 22 duizend niet meer dan vijf keer voorkomen in Nederland. Onder Turkse Nederlanders komen 16 duizend verschillende achternamen voor, waarvan 12 duizend gedragen worden door minder dan vijf mensen.

Bron: Gemeentelijke Dienstverlening, 17 december 2009

Aanpak sluiproute migranten succes

De aanpak van een Europese 'sluiproute' waarmee migranten een verblijfsvergunning voor Nederland proberen te bemachtigen, lijkt te werken. Staatssecretaris van Justitie verwacht dat de snelle groei van het aantal migranten dat gebruik maakt van de zogeheten Europa-route tot staan is gebracht. Het aantal verblijfsaanvragen via de Europa-route is in de periode 2006–2007 ruimschoots verdubbeld. Die groei is in 2009 niet doorgezet. Mensen met een Nederlands paspoort kunnen de regels voor gezinshereniging omzeilen door zich tijdelijk in een andere Europese lidstaat te vestigen, bijvoorbeeld België. Ze laten vervolgens een partner overkomen en keren dan terug naar Nederland.

Bron: NRC/Handelsblad, 19 december 2009

Chinezen oudste migrantengroep

Naar schatting wonen in Nederland tussen de 70 en 100 duizend Nederlandse Chinezen. Het precieze aantal is moeilijk vast te stellen, omdat een grote groep niet rechtstreeks uit China naar Nederland is gekomen, maar uit Indonesië, Suriname of Maleisië. Chinezen wonen verspreid over heel Nederland. In Amsterdam woont de grootste groep Chinezen, ongeveer 10 duizend. Dit jaar vierden de Chinezen dat 100 jaar geleden de eerste groep migranten naar Nederland kwam. Zij werkten toen vaak als stoker of matroos in de koopvaardij. Grote bekendheid kregen de Chinezen in de jaren dertig van de vorige eeuw, toen afgedankte zeelieden pindakoekjes op straat gingen verkopen. Door de onafhankelijkheid van Nederlands-Indië in 1948 kwam een nieuwe stroom Chinese migranten op gang. Vanaf die jaren openden zij vele restaurants. Daarna ontstond de kettingmigratie en gingen veel familieleden in de horeca werken. Nog steeds werkt 80 procent van de Chinezen in de horecasector. Nederland telt ongeveer 2,5 duizend Chinese restaurants.

Bron: NRC-next, 15 februari 2010

Mededelingen

Nederland langs de Europese meetlat

In deze CBS-publicatie van 27 januari 2010 wordt Nederland voor een aantal onderwerpen vergeleken met de andere EU-lidstaten. Hoe doet Nederland het in vergelijking met andere EU-landen? Waarin lopen we voorop? Op welk gebied zitten we in de achterhoede, of zijn we een 'gemiddelde lidstaat'?

Een publicatie bedoeld voor iedereen die wil weten hoe Nederland er nu werkelijk voor staat binnen Europa.

ISBN: 978-90-357-1637-7, ISNN: 1871-6156

Gezondheid en zorg in cijfers 2009

In deze op 4 december 2009 verschenen publicatie doet het CBS verslag van ontwikkelingen op het terrein van de statistieken over gezondheid en zorg. In deze publicatie staat onder andere dat door combinatie van cijfers van het CBS en van de Stichting Perinatale Registraties Nederland een nieuw licht geworpen wordt op de perinatale sterfte in Nederland. De perinatale sterfte in Nederland blijkt iets lager is dan tot nu toe gedacht. Ook blijkt dat multimorbiditeit komt vooral bij ouderen veel voor. Van de mensen van 65 jaar en ouder heeft de helft twee of meer chronische ziektes;

ISBN: 978-90-357-2078-7, prijs € 17,90 (exclusief verzendkosten); www.cbs.nl

Gemeente op Maat 2008

Op 16 december 2009 heeft het CBS Gemeente Op Maat 2008 gepubliceerd. Hierin staat een statistisch overzicht van elke Nederlandse gemeente die op 1 januari 2008 bestond. De publicatie bestaat uit zeven thematische hoofdstukken waarin gemeentelijke data in een regionaal kader worden geplaatst. Daarnaast bevat de publicatie kerncijfers over de wijken en buurten van gemeenten en een introductie in de verscheidenheid aan regionale gegevens die het CBS aanbiedt in databank StatLine.

www.cbs.nl/themas/dossiers/nederland-regionaal/publicaties

Kaarten regionale indelingen 2010

Eind 2009 heeft het CBS regionale kaarten op de website gepubliceerd. Als hulpmiddel voor gebruikers van regionale gegevens en indelingen geeft het CBS drie kaarten uit. Elke kaart bevat een regionale indeling met de gemeentelijke indeling als ondergrond. Per regionale indeling is aangegeven welke gemeenten ertoe behoren. De kaarten zijn te bestellen bij de afdeling verkoop of te downloaden. www.cbs.nl/themas/dossiers/nederland-regionaal/publicaties

Youth in Europe

Op 10 december 2009 heeft Eurostat 'Youth in Europe' gepubliceerd. Hierin staat een beschrijving van de situatie van jonge mensen in Europa, met hoofdstukken over demografie, gezondheid, onderwijs, arbeidsmarkt, leefomstandigheden, sociale participatie.

Product code: KS-78-09-920, ISBN: 978-92-79-12872-1

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Congres Onderwijs, Gezin, Werk en Welvaart in de moderne samenleving

Van 30 september tot 2 oktober 2010 wordt in Bamberg (Duitsland) een congres gehouden met als titel 'Analysing Education, Family, Work and Welfare in Modern Societies: Methodological Approaches and Empirical Evidence'. De organisatie is in handen van de European Consortium for Sociological Research (ECSR) en de European Science Foundation (ESF).

Deadline voor papers is 31 maart 2010.

<http://www.ecsr2010.eu>

Congres British Society for Population Studies

Het jaarlijkse congres van de BPSA wordt gehouden van 13-15 september 2010 in Exeter (Groot-Brittannië).

Deadline voor papers is 30 april.

<http://www2.lse.ac.uk/socialPolicy/BSPS/annualConference>

Artikelen

Bevolkingsprognose 2009–2016: omslag naar lagere groei

Coen van Duin en Han Nicolaas

In 2007 en 2008 liep de bevolkingsgroei van Nederland sterk op, mede onder invloed van de economische bloei in de voorafgaande periode. In 2009 begonnen de effecten van de economische crisis op de bevolkingsgroei zichtbaar te worden. De (arbeids)immigratie uit andere EU-lidstaten nam af en de stijging van het aantal geboorten sloeg om in een daling. Toch was er nog een beperkte verdere toename van de bevolkingsgroei. In 2010 daalt de groei naar verwachting tot 60 duizend personen. Daarna wordt een geleidelijke verdere afname voorzien, tot iets meer dan 40 duizend personen in 2015. Volgens de nieuwe bevolkingsprognose voor de korte termijn waarover dit artikel rapporteert, telt Nederland in 2016 16,9 miljoen inwoners; 40 duizend meer dan volgens de laatste langetermijnprognose.

1. Inleiding

Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceert elke twee jaar een bevolkingsprognose voor de lange termijn. De laatst gepubliceerde prognose betrof de jaren 2008–2050 (Van Duin, 2009). In de tussenliggende jaren wordt de prognose voor de korte termijn bijgesteld. De in dit artikel beschreven bijstelling betreft de periode van 1 januari 2009 tot 1 januari 2016. De veronderstellingen over geboorte, sterfte en migratie zijn dus bijgewerkt voor de jaren 2009–2015. Voor cijfers over latere jaren wordt naar de langetermijnprognose verwezen. Eind 2010 verschijnt een nieuwe prognose voor de lange termijn. Deze betreft de bevolking naar leeftijd, geslacht, herkomstgroep en huishoudenspositie. De prognose voor de korte termijn geeft alleen informatie over het aantal inwoners naar leeftijd en geslacht.

De bijstellingen in de kortetermijnprognose zijn gebaseerd op de waargenomen bevolkingsomvang en -samenstelling op 1 januari 2009, op de waarneming van het aantal levendgeborenen, overledenen, immigranten en emigranten in de periode januari 2008 tot en met oktober 2009 en op de ontwikkelingen betreffende de economische conjunctuur.

De ramingen zijn afgeleid uit de waargenomen maandcijfers tot en met oktober. Omdat de kortetermijnprognose in december uitkwam, waren de cijfers over de laatste maanden van het jaar op het moment dat de prognose werd berekend nog niet bekend. De afgelopen periode is de economische conjunctuur snel verslechterd. Hiermee is bij de ramingen voor de immigratie en het aantal geboorten rekening gehouden.

De ramingen wijken enigszins af van de voorlopige jaarcijfers voor 2009, die bij het uitkomen van deze publicatie inmiddels bekend zijn. Het aantal geboorten en het aantal immigranten liggen volgens de voorlopige cijfers 2 duizend hoger dan geraamd; het aantal emigranten en sterfgevallen beide duizend lager. De bevolkingsgroei in 2009 komt vol-

gens de voorlopige cijfers 6 duizend hoger uit dan geraamd. In dit artikel worden voor de stromen in 2009 steeds de geraamde cijfers gebruikt. Het artikel gaat dus uit van de stand van kennis op het moment dat de prognose werd opgesteld.

2. Recente bevolkingsontwikkeling

Rond de eeuwwisseling kende Nederland een sterke bevolkingsgroei. Jaarlijks nam het aantal inwoners met meer dan 100 duizend personen toe (*grafiek 1*). In de jaren daarna daalde de groei, onder invloed van een dalend aantal geboorten, afnemende immigratie en toenemende emigratie. In 2006 was de groei teruggelopen tot 24 duizend personen. In dat jaar was er een vertrekoverschot van ruim 30 duizend migranten. Het aantal geboorten was afgenomen tot 185 duizend per jaar; 20 duizend minder dan in 2000.

De daling sloeg om in een snel toenemende groei vanaf 2006. De uitbreidingen van de Europese Unie (EU) in 2004 en 2007 brachten extra immigranten. De dalende werkloosheid in de jaren 2005–2007 zorgde voor een grotere vraag naar buitenlandse arbeid, waardoor ook immigratie uit de oude EU-lidstaten en Azië toenam. Het totale aantal immigranten liep op tot ruim 140 duizend – meer dan in 2000. Tegelijkertijd daalde het aantal emigranten van 132 duizend in 2006 tot 118 duizend in 2008. Sinds 2008 heeft Nederland weer een vestigingsoverschot. De bevolking groeide dat jaar met 80 duizend personen.

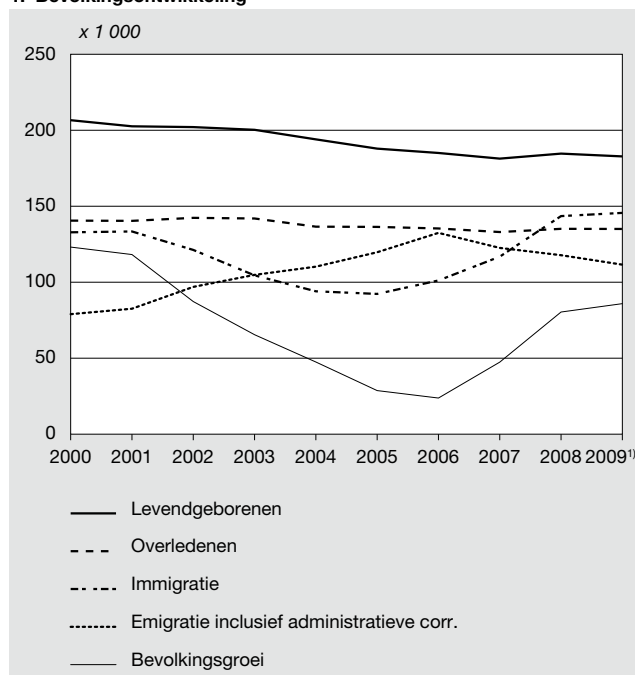
In de loop van 2009 begon het effect van de economische omslag zichtbaar te worden in de stroomcijfers van de bevolking. De immigratie uit de EU begon te dalen. Ook de ontwikkeling van het aantal geboorten sloeg om van stijging naar daling. De totale bevolkingsgroei voor 2009 wordt op 86 duizend geraamd, nog 6 duizend hoger dan in 2008. Ten opzichte van de afgelopen twee jaar is dit echter een kleine toename.

De prognose van 2008 onderschatte de bevolkingsgroei in dat jaar met 4 duizend personen (*staat 1*). De raming voor het aantal immigranten was te laag en die voor het aantal emigranten te hoog. Er waren kleinere ramingsfouten bij de geboorten, sterfgevallen en overige correcties.

De bevolkingsgroei in 2009 werd met 31 duizend onderschat. De prognose van 2008 veronderstelde een daling van de arbeidsimmigratie onder invloed van de verslechterde economische omstandigheden. Deze daling was minder sterk dan verwacht en werd meer dan gecompenseerd door toegenomen asielmigratie. Het aantal immigranten kwam volgens de raming 2 duizend hoger uit dan in 2008, wat 16 duizend hoger is dan volgens de prognose van 2008. Ook was de snelle daling van de emigratie niet voorzien. De prognose ging uit van een lichte stijging van de emigratie door terugkerende immigranten. Er keerden inderdaad meer immigranten terug naar het land van herkomst, maar de afgelopen twee jaar nam het aantal in Nederland geboren personen dat emigreerde snel af. Het

totale aantal emigranten werd met 13 duizend overschat. Er waren kleine prognosefouten bij geboorten, sterfte en overige correcties.

1. Bevolkingsontwikkeling

1) Raming

Staat 1
Bevolkingsontwikkeling in 2008 en 2009 waarneming en prognose

	2008			2009		
	waarne- ming	prognose 2008- 2050	verschil	raming	prognose 2008- 2050	verschil
	<i>x 1 000</i>					
Levendgeborenen	185	185	0	183	181	-2
Overledenen	135	133	-2	135	135	0
Immigratie	144	140	-3	146	129	-16
Emigratie ¹⁾	118	121	3	112	124	13
Overige correcties	5	4	-1	4	4	0
Bevolkingsgroei	80	76	-4	86	55	-31

1) Inclusief saldo administratieve correcties.

3. Veronderstellingen 2010–2015

3.1 Immigratie

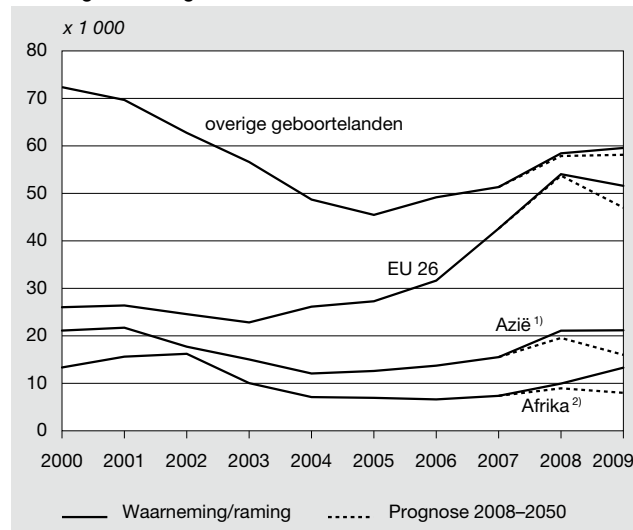
Grafiek 2 geeft een overzicht van de prognosefouten in de immigratie per geboorteland voor de groepen Europese Unie (exclusief Nederland), Azië (exclusief Indonesië en Japan), Afrika (exclusief Marokko) en overige geboortelands. In de kortetermijnprognose wordt geen onderscheid naar geboorteland gemaakt. Het is echter nuttig om bij het formuleren van de veronderstellingen wel enkele groepen te onderscheiden.

De fout in de langetermijnprognose voor de immigratie lag grotendeels bij de drie onderscheiden landengroepen. De fout werd deels veroorzaakt door een onvoorziene stijging van het aantal asielmigranten uit met name Somalië en Irak.

Tot voor kort gold het zogenaamde categoriale beschermingsbeleid, waardoor asielzoekers uit deze gebieden automatisch een tijdelijke verblijfsvergunning kregen (Jaarrapport Integratie, 2009). In november 2008 is dit beleid voor Irakezen afgeschaft en in mei 2009 voor Somaliërs. Asielverzoeken uit deze gebieden worden sindsdien op individuele gronden beoordeeld. Door de afschaffing van dit beschermingsbeleid liet het aantal migranten uit Irak de laatste maanden al een daling zien. Over heel 2009 gerekend kwam de immigratie uit dit land iets lager uit dan in 2008. Bij Somalië zet de stijging vooralsnog door. Bij Afrika werd in de prognose van een lichte daling van de immigratie uitgegaan (Nicolaas, 2009a). In werkelijkheid was er een stijging door de toegenomen asielmigratie. De afgelopen jaren is de instroom van arbeidsmigranten uit Azië toegenomen. In de langetermijnprognose werd ervan uitgegaan dat de arbeidsmigratie uit Azië onder invloed van de economische recessie in 2009 zou dalen. In de loop van het 2009 is er inderdaad een omslag van toen naar afnemende immigratie zichtbaar bij de Aziatische landen waaruit relatief veel arbeidsmigranten komen. De afname verloopt echter minder snel dan verwacht. De kortetermijnprognose gaat uit van de veronderstelling dat de immigratie uit Azië en Afrika onder invloed van het aangescherpte asielbeleid en de snelle afname van het aantal vacatures zal gaan dalen. Er wordt aangenomen dat het verschil met de langetermijnprognose vanaf 2012 zal zijn verdwenen.

Het aantal immigranten uit andere EU lidstaten werd enigszins onderschat. Zoals verwacht sloeg in 2009 de snelle groei van de immigratie uit deze landen om in een afname. De daling was echter minder sterk dan verondersteld.

2. Immigratie naar geboorteland

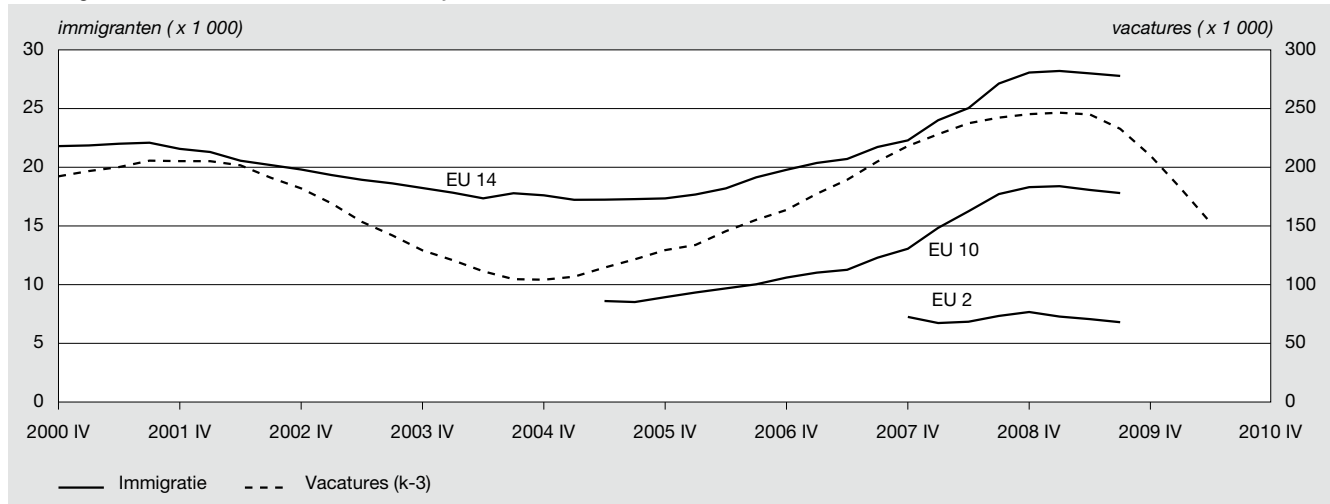

1) Exclusief Japan en Indonesië

2) Exclusief Marokko

Om een indruk te krijgen van de ontwikkeling van de EU-immigratie in 2010 wordt naar de relatie met het aantal vacatures gekeken. Grafiek 3 toont het lopend 4-kwartaalgemiddelde van het aantal vacatures. Dit is het gemiddelde over het gegeven kwartaal en de drie voorgaande. In dezelfde grafiek is het lopend 4-kwartaalcijfer voor het aantal immigranten uit de oude EU-lidstaten exclusief Nederland (de EU-14) weergegeven. Ook is het 4-kwartaalcijfer weer-

3. Immigranten uit EU-lidstaten en 4e-kwartaalcijfer vacatures¹⁾

¹⁾ Drie kwartalen vertraagd.

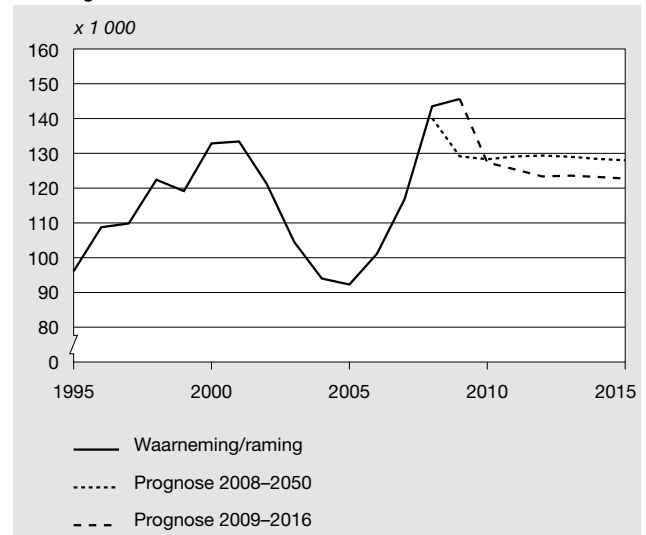
gegevens voor de lidstaten die in 2004 toetraden (de EU-10) en voor Bulgarije en Roemenië (de EU-2), die in 2007 toetraden. Voor deze groepen beginnen de tijdreeksen met het cijfer over de eerste volledige vier kwartalen vanaf de datum van toetreding.

Het aantal immigranten uit de oude lidstaten correleert met het aantal vacatures drie kwartalen eerder ($R^2=0,84$). In de vorige prognose werd hetzelfde verband gebruikt om de immigratie voor de korte termijn te schatten, maar toen werd met een vertraging van twee kwartalen gewerkt (Nicolaas, 2009a). Op basis van de data over het eerste kwartaal van 2000 tot en met het derde kwartaal van 2007 gaf dat de beste fit. Nu er vier kwartalen extra waarnemingen zijn, wordt een iets betere fit gevonden bij een vertraging met drie kwartalen.

In de jaren 2004–2008 steeg het aantal vacatures en, daarmee samenhangend, het aantal EU-immigranten. Sinds het laatste kwartaal van 2008 is het aantal vacatures snel gedaald. Het effect van deze daling is sinds het tweede kwartaal van 2009 zichtbaar in het aantal immigranten uit de EU-14. Op basis van het verloop bij de vacatures valt voor het laatste kwartaal van 2009 en de eerste twee van 2010 een snelle verdere daling van de EU-immigratie te verwachten. Voor elke duizend vacatures die verdwijnen, komen er ongeveer 70 immigranten minder uit de EU-14. Ook de reeksen voor de EU-10 en EU-2 laten een verband met het aantal vacatures zien. Omdat deze landen pas kort lid zijn van de EU, wordt de relatie tussen immigratie en vacatures alleen uit de reeks voor de EU-14 geschat. Aangenomen wordt dat voor het toekomstige verloop het verband voor de nieuwe lidstaten soortgelijk is. Op basis van de verhouding tussen het aantal immigranten uit de oude en de nieuwe lidstaten wordt gerekend op ongeveer 130 immigranten minder uit de EU-26 voor elke duizend verdwenen vacatures.

Voor de kortetermijnprognose wordt verondersteld dat het aantal EU-immigranten in de tweede helft van 2010, onder invloed van een verdere daling van het aantal openstaande vacatures, nog iets verder daalt en voor het gehele jaar uitkomt op 39 duizend. Voor de jaren daarna wordt de EU-immigratie constant verondersteld op dit niveau. De prog-

4. Immigratie

nose 2008–2010 ging uit van een meer geleidelijke daling van de EU-immigratie naar deze waarde en lag daardoor voor de korte termijn hoger.

Het aantal in Nederland geboren immigranten is in de prognose uit 2008 goed ingeschat. Toch worden in de kortetermijnprognose de veronderstellingen voor het toekomstige aantal immigranten uit deze groep bijgesteld. Het aantal in Nederland geboren emigranten is in 2008 en 2009 snel gedaald (zie paragraaf 3.2). Op basis daarvan valt voor de toekomst een daling van het aantal in Nederland geboren immigranten te verwachten. Opgeteld over de periode 2008–2015 scheelt dit naar verwachting ongeveer 14 duizend in Nederland geboren immigranten.

Bij de overige geboortelanden zijn de veronderstellingen van de langetermijnprognose gehandhaafd. Uit het veronderstelde aantal immigranten volgens de korte- en langetermijnprognose blijkt dat vanaf 2010 het aantal immigranten volgens de kortetermijnprognose lager ligt (grafiek 4). Het verschil tussen de twee prognoses in 2015 wordt volledig veroorzaakt door de verlaagde veronderstellingen voor het aantal in Nederland geboren emigranten. Onder

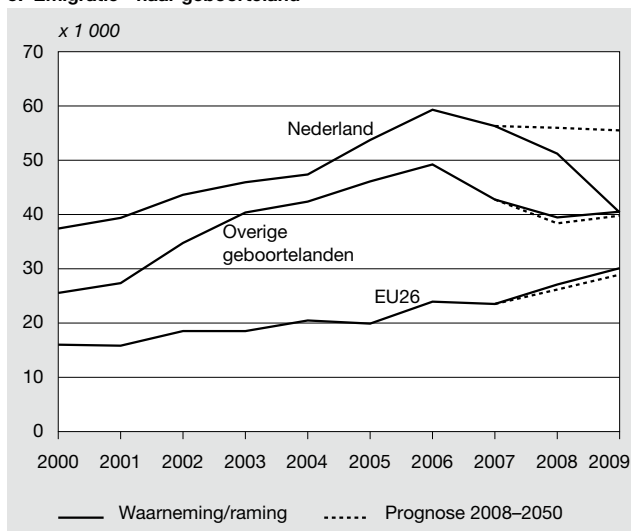
de gebruikte veronderstellingen zou dit verschil rond 2020 vrijwel zijn verdwenen.

3.2 Emigratie

Grafiek 5 toont het aantal emigranten onderscheiden naar de geboortelandgroepen Nederland, EU26 en overige landen. In 2008 en 2009 is het aantal in Nederland geboren emigranten met bijna 30 procent gedaald ten opzichte van 2007. Vergeleken met eerdere jaren was de emigratiegeneigdheid van deze groep in 2007 opmerkelijk hoog. De langetermijnprognose ging daarom uit van een daling, maar veronderstelde voor de korte termijn slechts een geringe afname. De waargenomen daling is veel sterker dan verwacht.

De emigratie van in het buitenland geboren personen volgde wel de verwachtingen van de langetermijnprognose. Op basis van de toegenomen immigratie uit de EU werd er bij met name deze groep een stijging verwacht van het aantal emigranten. Die stijging is inderdaad waargenomen.

5. Emigratie ¹⁾ naar geboorteland

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

Het aantal emigranten daalde onder zowel autochtonen als tweedegeneratieallochtonen. De achtergrond van de scherpe daling is onduidelijk. Het ligt voor de hand om aan een conjunctuureffect te denken. In het verleden was er echter geen eenduidige relatie tussen de emigratie van in Nederland geboren personen en de economische conjunctuur. Tijdens de economische neergang van 2003 en begin jaren '80 steeg het aantal geboren Nederlanders dat emigreerde. Nu is een daling te zien, net als tijdens de laagconjunctuur in 1993. Daarmee is nog niet uitgesloten dat de daling een gevolg is van de crisis. Mogelijk leidt de economische onzekerheid ertoe dat mensen ervoor kiezen om in Nederland te blijven. Voor mensen uit deze groep is de kans op een baan in Nederland relatief beter dan in het buitenland, omdat ze hier een taal- en cultuurvoorsprong hebben. Ook kan de aanwezigheid van een sociaal vangnet in Nederland reden zijn om in onzekere tijden hier te blijven. Ook is het mogelijk dat emigranten hun vertrek uitstellen omdat het, door de verslechterde huizenmarkt, moeilijk is hun woning op korte termijn te verkopen. Het aantal verhu-

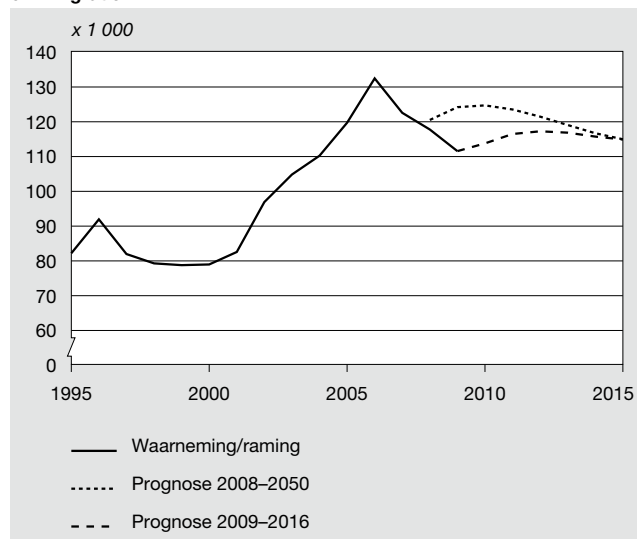
zingen is recent gedaald, wat waarschijnlijk hiermee samenhangt (De Graaf, 2009). Net als bij de verhuizingen, daalt de emigratie verhoudingsgewijs het sterkst onder gehuwde paren, een groep die relatief vaak een eigen woning bezit.

De langetermijnprognose ging uit van een geleidelijke daling van het aantal in Nederland geboren emigranten tot een niveau van ongeveer 49 duizend per jaar (Nicolaas, 2009b). Door de snelle daling is het aantal emigranten daar in 2009 onder gedoken. De kortetermijnprognose gaat ervan uit dat de snelle daling niet verder doorzet. Voor volgend jaar wordt de emigratie op hetzelfde lage niveau gehouden. Daarna wordt verondersteld dat het geleidelijk oploopt naar de langetermijnwaarde.

Voor de in het buitenland geboren emigranten worden de aanpassingen in de immigratieveronderstellingen meegeenomen. Op basis van de waargenomen retourmigratiepercentages wordt verwacht dat van de immigranten uit Azië en Afrika ongeveer een derde binnen vijf jaar terugkeert, tegen de helft van de immigranten uit westerse landen. Omdat er in 2008 en 2009 meer immigranten dan verwacht zijn binnengekomen, zullen er de komende jaren iets meer emigranten dan verwacht vertrekken. In 2010 en 2011 liggen de bijgestelde veronderstellingen voor de emigratie van eerstegeneratieallochtonen iets hoger, daarna zijn ze vrijwel gelijk aan de veronderstellingen voor de langetermijnprognose.

Grafiek 6 toont het totale aantal emigranten volgens de lange- en kortetermijnprognose. Voor volgend jaar wordt uitgegaan van een toename van de emigratie door het verder stijgende aantal in het buitenland geboren emigranten. Voor de jaren daarna dragen ook de in Nederland geboren emigranten bij aan de stijging. Tot 2015 ligt de veronderstelling volgens de kortetermijnprognose onder die van de langetermijnprognose.

6. Emigratie ¹⁾

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

3.3 Geboorte

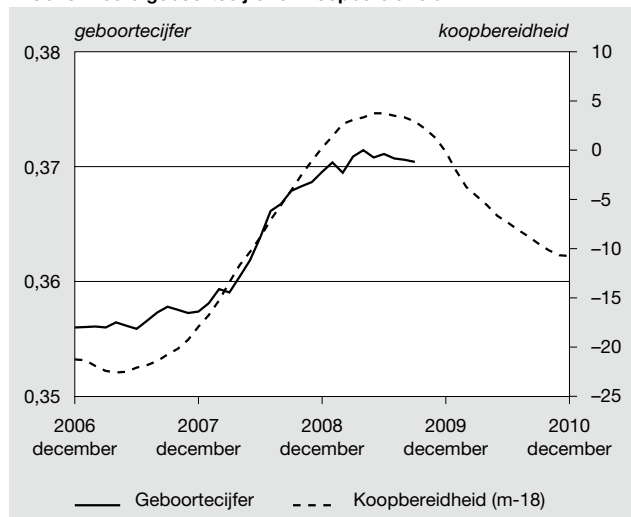
In de periode 2000–2007 daalde het aantal levendgeborenen in Nederland met circa 4 duizend per jaar (grafiek 1). Deze daling werd veroorzaakt doordat het aantal vrouwen

rond de 30 jaar terugliep. In 2008 werd de dalende trend doorbroken. Hoewel het aantal vrouwen van rond de 30 ook dat jaar afnam, steeg het totaal leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscijfer (TFR) van 1,72 kinderen per vrouw in 2007 naar 1,77 in 2008. Waar de prognose 2008–2050 een daling tot 1,75 veronderstelde, bleef de TFR in 2009 in de praktijk hoog.

Het totale vruchtbaarheidscijfer hangt samen met de economische conjunctuur (Fokkenmaat *et al*, 2008). Een daling van de koopbereidheid, correleert met 1 tot 2 jaar vertraging met een dalend vruchtbaarheidscijfer. Omgekeerd correleert een stijgende koopbereidheid met een relatieve toename van het aantal geboorten. In tijden waarin consumenten het een goed moment vinden om grote aankopen te doen, zijn er ook meer stellen die op korte termijn gezinsuitbreiding willen.

Grafiek 7 toont het lopende twaalfmaandscijfer voor het aantal geboorten gedeeld door het gemiddelde aantal vrouwen in de leeftijd van 25 tot en met 34 jaar in dezelfde periode van 12 maanden (grafiek 7). Door te normeren op het aantal vrouwen in deze leeftijdsgroep wordt gecorrigeerd voor het effect van een veranderende bevolkingssamenstelling naar leeftijd op het aantal geboorten. In dezelfde grafiek is het lopende twaalfmaandsgemiddelde voor de koopbereidheid weergegeven. Het cijfer is 18 maanden vertraagd. We relateren dus het genormeerde geboortecijfer over 12 maanden aan de gemiddelde koopbereidheid over eenzelfde periode anderhalf jaar eerder. Voor de periode januari 2006 tot en met september 2008 is er een sterke correlatie tussen deze twee grootheden ($R^2=0,98$).

7. Genormeerde geboortecijfer en koopbereidheid¹⁾

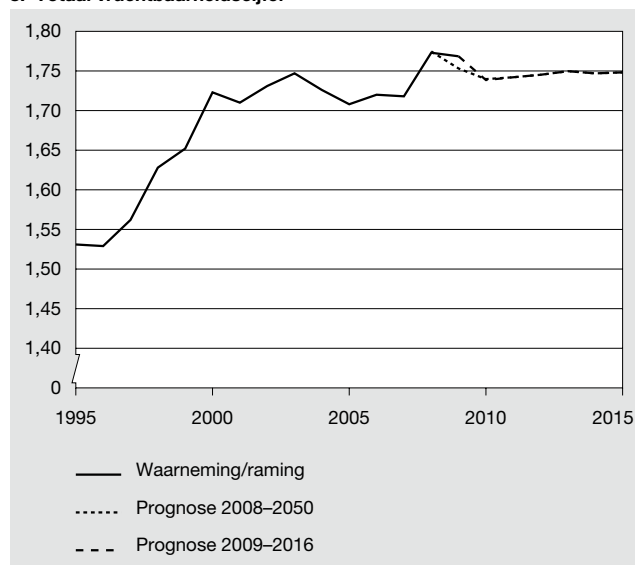
¹⁾ 18 maanden vertraagd.

De recente stijging van de TFR hangt dus waarschijnlijk samen met de toegenomen koopbereidheid in 2006 en de eerste helft van 2007. Begin 2008 begon de koopbereidheid te dalen, vergeleken met dezelfde periode een jaar eerder. Anderhalf jaar later lijkt zich dit te vertalen in een omslag van een stijgend naar een dalend geboortecijfer. Afgaand op de recente ontwikkeling van de koopbereidheid zet deze daling door tot eind 2010 en ligt de vruchtbaarheid in dat jaar 2 procent lager dan in 2008.

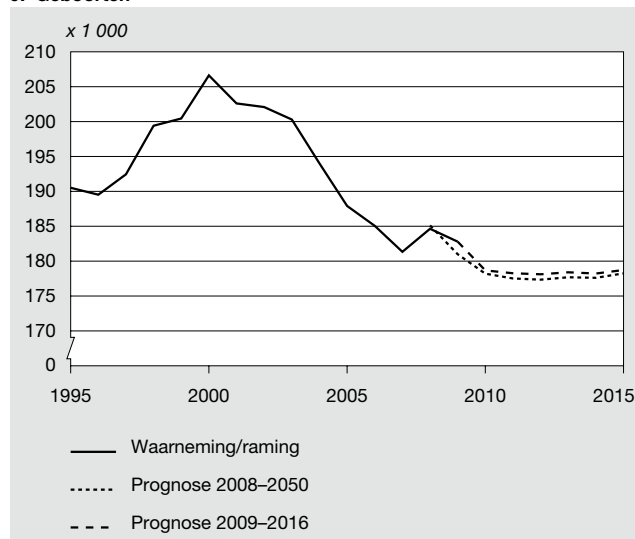
De kortetermijnprognose gaat uit van een daling van de TFR in 2010 tot een waarde van 1,74 (grafiek 8). Daarna wordt aangesloten bij de langetermijnwaarde van 1,75. Deze waarde kan worden geïnterpreteerd als een verondersteld conjunctuurgemiddelde voor het vruchtbaarheidscijfer. De veronderstellingen voor de kortetermijnprognose komen vanaf 2010 vrijwel overeen met die van de langetermijnprognose.

In 2010 daalt het aantal geboorten volgens de kortetermijnprognose tot onder de 180 duizend, om daarna voor de rest van de prognoseperiode ongeveer constant te blijven (grafiek 9). Hoewel de vruchtbaarheidsveronderstellingen van lange- en kortetermijnprognose vrijwel hetzelfde zijn, zorgt de extra bevolkingsgroei in 2008 en 2009 voor een iets groter aantal vrouwen en daardoor meer geboorten volgens de kortetermijnprognose.

8. Totaal vruchtbaarheidscijfer

9. Geboorten

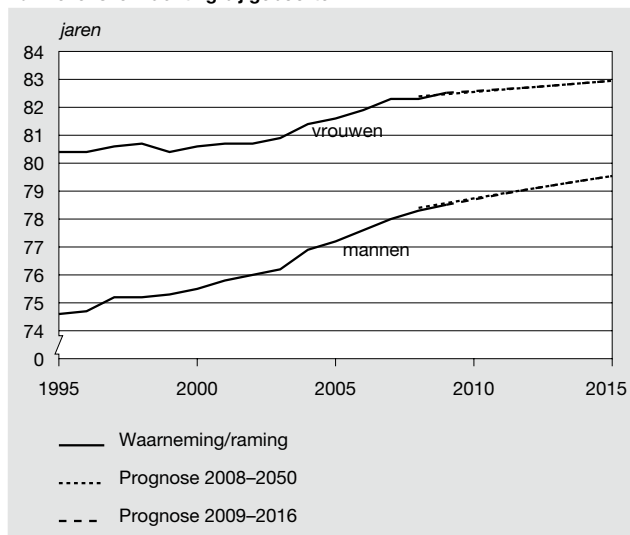
3.4. Sterfte

De Nederlandse bevolking vergrijsst. Tussen 2000 en 2007 steeg het aandeel 65-plussers in de bevolking van 13,6 tot

14,5 procent. Opmerkelijk genoeg daalde het aantal sterfgevallen in dezelfde periode van 141 duizend tot 133 duizend (*grafiek 1*). Deze daling is het gevolg van afnemende sterfterisico's: het valt te verwachten dat latere generaties langer leven dan eerdere generaties.

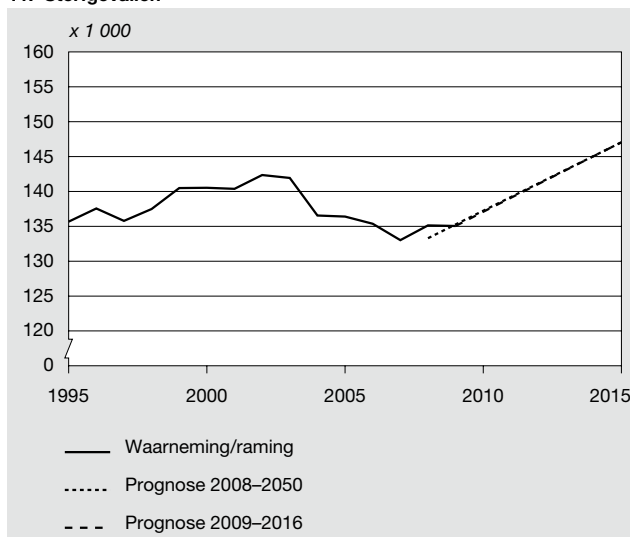
Dit komt door vooruitgang in medische zorg en preventie en door gunstige ontwikkelingen in de leefstijl van de bevolking, met name in het rookgedrag.

10. Levensverwachting bij geboorte

In de periode 1996–2003 steeg de levensverwachting bij de geboorte van mannen jaarlijks met 0,2 jaar (*grafiek 10*). Dit versnelde tot 0,45 jaar per jaar in de periode 2004–2007. Over de laatste twee jaar is het tempo afgenomen tot 0,26 jaar per jaar. Bij de vrouwen is er een soortgelijk beeld, maar verloopt de stijging langzamer dan bij mannen. In 1996–2003 was er een toename met 0,06 jaar per jaar; in 2004–2007 liep dat op tot 0,35 jaar per jaar en over 2008–2009 gaat het om 0,11 jaar per jaar.

11. Sterfgevallen

Er zijn maar kleine verschillen tussen de geraamde levensverwachting voor 2009 en de waarde volgens de langetermijnprognose. Daarom worden in de kortetermijnprognose

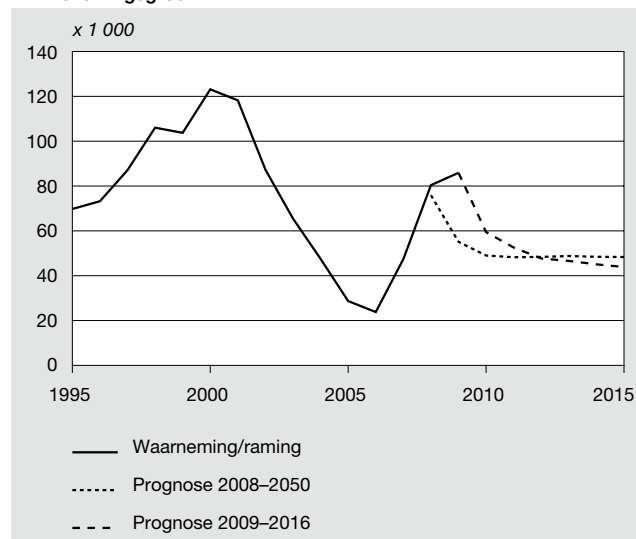
vanaf 2012 de sterfteveronderstellingen van de langetermijnprognose overgenomen (Van der Meulen, 2009). Het verschil tussen de sterfterisico's in 2009 volgens de raming en de langetermijnprognose wordt in twee jaar afgebouwd. Het aantal sterfgevallen volgens korte- en langetermijnprognose is vrijwel gelijk (*grafiek 11*). Voor de komende jaren wordt verwacht dat de verdere stijging van de levensverwachting de vergrijzing niet zal kunnen compenseren en dat het aantal sterfgevallen zal gaan oplopen. Voor 2015 worden 147 duizend sterfgevallen verwacht, tegen 135 duizend in 2009.

4. Bevolkingsontwikkeling 2009–2016

4.1 Bevolkingsgroei

De afgelopen jaren nam de bevolkingsgroei snel toe (*grafiek 12*). De toename hing samen met uitbreidingen van de EU en de toenemende vraag naar arbeid, die voor meer immigratie zorgden. Dalende emigratiecijfers droegen verder bij aan de groei. Met de omslag van hoog- naar laagconjunctuur daalt de vraag naar arbeid, waardoor de arbeidsimmigratie zal afnemen. Daarnaast verwacht het CBS voor de komende jaren geen verdere daling van de emigratie. In 2009 was er nog een beperkte toename van de bevolkingsgroei, voor 2010 wordt een afname verwacht tot een groei van 60 duizend personen. Voor latere jaren voorziet de prognose een geleidelijke verdere daling. Voor de eerste prognosejaren ligt de bijgestelde bevolkingsgroei hoger dan volgens de langetermijnprognose. Vanaf 2012 ligt de bijgestelde groei iets lager. In 2016 telt Nederland volgens de kortetermijnprognose 16,87 miljoen inwoners; 40 duizend meer dan volgens de prognose uit 2008.

12. Bevolkingsgroei

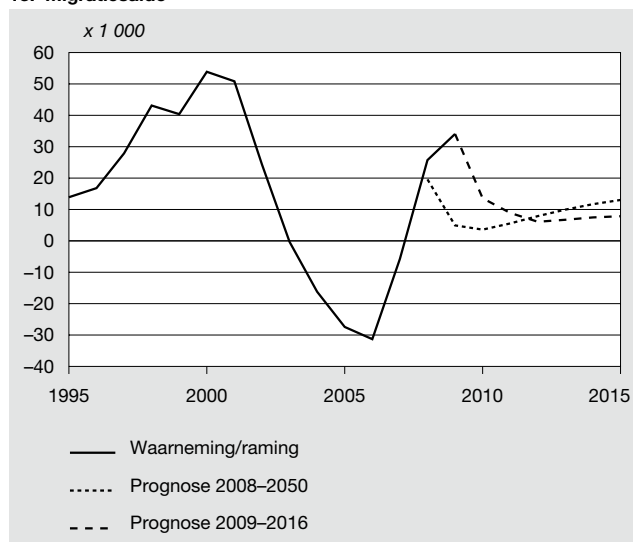

Hoewel de bevolkingsgroei afneemt, daalt ze naar verwachting niet tot het dieptepunt van 2006, dat volgde op de vorige periode van laagconjunctuur. Nederland kende toen een vertrekoverschot (*grafiek 13*). Naar verwachting daalt het migratiesaldo in 2010 scherp, maar blijft het positief. Vanaf 2012 wordt verondersteld dat het weer iets op-

loopt. De natuurlijke aanwas blijft de komende jaren naar verwachting afnemen (grafiek 14), met name door een stijgend aantal sterfgevallen (grafiek 11). Dit zorgt ook na 2012 voor een verdere afname van de bevolkingsgroei volgens de kortetermijnprognose.

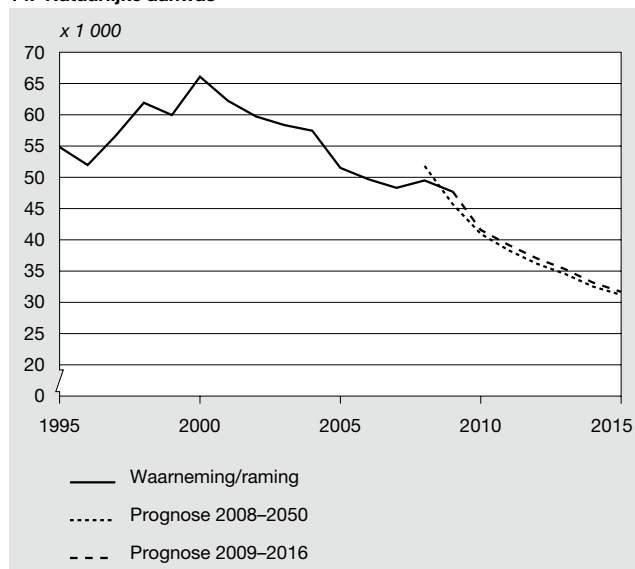
In grafiek 15 is het bevolkingsaantal volgens de korte- en langetermijnprognose weergegeven, samen met de geschatte onder- en bovenmarges voor de nieuwe prognose. De getoonde grenzen zijn berekend door de relatieve marges van de langetermijnprognose uit 2008 met één jaar verschoven toe te passen op de aantallen volgens de kortetermijnprognose. De kans dat de werkelijke bevolkingsomvang in de komende jaren binnen het lichtgrijze gebied valt, wordt op 95 procent geschat. De kans dat het binnen het donkergrijze gebied valt, wordt geschat op 67 procent. Volgens de bijgestelde prognose zal de bevolkingsomvang in 2016 met een kans van 2 op 3 tussen de 16,7 en 17,0 miljoen liggen.

13. Migratiesaldo ¹⁾

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

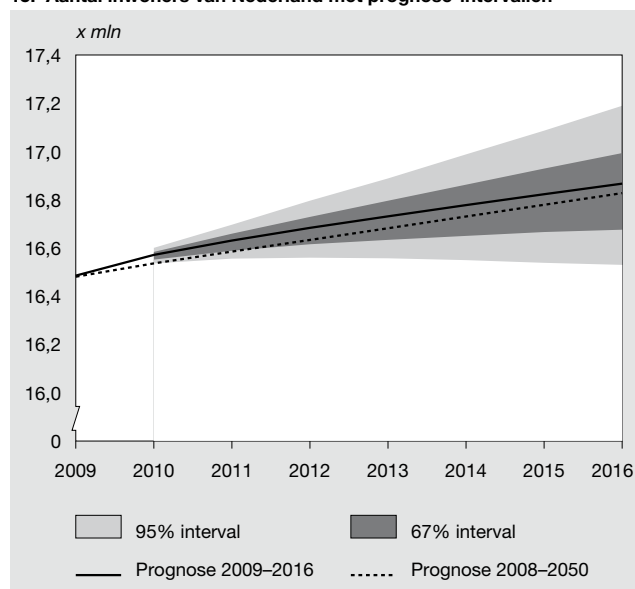
14. Natuurlijke aanwas

4.2 Leeftijdsopbouw

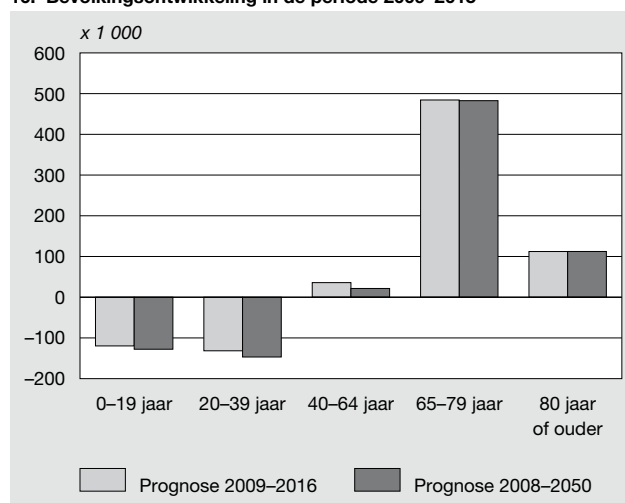
De leeftijdsopbouw van de bevolking verandert tot 2016 aanzienlijk (grafiek 16). Het aantal inwoners jonger dan 40 jaar daalt met een kwart miljoen. Daartegenover staat een toename van het aantal 65-plussers met 0,6 miljoen. Het aantal 40–64-jarigen stijgt licht. De kortetermijnprognose laat een iets sterkere groei zien bij deze leeftijdsgroep dan de langetermijnprognose, en een iets minder sterke daling bij de 40-minners. De verwachtingen van de beide prognoses voor het aantal ouderen zijn vrijwel gelijk.

15. Aantal inwoners van Nederland met prognose-intervallen

Het aandeel 65-plussers loopt volgens de kortetermijnprognose tussen 2009 en 2016 op met ruim 3 procentpunt (staat 2). Dit gaat vooral ten koste van de 20–64-jarigen (de potentiële beroepsbevolking) en minder ten koste van het aandeel jongeren.

16. Bevolkingsontwikkeling in de periode 2009–2015

De grijze druk, ofwel het aantal 65-plussers gepercenteerd op de potentiële beroepsbevolking, stijgt met ruim 6 procentpunt. De groene druk, ofwel de 0–19-jarigen gepercen-

teerd op de potentiële beroepsbevolking, daalt juist licht. De verschillen tussen lange- en kortetermijnprognose voor wat betreft de leeftijdsopbouw van de bevolking zijn klein.

Staat 2
Bevolking naar leeftijd, 1 januari

	2009	2016	
	waarneming	prognose 2009–2016	prognose 2008–2050
	%		
0–19 jaar	23,9	22,6	22,6
20–64 jaar	61,1	59,2	59,2
65 jaar of ouder	15,0	18,2	18,2
Groene druk	39,0	38,2	38,2
Grijze druk	24,5	30,7	30,8

Literatuur

Duin, C. van, 2009, Bevolkingsprognose 2008–2050: naar 17,5 miljoen inwoners. *Bevolkingstrends* 57(1), blz. 15–22.

Fokkema, T., H. de Valk, J. de Beer en C. van Duin, 2008, The Netherlands: Childbearing within the context of a 'Poldermodel' society. *Demographic Research* 19(21), blz. 743–794.

Graaf, A. de, 2009, Veel minder gezinnen verhuisd. CBS Webmagazine, 15 juni 2009, Den Haag/Heerlen.

Jaarrapport Integratie 2009, Hoofdstuk Demografie. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Meulen, A. van der, C. van Duin en J. Garssen, 2009, Bevolkingsprognose 2008–2050: veronderstellingen betreffende de sterfte. *Bevolkingstrends* 57(1), blz. 41–53.

Nicolaas, H., 2009a, Bevolkingsprognose 2008–2050: veronderstellingen over de immigratie. *Bevolkingstrends* 57(1), blz. 23–33.

Nicolaas, H., 2009b, Bevolkingsprognose 2008–2050: veronderstellingen over de emigratie. *Bevolkingstrends* 57(1), blz. 34–40.

Verhuisgedrag van jongeren

Mila van Huis en Elma Wobma

Jaarlijks verhuizen ongeveer 650 duizend personen naar een andere gemeente, onder wie 96 duizend 18- tot en met 21-jarigen. Het verhuisgedrag van deze jongeren wijkt af van het gemiddelde. De verschillen zitten in de verhuisredenen, de afstand waarover wordt verhuisd en de bestemmingsgemeenten. De meerderheid van de jongeren verhuist voor studie en/of om zelfstandig te gaan wonen. Daarmee hangt samen dat ze vaker over een lange afstand verhuizen. Hun bestemmingsgemeenten zijn vaak de grote(re) gemeenten en gemeenten met een universiteit of HBO-instelling.

1. Inleiding

In oktober 2009 is de regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2009–2040 gepubliceerd (PBL/CBS, 2009, De Jong en van Duin, 2009). Deze prognose, die in oktober voor de derde keer uitkwam, is een gezamenlijk product van het Planbureau voor de Leefomgeving en het CBS. De regionale bevolkingsprognose is gebaseerd op het prognosemodel PEARL (Projecting population Events at Regional Level), beschreven in De Jong et al. (2005).

Voor de regionale prognose zijn naast veronderstellingen over geboorte, sterfte, immigratie en emigratie ook veronderstellingen over binnenlandse migratie van groot belang. Verhuizingen zijn een belangrijke oorzaak van groei of krimp van gemeenten en vormen daarmee een essentiële component van de regionale prognose.

Voor het actualiseren van de regionale prognose in 2009 is een nadere analyse uitgevoerd naar de verhuisstromen van en naar studentensteden. Het goed modelleren van deze stromen is belangrijk, want het patroon van in- en uitstroom van studentensteden heeft een specifiek karakter dat afwijkt van het landelijke beeld. Nummer 3 van *Bevolkingstrends 2009* bevatte een artikel over het verhuispatroon vanuit studentensteden (Van Huis en Van Agtmaal-Wobma, 2009). Dit artikel gaat juist in op de verhuisstromen naar studentensteden toe. Eerst wordt gekeken naar de verhuisstromen van jongeren in combinatie met hun verhuismotieven en vervolgens naar de verhuisstromen van jongeren naar studentensteden. De resultaten van deze analyse zijn verwerkt in de regionale prognose van 2009.

Bij het modelleren van de verhuizingen in de regionale prognose worden de intergemeentelijke verhuizers in twee groepen verdeeld: de korte- en de lange-afstandsmigranten. Een groot deel van de langeafstandsmigratie, waarbij over meer dan 35 kilometer wordt verhuisd, heeft een structureel karakter. Bepaalde regio's zijn jaar na jaar in trek vanwege hun voorzieningen, zoals universiteiten, of hun grote werkgelegenheid. De waargenomen stroom van de afgelopen jaren dient daarom als basis voor het modelleren van de langeafstandsmigratie.

De korteaftandsmigratie wordt voor een belangrijk deel bepaald door verhuizingen met woonmotieven. Deze migratie wordt daarom gemodelleerd met een ruimtelijk interactie-

model, waarbij de aantrekkelijkheid van de vestigingsgemeente en de afstand tussen vertrek- en bestemmingsgemeente parameters zijn. In de nieuwe prognose is ervoor gekozen om alle verhuizingen van jongeren, ook die over de korte afstand, als structurele migratie te modelleren.

2. Methode

De in dit artikel beschreven analyses zijn gebaseerd op de gegevens uit het Woon Onderzoek Nederland (WoON) en de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). Voor de analyse van verhuismotieven is gebruik gemaakt van WoON 2006. WoON, de opvolger van het Woningbehoefteonderzoek (WBO), is een landelijk steekproefonderzoek dat elke drie jaar wordt uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

De basismodule van WoON is de woningmarktmodule met 64 duizend respondenten. De doelpopulatie bestaat uit Nederlandse personen van 18 jaar of ouder die niet in een instelling wonen. Aan iedere respondent is gevraagd of hij/zij de afgelopen twee jaar is verhuisd. Aan de ruim 9 duizend respondenten bij wie dat het geval was, is gevraagd naar de locatie en de kenmerken van de vorige woning. In onze analyse zijn alleen respondenten meegenomen die ten tijde van de verhuizing 18 jaar of ouder waren en naar een andere gemeente verhuisden. De respondenten zijn in de periode juli 2005–maart 2006 geënquêteerd, dus de uitkomsten gaan over verhuizingen in de periode 2003–2006. Voor de overige verhuisanalyses is gebruik gemaakt van informatie uit de GBA, op basis waarvan het CBS jaarlijks een bestand van verhuizingen tussen gemeenten maakt. Dit bestand bevat onder meer het geboortjaar van verhuizers en hun vertrek- en bestemmingsgemeente. Voor dit artikel zijn gegevens uit de intergemeentelijke verhuisbestanden over 2006 tot en met 2008 gebruikt.

Begrippen

In dit artikel wordt onderscheid gemaakt naar de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht, en de negen studentensteden Groningen, Enschede, Nijmegen, Maastricht, Eindhoven, Tilburg, Leiden, Delft en Wageningen. Een stad wordt een studentenstad genoemd als deze niet tot de vier grote steden behoort maar wel een universiteit heeft. Ook de grote steden, met uitzondering van Den Haag, hebben een universiteit. Vanwege het grote inwonertal hebben deze steden vaak net andere kenmerken dan een studentenstad. In de analyses zijn ze daarom onderscheiden van de studentensteden.

De in dit artikel besproken landsdelen zijn:

Noord: Groningen, Friesland en Drenthe

Oost: Gelderland, Overijssel en Flevoland

West: Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland

Zuid: Noord-Brabant en Limburg

3. Resultaten

3.1 Verhuismotieven

In WoON worden verschillende verhuismotieven onderscheiden. Aan personen die na de verhuizing van huishoudenssamenstelling zijn veranderd, wordt gevraagd of ze verhuisd zijn vanwege huwelijk of samenwonen, scheiding of om zelfstandig is gaan wonen. Deze motieven hebben met demografische veranderingen te maken. Aan personen die geen van deze demografische motieven noemden en aan personen die niet van huishoudenssamenstelling waren veranderd, is gevraagd of ze zijn verhuisd vanwege gezondheid of behoefte aan zorg, vanwege studie, werk of woning/woonomgeving, om dichterbij familie, vrienden of kennissen te wonen of dat ze een andere reden hadden voor de verhuizing.

Afbakening van de leeftijdsgroep

Uit eerder onderzoek met WBO 2002 is gebleken dat de verhuismotieven van jongeren tussen de 18 en de 24 jaar sterk afwijken van die van andere leeftijdsgroepen (Feijten en Visser, 2005). Woonmotieven spelen bij jongeren van 18 tot en met 24 jaar nauwelijks een rol, terwijl zelfstandig wonen, huwelijk of samenwonen en studie of werk belangrijke verhuisredenen zijn. Dit komt ook naar voren uit onze analyse van de gegevens uit WoON 2006.

Omdat voor dit onderzoek vooral de verhuisstromen van jongeren die uit huis gaan van belang zijn, is de leeftijdsgroep beperkt tot 18- tot en met 21-jarigen. Deze keuze wordt gerechtvaardigd door eerdere analyses van verhuizingen naar leeftijd, waaruit bleek dat bij deze leeftijden een verhuispiek ligt en dat vanaf 23 jaar de uitstroom uit studentensteden inzet (Van Huis en van Agtmaal-Wobma, 2009). Nadere analyse van verhuismotieven van 22-24-jarigen toonde bovendien aan dat bij hen 'huwelijk of samenwonen' overheerst. De 18-21-jarigen vormen een homogene groep die zich leent voor onderzoek naar motieven bij uit huis gaan en vertrek naar grote en studentensteden.

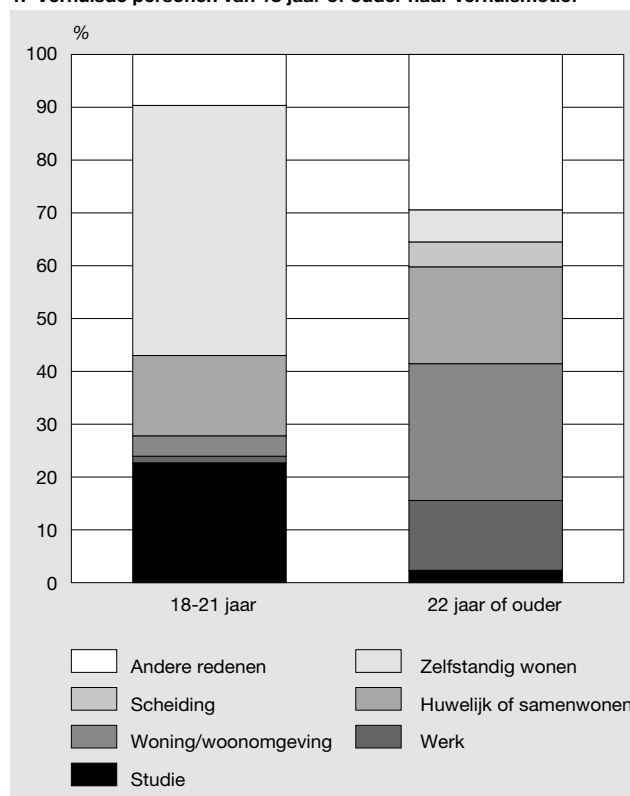
Verhuismotieven van jongeren

De analyse van verhuismotieven spitst zich dus toe op jongeren van 18 tot en met 21 jaar. Ter vergelijking is ook de groep van 22 jaar of ouder meegenomen. De verhuismotieven van personen die naar een andere gemeente zijn verhuisd, zijn voor deze beide leeftijdsgroepen weergegeven in *grafiek 1*. Voor de overzichtelijkheid zijn de motieven 'gezondheid' en 'dichterbij familie, vrienden of kennissen wonen' bij 'andere redenen' gevoegd.

Bij jongeren van 18 tot en met 21 jaar overheerst het motief 'zelfstandig wonen', dat door 47 procent werd genoemd. Daarna komt 'studie', met een aandeel van 23 procent. Woonmotieven spelen met 4 procent nauwelijks een rol, terwijl voor verhuizers van 22 jaar of ouder 'woning of woonomgeving' met een aandeel van 26 procent juist een belangrijk motief is. Dat geldt ook voor 'huwelijk of samenwonen', met een aandeel van 18 procent. Verhuizers van 22 jaar of ouder – waaronder ook veel personen van middelbare leeftijd vallen – verhuizen logischerwijs nauwelijks vanwege studie. Ook onder 22-24-jarigen is het aandeel

dat vanwege studie verhuist met 9 procent al veel lager dan onder 18- tot en met 21-jarigen.

1. Verhuisde personen van 18 jaar of ouder naar verhuismotief

Bron: WoON 2006.

Een nadeel van de routing van de WoON-vragenlijst is dat de vraag naar overige motieven niet wordt gesteld aan degenen die een demografische verandering als motief voor hun verhuizing opgeven. Aan personen die aangeven zelfstandig te zijn gaan wonen wordt dus niet meer gevraagd of bijvoorbeeld studie of werk (ook) een reden vormde voor de verhuizing. Juist bij jongeren die uit huis gaan ligt deze combinatie van redenen voor de hand. Onze veronderstelling is dan ook dat 'studie' voor veel meer dan de eerder geconstateerde 23 procent van de jongeren een reden is voor verhuizing.

Om deze veronderstelling te staven, is een combinatie gemaakt van de antwoorden op de vraag naar demografische motieven, de huidige opleiding en de bestemmingsgemeente van verhuisde jongeren, zoals aangegeven in de WoON-vragenlijst. Hieruit blijkt dat 87 procent van de jongeren die verhuisden met het motief 'zelfstandig wonen' een HBO- of universitaire studie volgde. Het is aannemelijk dat 'studie' een van hun verhuismotieven was, te meer omdat het merendeel van de jongeren met het motief 'zelfstandig wonen' een gemeente met een instelling voor hoger onderwijs als bestemming had.

Vanwege de focus op de instroom naar studentensteden is op basis van bovenstaande resultaten een hercodering gemaakt van het motief 'zelfstandig wonen'. Jongeren die dit motief noemden en een HBO- of universitaire studie volgden, zijn ingedeeld bij het motief 'studie' in plaats van 'zelfstandig wonen'. Deze indeling wordt hierna aangehouden. Na de hercodering steeg het aandeel jongeren dat verhuisde met het motief 'studie' van 23 naar 64 procent (*staat 1*).

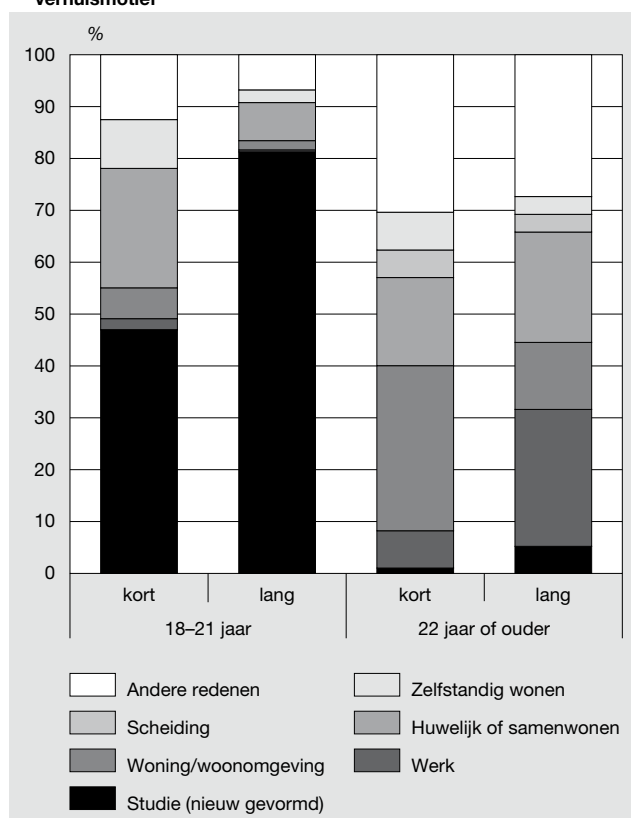
Staat 1
Verhuisde personen van 18 jaar of ouder naar verhuismotief

	18-21 jaar	22 jaar of ouder	Totaal	18-21 jaar	22 jaar of ouder	Totaal
	x 1 000			%		
Gezondheid, zorg	0	16	16	0	3	2
Studie	19	13	32	23	2	5
Werk	1	74	75	1	13	12
Woning/woonomgeving	3	144	148	4	26	23
Huwelijk of samenwonen	13	102	115	15	18	18
Scheiding	0	26	26	0	5	4
Zelfstandig wonen	41	34	74	47	6	12
Dichter bij familie/vrienden wonen	2	38	39	2	7	6
Andere redenen	6	111	117	7	20	18
Totaal	86	557	643	100	100	100
<i>Na hercodering van zelfstandig wonen en studie</i>						
Studie	55	13	68	64	2	11
Zelfstandig wonen	5	34	39	6	6	6

Bron: WoON 2006.

Het aandeel jongeren dat verhuisde om zelfstandig te gaan wonen daalde van 47 naar 6 procent. Van de jongeren die naar één van de dertien studentensteden verhuisden, had volgens de nieuwe indeling zelfs 88 procent 'studie' als motief.

2. Verhuisde personen van 18 jaar of ouder naar afstandsklasse en verhuismotief

Bron: WoON 2006.

Verhuismotieven van jongeren en afstand

Voor ongeveer twee derde van de personen die naar een andere gemeente verhuizen, bedraagt de afstand tussen

de oude en de nieuwe gemeente minder dan 35 kilometer. Onder verhuizende jongeren is er vaker sprake van korteafstandsmigratie: de helft verhuist over minder dan 35 kilometer.

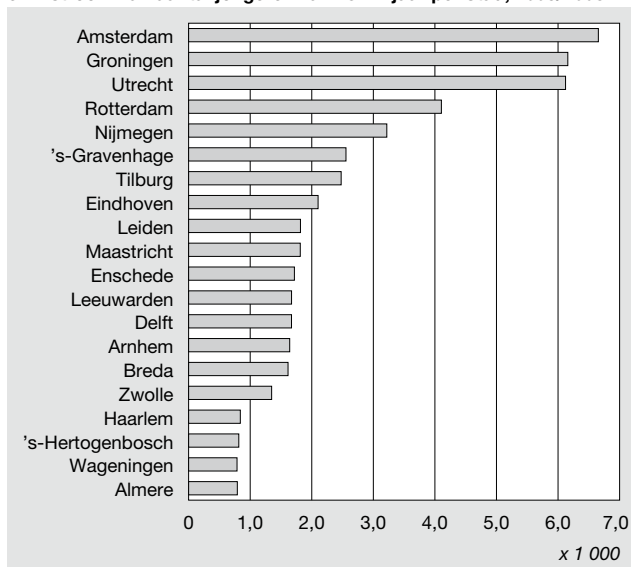
In het algemeen verhuizen mensen over korte afstand met demografische en woongerelateerde motieven. Bij verhuizingen over lange afstand domineren werk- en studiemotieven (Feijten en Visser, 2005). Zoals getoond in grafiek 1, spelen woonmotieven bij verhuizingen van jongeren nauwelijks een rol. Bij zowel lange- als korteafstandsverhuizingen overheerst het motief studie (grafiek 2). Bij langeafstandsverhuizingen verhuist vier vijfde van de jongeren met dit motief; bij korteafstandsverhuizingen is dat ongeveer de helft. Dit betekent dat bij jongeren bij verhuizingen over zowel lange als korte afstanden sprake is van structurele migratie, naar een beperkte set bestemmingsgemeenten met een instelling voor hoger onderwijs.

Bij de leeftijden van 22 jaar of ouder blijkt het motief 'wonen' inderdaad het belangrijkste voor korteafstandsverhuizingen: ongeveer een derde verhuist met dit motief. Voor langeafstandsverhuizingen wordt het motief 'werk' met een aandeel van ongeveer een kwart het vaakst genoemd.

3.2 Bestemmingsgemeenten van jongeren

Voor de circa 96 duizend jongeren van 18 tot en met 21 jaar die op jaarbasis verhuizen, zijn de grote(re) steden en studentensteden belangrijke bestemmingen. Er is een sterke concentratie van bestemmingsgemeenten: ruim de helft van de jongeren vestigt zich in de 20 populairste gemeenten. Dit is gerelateerd aan zowel de grootte van de steden als de aanwezigheid van een universiteit of hogeschool. Amsterdam, Groningen en Utrecht trekken de meeste jongeren: naar elk van deze steden verhuizen jaarlijks meer dan 6 duizend jongeren (grafiek 3). Een op de vijf jonge verhuizers vestigt zich in een van de vier grote steden en nog eens 23 procent gaat naar een van de negen studentensteden. Ook enkele andere grotere gemeenten trekken veel jongeren.

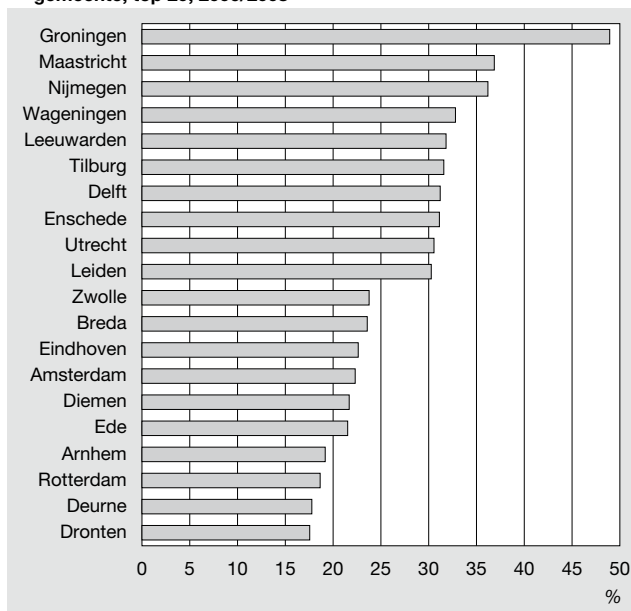
3. Instroom van aantal jongeren van 18–21 jaar per stad, 2006/2008

Gemeenten met relatief veel jonge vestigers

Landelijk gezien maken 18–21-jarige jongeren 15 procent uit van de jaarlijkse intergemeentelijke verhuizers. In de vier grote steden ligt dat aandeel met een op de vijf hoger. In de negen studentensteden is het aandeel van jongeren met een op de drie nog groter. Van de grote steden trekt vooral Utrecht relatief veel jongeren (30 procent, grafiek 4). In Amsterdam en Rotterdam ligt het aandeel iets boven respectievelijk onder de 20 procent. Den Haag heeft met 14 procent relatief iets minder jonge vestigers dan gemiddeld.

4. Aandeel jongeren van 18–21 jaar in het aantal vestigers per gemeente, top 20, 2006/2008

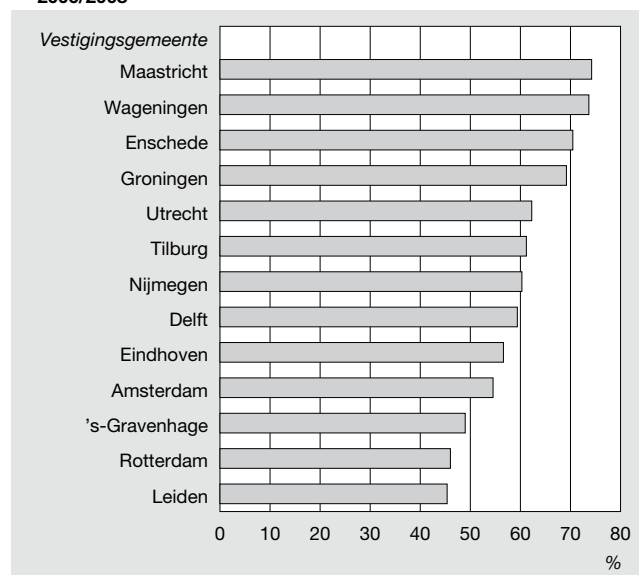
Bij de studentensteden spant Groningen de kroon: bijna de helft van alle vestigers is tussen de 18 en 21 jaar oud. Daarna volgen Maastricht en Nijmegen met ruim een op de drie. Vrijwel alle studentensteden tellen meer dan 30 procent jongeren in hun instroom. De enige uitzondering vormt

Eindhoven, met 23 procent. Naast de grote en studentensteden hebben ook enkele andere gemeenten een relatief hoog aandeel jonge vestigers. Hieronder zijn Leeuwarden, Zwolle en Breda met hun HBO-instellingen die jongeren aantrekken.

Herkomst van vestigers in studentensteden

Ruim de helft (51 procent) van alle 18–21-jarige verhuizers vestigt zich in een gemeente die op meer dan 35 kilometer van hun vorige woonplaats ligt en is dus een langeafstandsverhuizer. Onder de jonge verhuizers naar een van de vier grote steden ligt dat aandeel met 54 procent een fractie hoger. Onder degenen die in een van de negen studentensteden gaan wonen, zijn nog meer langeafstandsverhuizers: bijna twee derde (64 procent). Dat betekent dat een derde van de jonge instromers in een studentenstad uit een gemeente binnen een afstand van 35 kilometer komt. Tussen de steden zijn wel grote verschillen te zien. Studenten die in Maastricht of Wageningen gaan wonen, verhuizen in drie kwart van de gevallen over een afstand van meer dan 35 kilometer (grafiek 5). In Enschede en Groningen komen zeven van de tien jonge vestigers van meer dan 35 kilometer. De perifere ligging van deze steden speelt hierbij een rol: de potentiële instroom in een straal van 35 kilometer is in absolute zin beperkt. Voor Wageningen speelt waarschijnlijk ook de gespecialiseerde Landbouwuniversiteit een rol: er is geen alternatief dicht bij de woonplaats. De herkomstgemeente van instromers in de studentensteden in de Randstad ligt vaker op korte afstand. Utrecht is de enige grote stad die met 62 procent relatief veel langeafstandsverhuizers in de jonge instroom kent. Van de instromende jongeren in Leiden, Rotterdam en Den Haag komt iets minder dan de helft van lange afstand.

5. Aandeel jongeren van 18–21 jaar dat verhuist over lange afstand, 2006/2008

Relatie tussen herkomstprovincie en ligging studentenstad

Van de jongeren die naar een andere gemeente verhuizen, zijn ruim vier op de tien afkomstig uit het westen, ruim twee op de tien uit het oosten, even zo zoveel uit het zuiden en

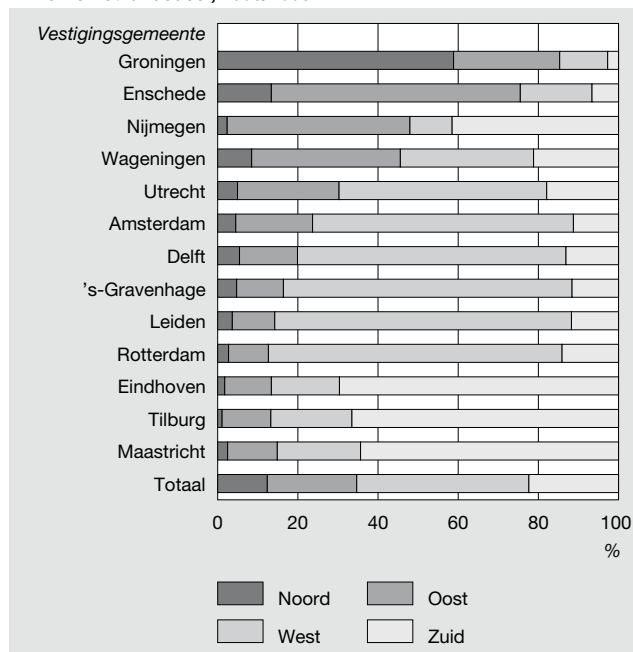
iets meer dan een op de tien uit het noorden (grafiek 6). Deze verhouding weerspiegelt die van de inwonertallen van de verschillende landsdelen. Studenten blijken hun studie-stad meestal niet al te ver weg te zoeken: er is een sterke relatie tussen herkomstprovincie en de ligging van de studentenstad (staat 2). Groningen trekt vooral jonge vestigers uit het noorden van het land, Enschede uit het oosten en Eindhoven, Tilburg en Maastricht uit het zuiden. De helft van de jongeren die in Eindhoven of Tilburg gaan wonen, komt uit de provincie Noord-Brabant. Bij de steden in de Randstad is het westelijk landsdeel oververtegenwoordigd. Van de jongeren die zich in Amsterdam vestigen, komt 39 procent uit Noord-Holland en een kwart uit Zuid-Holland of Utrecht. De helft van de jonge vestigers in Rotterdam, Den Haag en Leiden verhuist binnen Zuid-Holland. Nijmegen trekt door haar ligging ongeveer even veel studenten uit het oosten als uit het zuiden: uit beide landsdelen vier op de tien. Vooral de provincies Gelderland en Noord-

Brabant zijn belangrijke herkomstgebieden. Wageningen heeft geen duidelijke concentratie van landsdeel van herkomst. Het oosten, met name Gelderland, is iets oververtegenwoordigd, maar ook uit het zuiden en westen komen relatief veel studenten.

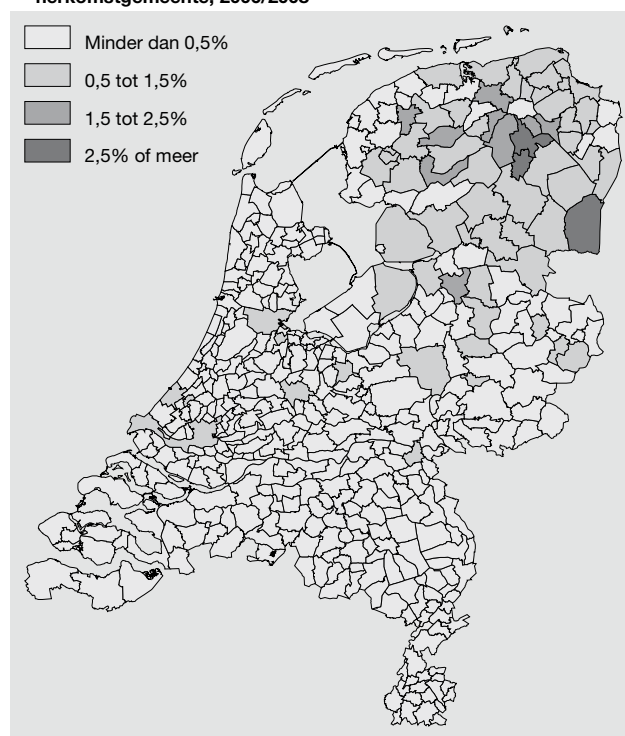
Spreiding in herkomstgebieden

Tot slot wordt meer in detail gekeken naar de spreiding in herkomstgebieden van jonge vestigers in de perifeer gelegen studentensteden Groningen en Maastricht, en het in de Randstad gelegen Leiden. Deze steden hebben alle drie een hoog aandeel vestigers uit de eigen omgeving. Hoe groot deze omgeving is, hangt vooral af van de bevolkingsdichtheid rondom de studentenstad. Het gebied waarin de belangrijkste herkomstgemeenten liggen is daarom voor

6. Aandeel jongeren van 18-21 jaar per vestigingsgemeente met herkomst landsdeel, 2006/2008

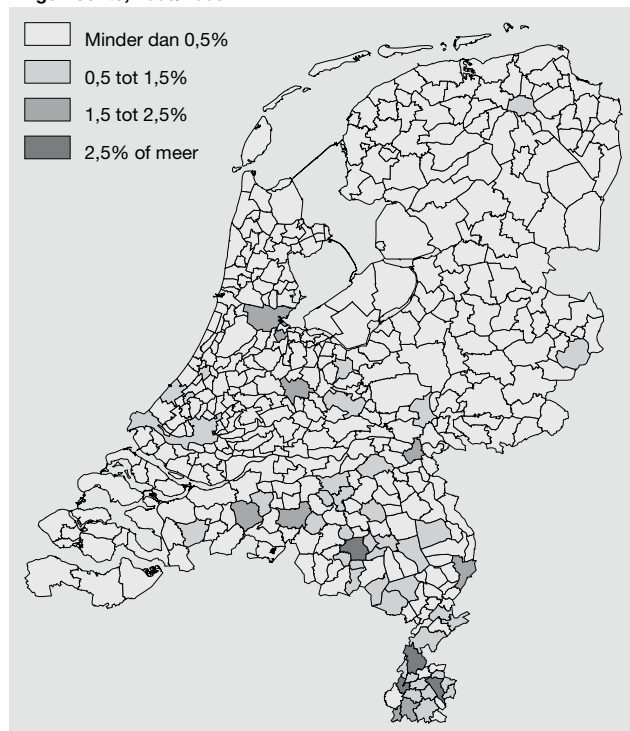
1. Aandeel vestigers van 18-21 jaar in de stad Groningen naar herkomstgemeente, 2006/2008

Staat 2
Aandeel jongeren van 18-21 jaar per vestigingsgemeente naar herkomst provincie, 2006/2008

Vestingsgemeente	Herkomst provincie											Totaal	
	Groningen	Friesland	Drenthe	Overijssel	Flevoland	Gelderland	Utrecht	Noord-Holland	Zuid-Holland	Zeeland	Noord-Brabant		Limburg
	%												
Groningen	21	17	20	14	3	9	4	5	3	0	2	1	100
Enschede	4	5	5	34	2	26	6	6	6	0	5	2	100
Nijmegen	1	1	1	7	1	38	3	2	3	2	28	14	100
Wageningen	3	4	2	9	2	26	10	8	13	2	15	7	100
Delft	2	2	1	4	1	9	8	15	41	2	9	4	100
Leiden	1	1	1	3	1	7	6	11	53	3	8	3	100
Eindhoven	1	1	1	2	1	9	4	4	6	4	49	20	100
Tilburg	0	0	0	2	1	10	3	3	7	7	52	14	100
Maastricht	1	1	1	2	1	9	5	6	8	2	28	36	100
Amsterdam	2	2	1	4	6	9	11	39	14	1	8	3	100
Rotterdam	1	1	1	2	1	6	7	6	54	6	12	3	100
Utrecht	2	2	1	7	2	17	25	10	16	2	14	4	100
's-Gravenhage	1	2	1	3	2	7	6	10	54	2	9	3	100
Totaal	4	4	4	7	2	13	9	12	20	2	16	7	100

2. Aandeel vestigers van 18–21 jaar in Maastricht naar herkomstgemeente, 2006/2008

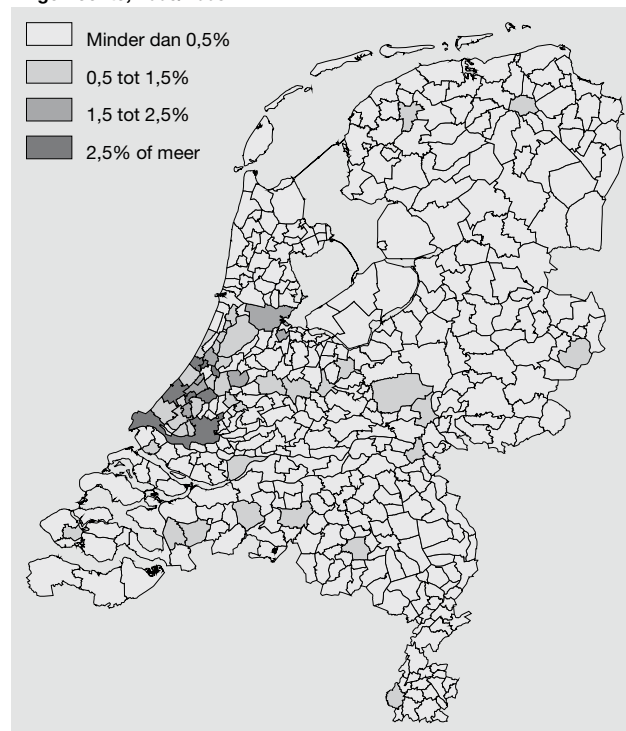
Leiden veel kleiner dan voor Groningen of Maastricht (*kaart 1 t/m 3*). De helft van de instromers uit Leiden komt uit Zuid-Holland, vooral uit Rotterdam of Den Haag of een van de aan Leiden grenzende gemeenten. Jonge vestigers in Groningen komen voor 20 procent uit de eigen provincie. Nog eens 40 procent komt uit Drenthe of Friesland. Een derde van de jonge vestigers in Maastricht komt uit Limburg en 28 procent uit Noord-Brabant. Daarnaast komen er ook relatief veel studenten uit Amsterdam of Utrecht.

4. Conclusie

Intergemeentelijke verhuizers tussen de 18 en de 21 jaar verhuizen in meerderheid voor studie en/of om zelfstandig te gaan wonen. Dit geldt zowel voor lange- als kortafstandsverhuizers. Dit betekent dat ook de kortafstandsmigratie voor deze leeftijdsgroep als structurele migratie kan worden aangemerkt. Er is een concentratie van bestemmingsgemeenten, met naast de vier grote steden en de studentensteden ook een aantal grotere gemeenten met HBO-instellingen.

Twee derde van de jonge instromers in de negen studentensteden is over lange afstand verhuisd. Toch blijken studenten hun opleiding over het algemeen niet al te ver weg te zoeken. Er is een duidelijke relatie tussen herkomstprovincie en de ligging van de universiteit.

3. Aandeel vestigers van 18–21 jaar in Leiden naar herkomstgemeente, 2006/2008

Literatuur

Feijten, P. en P. Visser, 2005, Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand. *Bevolkingstrends* 53(2), blz. 75–81.

Huis, M. en E. van Agtmaal-Wobma, 2009, Verhuizen vanuit studentensteden. *Bevolkingstrends* 57(3), blz. 43–50.

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en alloctonenprognose. NAI uitgevers, Rotterdam.

Jong, A. de en C. van Duin, 2009, Regionale prognose 2009–2040: vergrijzing en omslag van groei naar krimp. *Bevolkingstrends* 57(4), blz. 35–44.

PBL/CBS, 2009. Bevolking daalt in kwart Nederlandse gemeenten. Persbericht Planbureau voor de Leefomgeving en CBS, 6 oktober 2009.

Verhuisgedrag van vluchtelingen

Nicol Sluiter en Frank van der Linden

Van de ruim 38 duizend vluchtelingen met een verblijfsstatus die zich voor 2000 in Nederland vestigden, woonden op 1 januari 2008 nog bijna zeven op de tien in Nederland. De spreiding van deze vluchtelingen over Nederland wijkt af van die van de totale bevolking. Bijna de helft woonde in de stad, maar er zijn grote verschillen tussen de herkomstlanden.

Inleiding

De afgelopen jaren zijn er veel onderzoeken gepubliceerd over de positie van allochtonen in Nederland. De meeste daarvan bevatten geen gegevens over vluchtelingen in de Nederlandse samenleving. In dit onderzoek, dat het Centrum voor Beleidsstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek uitvoerde in opdracht van Vluchtelingenwerk Nederland, ligt de focus juist op vluchtelingen en hun integratie in de Nederlandse samenleving.

In de periode van 1 januari 1998 tot en met 1 januari 2008 verbleven 113 duizend asielzoekers in Nederland die in die periode een verblijfsstatus kregen. Van hen was een derde voor 2000 naar Nederland gekomen. In dit artikel worden eerst de landen van herkomst en het emigratiegedrag van deze 38 duizend vluchtelingen beschreven. Om uitspraken te kunnen doen over het verhuisgedrag van vluchtelingen binnen Nederland, worden daarna de 26 duizend vluchtelingen afgebakend die op 1 januari 2008 nog in Nederland woonden. Zo geeft deze analyse antwoord op drie vragen over de mobiliteit van vluchtelingen: waar komen ze van-

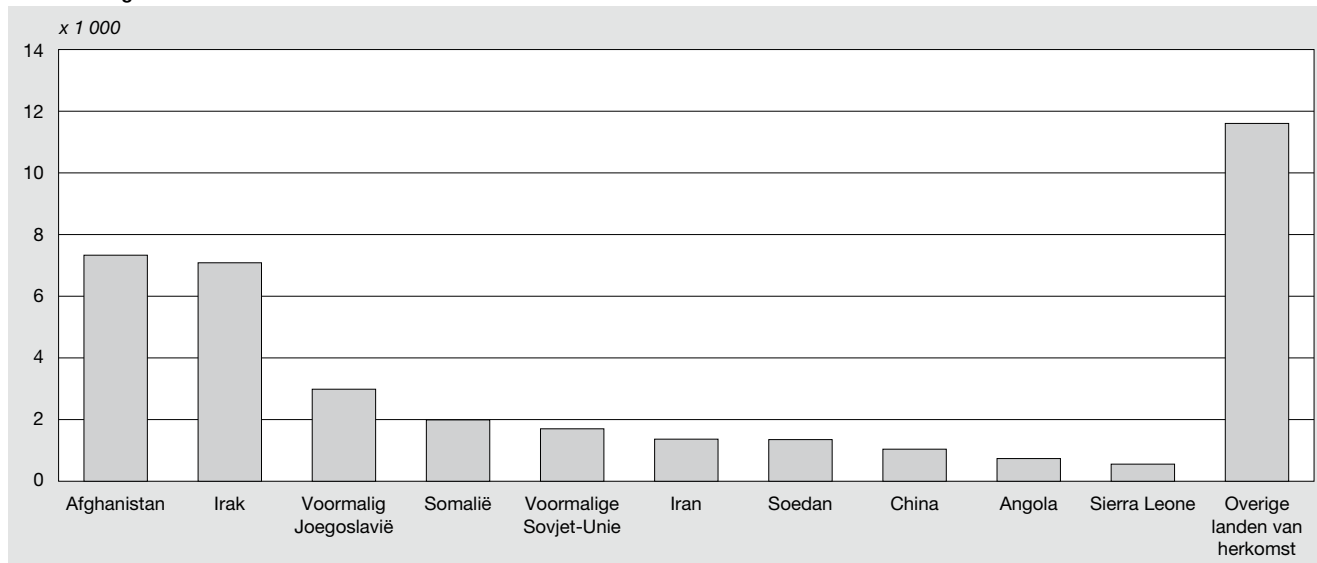
daan, welk deel vertrekt weer naar een ander land en hoe is hun verhuisgedrag binnen Nederland? Bij het beantwoorden van deze laatste vraag wordt gekeken naar het deel dat zich in grote steden heeft gevestigd, de verschillen daarin tussen herkomstlanden, en naar het aandeel van vluchtelingen in de bevolking van de grote steden. Daarbij worden niet-westerse allochtonen als referentie genomen.

Herkomst van vluchtelingen

Grootste groepen afkomstig uit Afghanistan en Irak

Van de 38 duizend vluchtelingen met verblijfsstatus die zich voor 2000 in Nederland vestigden, kwamen de grootste groepen uit Afghanistan en Irak. Uit Afghanistan, waar eind jaren negentig de Taliban steeds machtiger werden, kwamen ruim 7 duizend vluchtelingen naar Nederland (grafiek 1). Ook uit Irak vluchtten iets meer dan 7 duizend mensen naar Nederland, vooral voor het regime van de Baa'thpartij. Daarnaast kwamen er grote groepen vluchtelingen uit voormalig Joegoslavië, Angola en de voormalige Sovjet-Unie. Nadat de conflictsituatie in het Servische deel in 1998 weer was opgelaaid, kwamen er in 1999 ruim zes keer zo veel vluchtelingen uit voormalig Joegoslavië naar Nederland als in 1998. Het zuidelijk Afrikaanse land Angola had eind jaren negentig nog last van de burgeroorlog die sinds de onafhankelijkheid in 1975 woedde. Eind jaren negentig kwamen er ook veel vluchtelingen uit de voormalige republieken van de Sovjet-Unie naar Nederland vanwege de onrust daar.

1. Vluchtelingen¹⁾ naar herkomstland

¹⁾ Vluchtelingen die zich voor 2000 in Nederland vestigden en in de periode 1998–2007 een verblijfstatus hebben gekregen.

Met dank aan Han Nicolaas die input heeft geleverd aan dit artikel.

Vluchtelingen

In dit artikel worden met 'vluchtelingen' asielzoekers bedoeld die zich voor 2000 in Nederland vestigden en die in de periode 1 januari 1998–1 januari 2008 een verblijfsstatus hebben gekregen.

Om de effecten van emigratie en overlijden uit te sluiten, worden in de analyse van het verhuisgedrag van vluchtelingen binnen Nederland alleen die vluchtelingen beschreven die aan bovengenoemde voorwaarden voldoen en die bovendien op 1 januari 2008 in Nederland woonden.

G4 en G27

De G4 en de G27 bestaan uit de grote steden met samenwerkingsverbanden binnen het Nederlandse Grotestedenbeleid. Tot de G4 behoren de vier grootste steden van Nederland: Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht. De G27 omvat Alkmaar, Almelo, Amersfoort, Arnhem, Breda, Deventer, Dordrecht, Eindhoven, Emmen, Enschede, Groningen, Haarlem, Heerlen, Helmond, Hengelo, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Leiden, Lelystad, Maastricht, Nijmegen, Schiedam, Sittard-Geleen, Tilburg, Venlo, Zaanstad en Zwolle.

Bestemming van geëmigreerde vluchtelingen

Groot-Brittannië favoriet onder emigranten

Op 1 januari 2008 was volgens de gegevens van gemeenten ruim 10 procent van de 38 duizend vluchtelingen geëmigreerd. Onder deze kleine 4 duizend emigranten was Groot-Brittannië favoriet als bestemmingsland: bijna één op de drie vluchtelingen die Nederland weer verlieten, koos Groot-Brittannië als nieuwe thuishaven. Hierbij ging het vooral om de vluchtelingen uit Somalië, Afghanistan, Irak, Soedan en Sierra Leone. Van de vluchtelingen afkomstig uit Somalië vertrokken zes op de tien naar Groot-Brittannië. Van de Afghaanse vluchtelingen emigreerde meer dan de helft naar Groot-Brittannië; 14 procent trok naar Duitsland en 12 procent keerde terug naar Afghanistan.

Vluchtelingen uit voormalig Joegoslavië emigreerden het vaakst naar eigen land. Op 1 januari 2008 waren ruim acht op de tien van hen naar voormalig Joegoslavië teruggekeerd. Ook vluchtelingen uit Irak emigreerden relatief vaak naar hun land van herkomst. Op 1 januari 2008 was ruim de helft van de Irakese vluchtelingen naar Irak teruggekeerd.

Verhuisgedrag van vluchtelingen in Nederland

Zeven op de tien vluchtelingen wonen nog in Nederland

Van de 38 duizend vluchtelingen met een verblijfsstatus die voor 2008 naar Nederland kwamen, woonden er op 1 januari 2008 nog 26 duizend in Nederland. Van hen is voor de jaren 2000 tot en met 2008 steeds op 1 januari de woongemeente vastgesteld.

Vluchtelingen vestigen zich in eerste instantie vaak in gebieden met asielzoekerscentra. Na aankomst in Nederland moeten asielzoekers zich melden in één van de drie aanmeldcentra in Ter Apel, Zevenaar en Schiphol. Als de procedure in het aanmeldcentrum langer dan 48 procesuren

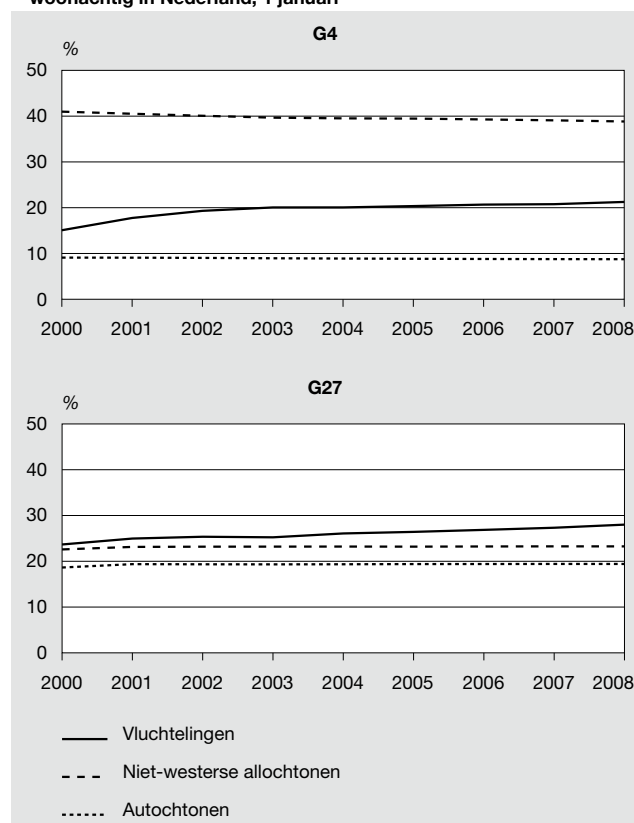
duurt, worden ze opgevangen in een asielzoekerscentrum. In de regel worden asielzoekers na een half jaar ingeschreven in hun woongemeente – vaak de gemeente waar het asielzoekerscentrum staat.

De spreidingskaarten laten zien dat de meeste vluchtelingen zich op den duur in de grote steden vestigden. Er is echter ook een zekere spreiding over het land te zien.

Bijna de helft woont in de grote steden

Op 1 januari 2008 woonde bijna de helft van de vluchtelingen in de grote steden. Ruim 20 procent had zich in de steden van de G4 gevestigd (grafiek 2); bijna 30 procent woonde in de steden van de G27. Bij niet-westerse allochtonen lag dit percentage hoger: ruim 60 procent van hen woonde in 2008 in de G4 of de G27. Van de totale bevolking was dit nog geen 35 procent.

2. Aandeel vluchtelingen¹⁾, niet-westerse allochtonen en autochtonen, dat in de G4 of in de G27 woont in procenten van de totale groep woonachtig in Nederland, 1 januari

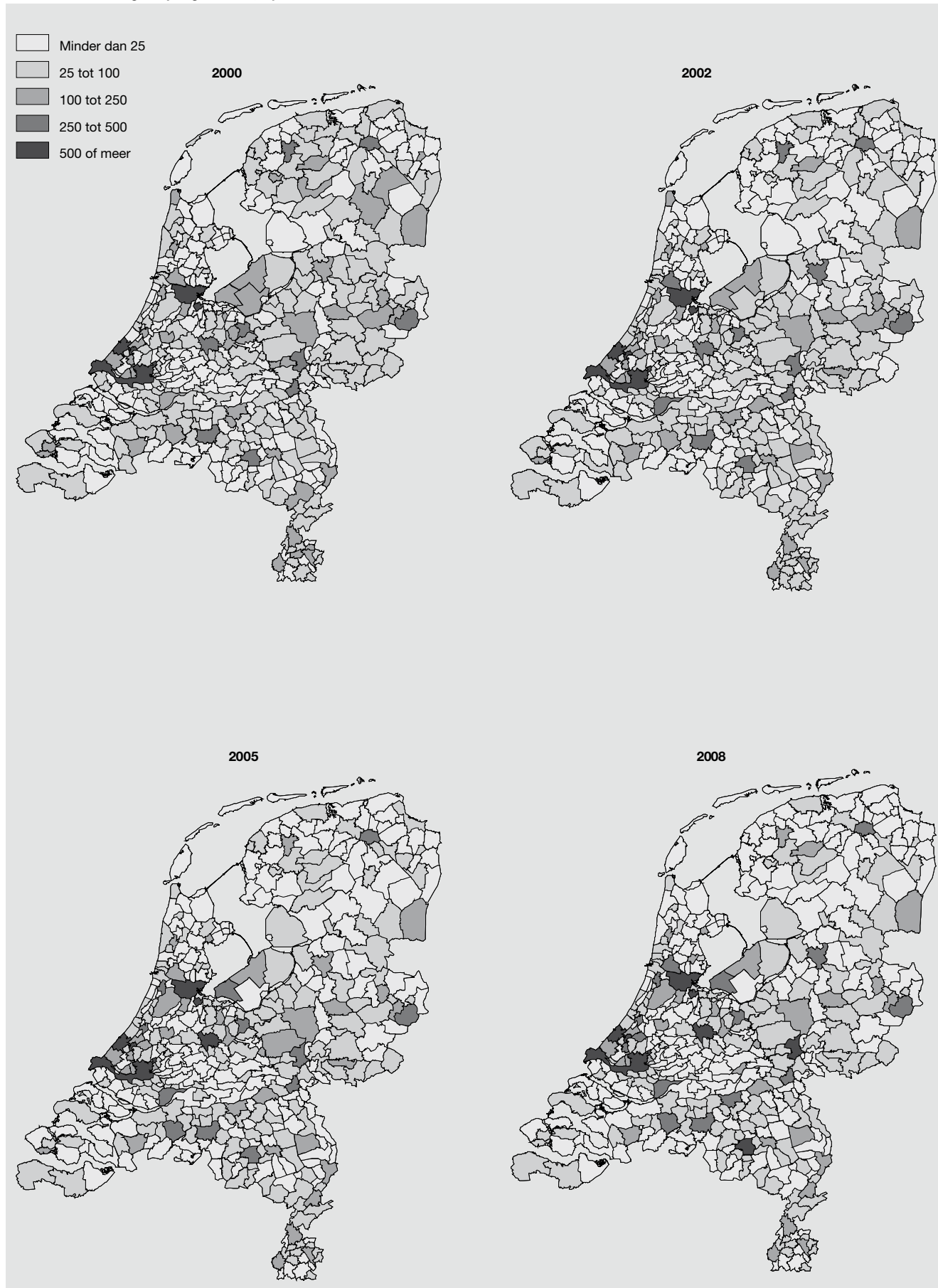
¹⁾ Vluchtelingen die zich voor 2000 in Nederland vestigden, in de periode 1998–2007 een verblijfsstatus hebben gekregen en op 1 januari van het desbetreffende jaar nog over een verblijfsstatus beschikten.

Het aandeel vluchtelingen in de G4 en de G27 is door de jaren heen gestegen. Vooral de steden van de G4 zijn bij vluchtelingen in trek; bij de G27 is de ontwikkeling minder duidelijk. In de laatste jaren van de periode 2000–2008 vlakke de stijging af.

Afghanen wonen vooral buiten de grote steden

Het aandeel vluchtelingen dat zich in de grote steden vestigde verschilt sterk tussen de herkomstlanden. Van de Af-

1. Aantal vluchtelingen¹⁾ per gemeente, 1 januari

¹⁾ Vluchtelingen die zich voor 2000 in Nederland vestigden en in de periode 1998–2007 een verblijfstatus hebben gekregen en op 1 januari van het desbetreffende jaar nog over een verblijfstatus beschikken.

ghanen vestigden zich nog geen vier op de tien in de G4 of de G27, tegenover bijna acht op de tien Sierra Leoners (staat 1).

Staat 1
Vluchtelingen¹⁾ naar woongemeente en herkomstland, 1 januari 2008

Land van herkomst	Woongemeente			Totaal
	G4	G27	overig	
Irak	730	1 130	2 490	4 350
Afghanistan	940	1 370	3 910	6 220
Iran	220	320	610	1 150
Somalië	210	390	470	1 070
Voormalig Joegoslavië	190	640	1 110	1 930
China	270	240	260	770
Voormalige Sovjet-Unie	180	450	830	1 460
Sierra Leone	110	150	70	330
Angola	130	200	170	500
Soedan	230	500	10	730
Overige landen van herkomst	2 390	2 230	3 110	7 730
Totaal	5 580	7 350	13 040	26 250

¹⁾ Vluchtelingen die zich voor 2000 in Nederland vestigden, in de periode 1998–2007 een verblijfstatus hebben gekregen en op 1 januari 2008 nog beschikten over deze verblijfstatus.

Vluchtelingen trekken naar de stad

De trek naar de grote stad is ook zichtbaar in de ontwikkeling van het aandeel vluchtelingen in de totale stedelijke populatie. In *staat 2* is te zien dat het aandeel van de onderzochte groep vluchtelingen door de jaren heen is gestegen, terwijl *staat 1* toont dat dit in absolute zin niet groot is. Ook het aandeel van de niet-westerse allochtonen geeft een stijging weer.

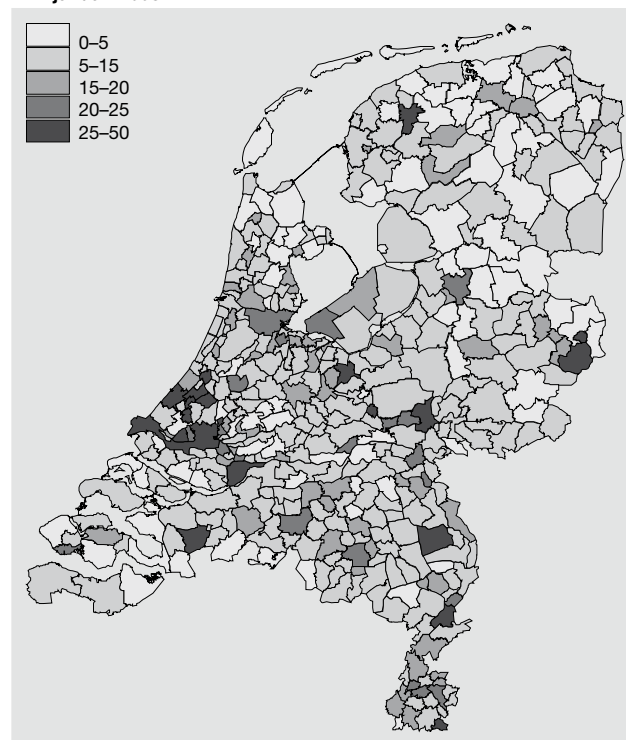
Staat 2
Aandeel vluchtelingen¹⁾ en niet-westerse allochtonen in de bevolking van de G4 en G27, 1 januari

	Vluchtelingen		Niet-westerse allochtonen	
	G4	G27	G4	G27
	%			
2000	0,19	0,20	28,9	10,4
2001	0,22	0,20	29,6	10,7
2002	0,24	0,20	30,4	11,1
2003	0,25	0,20	31,2	11,5
2004	0,24	0,20	31,7	11,8
2005	0,25	0,20	32,1	12,0
2006	0,25	0,20	32,4	12,1
2007	0,25	0,21	32,5	12,2
2008	0,27	0,22	32,6	12,4

¹⁾ Vluchtelingen die zich voor 2000 in Nederland vestigden, in de periode 1998–2007 een verblijfstatus hebben gekregen en op 1 januari van het desbetreffende jaar nog over een verblijfstatus beschikten.

Op 1 januari 2008 telde Nederland gemiddeld 16 vluchtelingen per 10 duizend inwoners. In het noorden, het oosten en in Zeeland woonden relatief weinig vluchtelingen, terwijl in de Randstad en de grote steden in Noord-Brabant concentraties te zien waren.

2. Aandeel vluchtelingen¹⁾ per 10 000 inwoners per gemeente, 1 januari 2008

¹⁾ Vluchtelingen die zich voor 2000 in Nederland vestigden en in de periode 1998–2007 een verblijfstatus hebben gekregen en op 1 januari 2008 nog beschikten over deze verblijfstatus.

Conclusie

Van de 38 duizend vluchtelingen met een verblijfsstatus die zich voor 2000 in Nederland vestigden, kwamen de grootste groepen uit Afghanistan en Irak. Zeven op de tien vluchtelingen woonden op 1 januari 2008 nog in Nederland. Van de vluchtelingen die Nederland toen weer hadden verlaten, had een groot deel Groot-Brittannië als nieuwe thuishaven gekozen.

Vluchtelingen vestigen zich in eerste instantie in gebieden met asielzoekerscentra. Daarna is een trek naar de grote steden te zien, maar ook daarbuiten blijven nog grote aantallen vluchtelingen wonen. Van een massale trek naar de grote stad is dus geen sprake. Dit beeld was hetzelfde voor asielzoekers die in 1995 of 1996 naar Nederland zijn gekomen (van Huis en Nicolaas, 2000).

Literatuur

Huis, L.T. van en H. Nicolaas, 2000. Binnenlands verhuisgedrag van allochtonen. Maandstatistiek van de Bevolking, Jaargang 48, maart, blz. 36–45.

Selectieve verhuispatronen van autochtonen en allochtonen en de rol van voorkeuren

Aslan Zorlu en Jan Latten¹⁾

Niet-westerse allochtonen verhuizen naar wijken waar bijna 19 procent minder autochtonen wonen dan in wijken waar autochtonen naartoe verhuizen. Er is dus sprake van selectief verhuisgedrag. Circa twee derde van het verschil in verhuisresultaat kan statistisch worden toegerekend aan verschillen in achtergrondkenmerken als leeftijd, inkomen of gezinssituatie. Het resterend deel kan worden gezien als maximale schatting van voorkeuren voor wonen in wijken met een gewenste bevolkingssamenstelling. Het kan dan gaan om de wens te wonen dichtbij familie, vrienden of anderen van gelijke herkomst.

Voor zover selectieve voorkeuren bestaan, kunnen de segregatiepatronen in verhuisgedrag voor een deel worden gezien als het resultaat van zelfsegregatie. Dat geldt voor zowel niet-westerse allochtonen als voor autochtonen. Opmerkelijk is dat de tweede generatie niet-westerse allochtonen hetzelfde selectieve patroon in verhuisgedrag laat zien als de eerste generatie. Mogelijk blijven hun voorkeuren dus even selectief als die van de eerste generatie niet-westerlingen. Dat zou betekenen dat ook in de toekomst rekening moet worden gehouden met segregatietenden tussen autochtonen en niet-westerlingen, zelfs als er sprake zou zijn van een volledige sociaal-economische integratie. In het verhuispatroon van de tweede generatie van westerse afkomst zijn de verschillen met autochtonen overigens verdwenen.

1. Inleiding

1.1 Immigratie en segregatie

De immigratie van grote aantallen niet-westerlingen in de afgelopen decennia heeft de demografische en sociale structuur van de bevolking fors veranderd. Het aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking bedraagt inmiddels 11 procent. Zij wonen geconcentreerd in het westen van het land, vooral in de grote steden in oudere wijken met goedkope woningen. Die concentratie is de laatste jaren niet of nauwelijks doorbroken. Integendeel: het aandeel wijken, gedefinieerd als vierposities postcodegebieden, met meer dan 25 procent niet-westerse allochtonen is opgelopen van 3 procent in 2000 naar 5 procent in 2007 (CBS, 2008). Omdat niet-westerse allochtonen minder goed zijn opgeleid en een minder gunstige positie hebben op de arbeidsmarkt, impliceert een ruimtelijke concentratie in huisvesting tevens een ruimtelijke concentratie van opleidingsachterstand en armoede en selectieve sociale con-

tacten. Ruimtelijke segregatie van niet-westers allochtone bevolkingsgroepen beperkt ook de kansen om in het dagelijkse sociale verkeer de autochtone bevolking te ontmoeten. In sommige wijken zullen niet-westerse immigranten op straat nauwelijks autochtonen tegenkomen. Voor schoolkinderen die in zulke wijken wonen geldt hetzelfde in de klas (CBS, 2008). De samenhang raakt zelfs de werkomgeving: bewoners van concentratiebuurten ontmoeten elkaar vaak weer op de werkvloer (CBS, 2008). Recente internationale studies wijzen op nadelige gevolgen van etnische segregatie in wijken en buurten (Blasius, Friedrichs en Galster, 2007). Anderzijds zijn er ook bevindingen die laten zien dat de nabijheid van medebewoners van dezelfde herkomst een voordeel kan zijn, bijvoorbeeld omdat zij kunnen helpen om de weg te vinden in de nieuwe samenleving (Murie en Musterd, 2002; Musterd et al., 2008). Desondanks zijn beleidsmakers bezorgd dat mensen in etnische enclaves terecht komen en daarmee ook op langere termijn in 'parallele gemeenschappen' verblijven.

Beperking van segregatie en bevordering van integratie vormen daarom een belangrijke doelstelling van het overheidsbeleid. In Nederland wordt al jaren gepoogd dit te bereiken met gericht volkshuisvestingsbeleid, bijvoorbeeld door in wijken een goede balans te vinden in het aantal sociale huurwoningen en koopwoningen. Daarmee hopen beleidsmakers selectief vertrek te voorkomen. Als een wijk minder geliefd wordt, blijven immers vooral diegenen achter die het zich niet kunnen veroorloven om elders te gaan wonen en zullen economisch zwakkeren toestromen. Uiteindelijk zal zo'n selectief proces de economische segregatie versterken. Menging van de woningvoorraad wordt gezien als een effectief middel om wijken te laten ontstaan waar verschillende inkomensgroepen en, impliciet, verschillende herkomstgroepen zullen wonen (Musterd et al., 2003).

Toch blijkt uit diverse onderzoeken dat kenmerken van de woningvoorraad en individuele sociaal-economische factoren slechts gedeeltelijk de ruimtelijk-etnische segregatie kunnen verklaren (Musterd, 2005; Peach, 1996). Weliswaar is er in Nederland veel onderzoek gedaan naar de invloed van genoemde factoren op patronen van ruimtelijke segregatie (Musterd, 2005), maar er is nog weinig bekend over de invloed van het selectieve verhuisgedrag van diverse herkomstgroepen. Selectief verhuisgedrag zou een extra factor kunnen zijn bij het ontstaan van concentratiewijken. Selectief verhuisgedrag is dan de uitdrukking van, bijvoorbeeld, een voorkeur voor eigen voorzieningen, of voor meer bureaus van eigen herkomst om de eigen identiteit te beleven (Permentier en Bolt, 2006).

Ook autochtonen zorgen door hun verhuisgedrag voor de transformatie van wijken. Omdat zij gemiddeld gunstiger maatschappelijke posities innemen, zijn zij in staat te verhuizen naar wijken die beter passen bij hun voorkeuren qua bevolkingssamenstelling. In de praktijk leidt dit tot wat 'witte vlucht' wordt genoemd. De zogeheten witte vlucht verwijst dus naar de voorkeur van autochtonen voor een minder allochtone samenstelling van de woonomgeving. Grootchalige datasets met informatie over voorkeuren zijn

1) Dit artikel is gebaseerd op het artikel 'Ethnic Sorting in the Netherlands', dat eerder verscheen in *Urban Studies*, vol. 46, nummer 9, august 2009, p. 1899-1923. In dit artikel is een volledige methodologische verantwoording opgenomen. Aslan Zorlu is docent aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), Jan Latten is bijzonder hoogleraar aan de UvA en daarnaast werkzaam bij het CBS.

nauwelijks voorhanden. In dit artikel zal desondanks worden geprobeerd om waarneembare verschillen in verhuispatronen van allochtonen en autochtonen te onderzoeken. Daarbij worden zowel de rol van individuele achtergrondkenmerken gemeten als, zij het indirect, de mogelijke rol van selectieve voorkeuren. Er wordt gebruik gemaakt van gegevens uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek. De SSB-data geven beschikking over een ruim scala aan individuele demografische en sociaal-economische achtergrondkenmerken en over informatie over de nabijheid van ouders in de woongemeente. Het gegeven dat ouders in dezelfde gemeente wonen, is namelijk een indicator voor binding. Uit internationaal onderzoek blijkt dat de nabijheid van ouders onder de zwarte bevolking en onder lage inkomensgroepen een belangrijke reden is om niet te verhuizen (Spilimbergo en Ubeda, 2004; Dawkins, 2006).

Omdat de adressen van voor en na verhuizingen bekend zijn, is er informatie over de kenmerken van zowel de wijken waaruit mensen vertrekken als de wijken waar ze naartoe gaan. Deze data bevatten geen directe informatie over subjectieve voorkeuren. Het is wel mogelijk om deze informatie af te leiden met behulp van een statistisch verklingsmodel. De waargenomen verschillen in verhuisgedrag kunnen worden ontleed in een deel dat statistisch wordt verklaard door het brede scala aan onderzochte invloedsfactoren, en in een deel dat daardoor niet wordt verklaard. Dat laatste deel van oorzakelijk verschil zou dan met name te maken hebben met niet gemeten kenmerken en met de rol van voorkeuren. Verondersteld is dat drempels in de zin van expliciete discriminatie op de Nederlandse woningmarkt niet voorkomen.

Hieronder volgt eerst een korte schets van de immigratie naar Nederland en de ruimtelijke concentratie van nieuwe bevolkingsgroepen. In paragraaf 1.3 wordt ingegaan op eerder onderzoek en bevindingen. In paragraaf 2 worden de data en de analyse voor dit artikel beschreven, en in paragraaf 3 de resultaten. Paragraaf 4 ten slotte bevat de conclusies.

1.2 Trends in immigratie en ruimtelijke concentratie

De eerste niet-westerse arbeidsmigranten vestigden zich in de jaren zestig en zeventig van de afgelopen eeuw vooral in de industriële gebieden in Nederland, vooral in de middelgrote en grote steden van de Randstad, en betrokken daar meestal goedkope woningen. Daarna volgde een immigratiefase die werd gekenmerkt door gezinshereniging en gezinsvorming. Deze volgmigratie leidde tot versteving van de ruimtelijke concentratie van niet-westerse allochtonen in Nederland. In de jaren negentig droegen ook asielzoekers bij aan versterking van de concentratie van niet-westerlingen in de grotere steden (Zorlu en Mulder, 2007). Deze immigratiefasen met hun concentratietendens in de steden vielen historisch samen met een suburbanisatieproces dat kenmerkend was voor het woongedrag van autochtonen sinds eind jaren zestig. Door stijgende welvaart en toenemend autobezit verhuisden steeds meer autochtone stedelingen naar nieuwe woonwijken in de provincie. De immigranten compenseerden met hun komst de uitstroom van autochtonen uit de grote steden in kwantitatieve zin (Bontje en Latten, 2005).

Doordat niet-westerse immigranten zich met name op de grotere steden richtten, vertoont de ruimtelijke spreiding van niet-westerse immigranten en hun nakomelingen tot op de dag van vandaag een patroon van segregatie. Voor westerse immigranten is dat minder het geval. In 2004 was 10 procent van de inwoners van Nederland van niet-westerse oorsprong; in de vier grote steden was dit een derde. In sommige buurten is het aandeel niet-westerlingen meer dan 80 procent. Dit hoge aandeel is mede tot stand gekomen doordat in de grote steden, en in sommige wijken in het bijzonder, veel goedkope huurwoningen staan. Deze goedkopere woningen worden toegewezen aan huishoudens met lage inkomens. Deze mensen hebben dus minder ruimte voor het realiseren van eigen woonvoorkeuren dan mensen met hogere inkomens in de koopsector. Niet-westerse allochtonen zijn echter ondervertegenwoordigd in de koopsector. Daarom wordt in deze analyse rekening gehouden met de aard van de woningvoorraad als verklarende factor in het verhuisgedrag.

Terwijl het suburbanisatieproces van autochtonen nog steeds aanhoudt, is er inmiddels ook sprake van suburbanisatie van niet-westerse allochtonen. Deze niet-westerse suburbanisatie laat echter andere ruimtelijke patronen zien dan die van autochtonen. Zo wordt de stroom van personen die verhuizen vanuit Amsterdam naar Almere sterk bepaald door Surinamers, terwijl de verhuisstroom naar de Haarlemmermeer qua samenstelling duidelijk autochter is (De Jong en Van Duin, 2006; Zorlu, 2008). Het voortbestaan van selectieve patronen in een suburbanisatieproces, dat in het algemeen wordt gezien als een teken van opwaartse economische mobiliteit, zou erop kunnen wijzen dat aan het proces van selectiviteit zowel sociaal-economische mogelijkheden als selectieve voorkeuren ten grondslag liggen.

1.3 Eerder onderzoek naar woonvoorkeuren en mogelijke beperkingen

Uit vele onderzoeken komt naar voren dat de ruimtelijke concentratie van immigranten in de westerse samenleving vaak samenvalt met de ruimtelijke concentratie van mensen in achterstandsposities. De sociaal-economische positie van individuen en de woningmarktsituatie kunnen echter maar een deel van de ruimtelijke segregatie verklaren (Musterd, 2005; Van Kempen en Özüekren, 1998; Peach, 1996; Cutler et al., 1999). In Europees onderzoek is er nauwelijks bewijs te vinden voor de invloed van voorkeuren. Empirische onderbouwing van de rol van voorkeuren of mogelijke drempels komt vooral uit Amerikaanse studies (Farley et al., 1978, 1994; Galster, 1990; Clarck, 1992). In Amerikaans onderzoek is aangetoond dat dominante categorieën bewoners, zoals autochtonen, vertrekken als het aandeel bewoners van de minderheid toeneemt. Dit wordt 'witte vlucht' genoemd. Meer recent wordt ook wel gesproken van 'wit vermijdingsgedrag', een term die zowel de vertrekneiging als de selectieve bestemmingsvoorkeur uitdrukt (Quillian, 2002; Crowder, 2000; Clarck, 1992).

Zeker als het niet om een kwantitatief dominante bewonersgroep gaat, kunnen voorkeuren een rol spelen om dichtbij mensen te wonen van de eigen herkomstgroep, bij vrienden of familie, of om meer specifieke voorzieningen in de buurt te hebben. Zorlu (2008) heeft aangetoond dat

voor Turken en Marokkanen in Nederland de aanwezigheid van familie in de woonomgeving een belangrijk punt is – in elk geval belangrijker dan voor autochtone Nederlanders, en wellicht ook voor westerse allochtonen. In deze analyse zullen we daarom de aanwezigheid van ouders opnemen als mogelijke verklaringsfactor in het verhuisgedrag van onderscheiden categorieën.

Amerikaans onderzoek naar uitgesproken voorkeuren en feitelijk gedrag toont frappante tegenstellingen. Enerzijds blijkt de bereidheid van blanken om in een multi-etnische omgeving te wonen af te nemen als het aandeel bewoners van andere oorsprong toeneemt. Anderzijds neemt in zulke gevallen de tolerantie toe. Desondanks kan het dan toch gebeuren dat er een proces van witte vlucht op gang komt zodra enkelen wegtrekken en hun vertrek anderen aanspoort ook te verhuizen. Een autochtone voorkeur voor een meer autochtone buurt hoeft niet al te groot te zijn om effect te hebben. Hierin schuilt dus ook de beperkte zeggingskracht van directe meting van voorkeuren ter verklaring van resulterende patronen. Schelling (1971) veronderstelt in een segregatiemodel dat het individuele gedrag van de dominante groep, ook al gaat het om geringe verschillen in voorkeur, door cumulatie van individuele gedragingen kan leiden tot sterkere segregatietendenzen dan op grond van individuele voorkeuren valt te verwachten. De feiten laten zien dat, zodra een bepaalde kwantitatieve drempel wordt overschreden, dit in het algemeen leidt tot een versterking van het proces van segregatie.

Het is dus niet uit te sluiten dat de tegenstelling tussen uitgesproken individuele voorkeuren en feitelijk verhuisgedrag ook de reden vormt waarom onderzoekers tot nog toe niet in staat zijn geweest direct bewijs te leveren dat voorkeuren het ontstaan van een segregatieproces beïnvloeden. Gegevens in onderzoek naar segregatie betreffen vaak uitsluitend de uitgesproken voorkeuren of het feitelijke verhuisgedrag, maar zelden beide aspecten. Los van elkaar kunnen ze waarschijnlijk geen volledig beeld geven. Bovendien zijn voorkeuren, net als feitelijk verhuisgedrag, gecorreleerd met individuele achtergrondkenmerken en buurtkenmerken.

Op grond van voorgaande overwegingen is de verwachting dat, wanneer rekening wordt gehouden met ongelijke mogelijkheden vanuit sociaal-economische en culturele achtergronden op basis van herkomstgroep, resterende statistisch onverklaarde verschillen in het verhuisgedrag van autochtonen en allochtonen vooral verwijzen naar specifieke voorkeuren van bevolkingscategorieën voor de bewonerssamenstelling in de bestemmingswijk.

2. Methode

2.1 Verhuizen

Het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS bevat voor alle ingezetenen van Nederland het woonadres op elke dag van het jaar. In deze studie wordt gebruik gemaakt van twee peilmomenten: september 2002 en september 2003. Voor elk peilmoment is daarmee voor iedere verhuisde persoon ook informatie beschikbaar over de buurt van herkomst en de buurt van bestemming. Voor alle 16,4 miljoen inwoners van Nederland zijn de adressen op de twee

peilmomenten vergeleken. Dat leverde een transitie-matrix op met blijvers en verhuisden, waarbij voor verhuisden de buurt van vertrek en van bestemming bekend is. Voor nadere analyse is een steekproef getrokken van 1 procent. Daarna is het bestand verder beperkt tot de 18–64-jarigen.

2.2 Achtergrondkenmerken

Er zijn drie herkomstcategorieën onderscheiden: autochtonen, westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen. De niet-westerse allochtonen worden gedomineerd door Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. *Staat 1* bevat de waarden in het onderzoeksbestand voor een groot aantal individuele kenmerken en buurtkenmerken voor de drie bevolkingscategorieën in september 2002. Aanvullend op de belangrijkste statistische demografische kenmerken zijn ook dummyvariabelen opgenomen voor transitie-tussen de twee peilmomenten. Daarbij gaat het om relatievorming en relatie-ontbinding, en meer specifiek om de veranderingen van gehuwde status naar alleenstaand of omgekeerd. Er is van afgezien om het kenmerk ongehuwd samenwonen in de analyse op te nemen aangezien dit gegeven niet eenduidig beschikbaar is.

Voor het kenmerk sociaal-economische positie is uitgegaan van de situatie op het eerste peilmoment. Daarbij zijn de vier meest voorkomende categorieën onderscheiden, waarbij 'niet actief op de arbeidsmarkt' de referentiecategorie is. Additioneel zijn ter typering van de sociaal-economische status inkomenskwartielen opgenomen. Opleiding was als kenmerk niet beschikbaar.

Om de binding aan de buurt te operationaliseren is gebruik gemaakt van de informatie of er ouders in de gemeente van vertrek (referentiecategorie: 'ouders overleden') wonen. De keuze voor gemeente is gebaseerd op het feit dat de gemeentegrootte en afstanden in Nederland relatief beperkt zijn.

De buurtkenmerken zijn het gemiddelde inkomen, het aandeel werklozen, het aandeel eigen woningen, de gemiddelde WOZ-waarde en het aandeel niet-westerse bewoners in de buurt.

2.3 Gemiddelden in de gebruikte steekproef

In *staat 1* zijn de statistische gegevens weergegeven van de drie bevolkingscategorieën in het 1-procent-steekproefbestand. Daaruit blijkt meteen dat er substantiële verschillen zijn tussen de kenmerken van autochtonen en van niet-westerse allochtonen. Westerse allochtonen scoren nauwelijks anders dan autochtonen. Daardoor zijn ook de verschillen tussen westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen relatief het grootst. Van de westerse allochtonen is meer dan de helft in Nederland geboren; van de niet-westerse slechts 15 procent. Dat is overigens een kleine ondervetegenwoordiging vergeleken met het aandeel in de totale bevolking van 18–64 jaar. Verwacht wordt dat dit de analyseresultaten niet wezenlijk zal beïnvloeden. Niet-westerse allochtonen zijn relatief jong, participeren relatief weinig op de arbeidsmarkt en relatief weinigen van hen bewonen een eigen huis. Hun huishoudenomvang is groot en ze wonen relatief vaak bij hun ouders in de buurt. De concentratie van niet-westerse allochtonen is hoog in Amsterdam,

Staat 1
Statistische gegevens van de bevolking van 18–64 jaar naar herkomstgroep, 2002

Variabele	Autochtonen	Niet-westerse allochtonen	Westerse allochtonen
Leeftijd	41,05	35,25	40,57
Vrouw	0,49	0,48	0,51
Tweede Generatie		0,15	0,55
Eigenaar bewoner	0,65	0,23	0,50
Waarde woning (in 1000 euro's)	154,02	100,43	147,28
Getrouwd	0,57	0,48	0,49
Aantal kinderen in huishouden	1,02	1,26	0,83
Aantal personen in huishouden	2,85	3,02	2,60
Van alleenstaand naar getrouwd	0,02	0,01	0,02
Van getrouwd naar alleenstaand	0,01	0,01	0,01
Werkend	0,70	0,47	0,60
Niet werkend	0,03	0,15	0,05
Met uitkering	0,11	0,09	0,11
Student	0,05	0,07	0,04
Werk inkomsten Q1–Q2	0,18	0,22	0,19
Werk inkomsten Q2–Q3	0,25	0,20	0,21
Werk inkomsten >Q3	0,41	0,35	0,44
Waarde van woningen in de buurt (in 1000 euro's)	154,22	114,65	148,99
Jaarinkomsten uit werk in de buurt	23 669	21 395	23 909
Koopwoningen in de buurt	58,82	39,21	51,72
Werkloosheidspercentage in de buurt	3,12	7,92	4,25
Niet-westerse bewoners in de buurt	7,92	28,27	11,71
Beide ouders in de woongemeente	0,26	0,18	0,14
Een ouder in de woongemeente	0,10	0,07	0,08
Geen ouder in de woongemeente	0,36	0,11	0,24
Amsterdam	0,03	0,15	0,08
Rotterdam	0,03	0,13	0,04
Den Haag	0,02	0,08	0,04
Verhuiskans	0,09	0,14	0,10
Aandeel autochtonen in de bestemmingsbuurt	80,46	61,83	74,22
N	84 706	10 363	10 276

Rotterdam en Den Haag, en zij wonen vaak in buurten met goedkope huizen en veel werklozen.

3. Resultaten

3.1 Verhuispatronen in de totale bevolking

Van de gehele bevolking van Nederland zijn de verhuisfrequentie en de verschillen in het aandeel niet-westerlingen in zowel de buurt van vertrek als de buurt van bestemming bepaald. Dit is gedaan voor zeven categorieën concentraties van niet-westerse allochtone bewoners (*staat 2*).

In de kolom met verhuisden is zichtbaar dat meer autochtonen verhuizen naarmate het aandeel niet-westerse allochtonen in hun woonbuurt hoger ligt. De verhuisneiging is onder autochtonen met 7 procent het laagst als er niet meer dan 10 procent niet-westerse allochtonen wonen. De verhuisfrequenties van westerse allochtonen zijn hoger dan die van autochtonen, maar vertonen een overeenkomstig patroon. Niet-westerse allochtone bewoners hebben met circa 14 procent de hoogste verhuismobiliteit. In hun verhuisfrequentie speelt de bevolkingssamenstelling van de woonbuurt geen rol.

Verder blijken autochtonen vooral te verhuizen naar buurten met lagere concentraties niet-westerse allochtonen, terwijl niet-westerse allochtonen juist een grotere neiging vertonen om te verhuizen naar buurten met hogere concentraties niet-westerse inwoners. Autochtonen in buurten met weinig niet-westerse allochtonen zijn het minst geneigd om te verhuizen. Als ze verhuizen, gaan ze meestal naar een overwegend autochtone buurt. Wonen autochtonen echter in een buurt met een relatief hoge concentratie niet-wester-

Staat 2
Verhuiskans van autochtonen en allochtonen per type buurt qua aandeel niet-westers allochtone bevolking

Aandeel niet-westerse allochtonen in de vertrekbuurt	Aandeel verhuisde inwoners	Totaal aantal inwoners
	%	absoluut
Autochtonen		
0–10%	7,0	10 254 504
11–20%	9,3	1 701 870
21–30%	10,7	590 195
31–40%	11,4	289 265
41–50%	11,8	124 816
51–60%	13,2	64 674
61–100%	14,2	61 412
Totaal	7,7	13 086 736
Niet-westerse allochtonen		
0–10%	13,5	432 735
11–20%	13,1	327 924
21–30%	14,0	218 778
31–40%	14,3	183 206
41–50%	14,0	123 447
51–60%	14,9	93 688
61–100%	15,7	192 098
Totaal	14,0	1 571 876
Westerse allochtonen		
0–10%	8,1	936 859
11–20%	9,8	252 401
21–30%	11,2	101 659
31–40%	11,6	55 507
41–50%	12,3	28 166
51–60%	14,9	17 116
61–100%	14,4	19 553
Totaal	9,0	1 411 261

Nb. Deze staat is gebaseerd op de gehele bevolking van Nederland.

lingen, dan zijn zij mobieler en verhuizen ze bovendien meestal naar een buurt met een lagere concentratie niet-westerse buurtgenoten.

3.2 De rol van individuele achtergrondkenmerken en enkele kenmerken van de oorspronkelijke woonbuurt bij selectief verhuisgedrag

Uit de beschrijving van de verhuispatronen is duidelijk geworden dat autochtonen en niet-westerse allochtonen selectief zijn bij de keuze van een nieuwe woonomgeving. De keuze voor een buurt met een bepaalde bevolkingssamenstelling is een cruciaal aspect. Om dat keuzep proces beter te begrijpen, wordt de invloed van individuele achtergrondkenmerken vastgesteld met een regressie-analyse op de 1-procent-steekproef. Daartoe wordt van de bewoners die uit hun woonbuurt vertrekken nagegaan of, en zo ja, in welke mate de individuele achtergrondkenmerken een rol spelen bij de verklaring van het aandeel autochtonen in de buurt van bestemming. Alle waarnemingen, behalve de eventuele huishoudentransities, betreffen de situatie in 2002 – het jaar voorafgaand aan de verhuizing.

Vervolgens wordt in een tweede statistisch model het aantal verklarende factoren uitgebreid met het percentage niet-westerse buurtgenoten in de oorspronkelijke woonbuurt en het feit of de oorspronkelijke woonbuurt in een van de drie grote steden ligt. De uitkomsten van beide benaderingswijzen zijn afzonderlijk weergegeven in de twee kolommen van *staat 3*.

Bij de uitgevoerde berekeningen is een kanttekening te

maken. De kans om überhaupt te verhuizen kan juist samenhangen met het hebben van een voorkeur voor een bepaalde bevolkingssamenstelling in een bestemmingsbuurt. De voorkeur voor een andere bevolkingssamenstelling dan die in de oorspronkelijke buurt vormt dan de aanleiding voor een verhuizing. Met andere woorden, bewoners beslissen om te verhuizen omdat ze kiezen voor een meer gesegregeerde buurt. Dat zou betekenen dat er sprake is van selectiviteit van personen die verhuizen ten opzichte van blijvers, en dat beïnvloedt de uitkomsten. Daarom is er een extra model geschat, waarbij rekening is gehouden met deze onderliggende mogelijkheid van selectie. Dan blijkt dat de uitkomsten nauwelijks worden beïnvloed: het aandeel van de onverklaarde component is vergelijkbaar voor de modellen met en zonder selectiviteit. Hier zal daarom niet nader op dat effect worden ingegaan. Een uiteenzetting over de berekeningsmethode is te vinden in Zorlu en Latten (2009).

Uit het eerste model blijkt dat niet-westerse allochtonen die verhuizen bestemmingsbuurten kiezen waarin het aandeel autochtonen 14 tot 22 procent lager ligt dan in de buurten waar autochtonen die verhuizen naartoe trekken. Voor westerse allochtonen zijn de verschillen met 8 procent minder opvallend. Wordt ook rekening gehouden met het feit of de buurt van vertrek in een van de drie grote steden ligt (model 2), dan halveren de verschillen voor de niet-westerse allochtonen. Turken, Marokkanen en Surinamers zijn dan echter nog steeds minder geneigd te verhuizen naar buurten met een hoger aandeel autochtonen dan de autochtonen zelf. In buurten waar Marokkanen naartoe verhuizen bijvoorbeeld, ligt het aandeel autochtonen dan nog steeds 11 procent lager dan in buurten waar autochtonen naartoe verhuizen. Turken, Surinamers en Antillianen verhuizen naar buurten waar respectievelijk 9, 11 en 12 procent minder autochtonen wonen dan in de buurten waar autochtonen naartoe verhuizen.

Kortom, degenen die al in buurten met hoge concentraties niet-westerse allochtonen woonden, verhuizen vaker naar buurten met weinig autochtonen – en dat geldt nog meer als zij in een grote stad wonen. Dat betekent dat een deel van het effect van herkomst uit model 1 wordt verklaard door de buurtsamenstelling en ‘de grote stad’. Desondanks geldt dan nog steeds dat het aandeel autochtonen in bestemmingsbuurten van Marokkanen, Turken, Surinamers en Antillianen, ongeacht hun economische mogelijkheden, opvallend lager ligt dan in de bestemmingsbuurten waar autochtonen naartoe verhuizen.

Hoewel bijna de helft van het segregatie-effect van het individuele kenmerk ‘niet-westerse herkomstcategorie’ statistisch wordt overgenomen door het feit dat mensen al in een sterk allochtone buurt woonden, suggereert het overblijvende deel dat de resulterende segregatie toch met andere dingen te maken heeft dan de feitelijk waarneembare achtergrondkenmerken. Met andere woorden: voorkeur speelt een rol.

Opvallend is daarbij dat de tweede generatie (westers en niet-westers bij elkaar opgeteld) vaker verhuist naar buurten waar meer autochtonen wonen dan de eerste generatie. Dat geldt ook voor mensen met een baan, mensen die gaan trouwen of al getrouwd zijn en eigenaar-bewoners. Verderop zal blijken dat het beeld anders is wanneer uitsluitend het verhuispatroon van de niet-westerse tweede generatie wordt gezien.

Staat 3
Effecten van individuele kenmerken van verhuizenden en van oorspronkelijke buurtkenmerken op autochtone concentratie in bestemmingsbuurt, coëfficiënten

	OLS schattingen	
	OLS-I	OLS-II
Leeftijd 18–25	0.920 **	0.967 **
Leeftijd 26–35	-1.769 *	-2.115 **
Leeftijd 36–45	-1.118	-0.874
Leeftijd 46–55	-1.493	-1.000
Vrouw	-1.247	-1.355
Marokkaans	-20.314 ***	-11.390 ***
Turks	-16.014 ***	-8.809 ***
Surinaams	-22.282 ***	-11.073 ***
Antilliaans	-18.307 ***	-11.501 ***
Overig niet-westers	-14.661 ***	-9.589 ***
Westers	-8.321 ***	-6.136 ***
Tweede generatie	5.062 ***	3.427 ***
Eigenaar-bewoner	3.853 ***	1.111 ***
Getrouwd	2.576 ***	2.335 ***
Aantal kinderen in huishouden	-0.641 *	-0.679 *
Aantal personen in huishouden	1.084 ***	0.609 **
Van alleenstaand naar getrouwd	3.493 ***	3.242 ***
Van getrouwd naar alleenstaand	-2.937 **	-3.250 ***
Werkend	2.098 **	2.418 ***
Niet werkend	-2.246 *	0.030
Met uitkering	1.344	1.039
Student	-2.791 *	-2.307 *
Werk inkomsten Q1–Q2	0.247	0.468
Werk inkomsten Q2–Q3	0.504	0.615
Werk inkomsten >Q3	0.594	0.893
Niet-westerse inwoners in herkomstwijk		-0.309 ***
Amsterdam		-11.478 *
Rotterdam		-8.402 *
Den Haag		-9.781 ***
Constant	74.574 ***	81.090 ***
R2	0,22	0,38
N	9549	9511

*p<.05; ** p<.01; *** p<.001

Standaardfouten zijn gecorrigeerd voor clustering op gemeenteniveau.

3.3. Een indirecte benadering van de rol van selectieve voorkeuren

Significante verschillen in leeftijdsopbouw, huishoudensamenstelling en sociaal-economische kenmerken van de verschillen kunnen een deel van de geconstateerde variatie in bestemmingsbuurten verklaren, maar veel blijft statistisch onverklaard. Om het onverklaarde deel van de verschillen in het verhuisgedrag van autochtonen en etnische subgroepen te identificeren, is een regressiemodel gehanteerd waarbij gebruik wordt gemaakt van de zogenoemde Oaxaca-Blinder lineaire decompositie-techniek. Een uitgebreide beschrijving van deze techniek is gegeven in Zorlu en Latten (2009). Met deze techniek kan het voor- en achtergrondverschil in het aandeel autochtonen in de buurt van bestemming worden gesplitst in een verklaard en onverklaard deel, en voor zowel het verschil tussen autochtonen en niet-westerlingen als voor autochtonen en westerlingen. De gedachte is dat een deel van het waargenomen verschil in verhuisgedrag tussen autochtonen en allochtonen wordt verklaard door verschillen in achtergrondkenmerken (opgenomen in het regressiemodel) van autochtonen en allochtonen. Dit deel vormt de verklaarde component van het verschil in verhuisresultaat. Het resterende deel verwijst naar de onverklaarde component per combinatie, waarvan kan worden aangenomen dat het voor een belangrijk deel voorkeuren betreft, en dan met name de voorkeur om te verhui-

zen naar een buurt met meer inwoners van gelijke herkomst. De resultaten van deze analyse zijn weergegeven in *staat 4*.

Het blijkt dat het aandeel autochtonen in bestemmingsbuurten van autochtonen en niet-westerse allochtonen verschilt met 18,65 procent. Dit percentage komt vrijwel overeen met de 18,63 procent die resulteert uit het verschil van de cijfers van de laatste regel van de kolommen 2 en 3 uit *staat 1* ($80,46 - 61,83 = 18,63$ procent). Met andere woorden: niet-westerlingen verhuizen naar buurten waar bijna 19 procent minder autochtonen wonen dan in buurten waar autochtonen naartoe verhuizen. De decompositie-uitkomst laat vervolgens zien dat 11,62 procent van dit verschil statistisch kan worden verklaard met de gebruikte variabelen. Een belangrijke rol is daarbij weggelegd voor het aandeel niet-westerse bewoners in de oorspronkelijke buurt. Dat gegeven verklaart het grootste deel van het verschil in aandeel autochtonen in de bestemmingsbuurten (7,04 procent van 11,62 procent). Daarmee blijft 7,03 procent van de verschillen onverklaard. Voor de selectieve patronen van autochtonen versus niet-westerse allochtonen blijft het algemene beeld gehandhaafd dat circa twee derde van het verschil in samenstelling van bestemmingsbuurt verklaard wordt door bekende factoren. Circa een derde van de waargenomen verschillen blijft telkens onverklaard. Dit onverklaarde deel in de selectiviteit van de verhuispatronen wordt toegeschreven aan specifieke voorkeuren voor de samenstelling van woonbuurten. Die gedachte past bij de waarneming dat een deel van de niet-westerse allochtonen voorkeur heeft voor een bepaald niveau van menging in hun woonbuurt boven een buurt met uitsluitend autochtonen of allochtonen (Souren en Bierings, 2006).

In lijn met de bevindingen uit *staat 3* blijkt dat de verhuisbestemming van autochtonen en westerse allochtonen minder verschilt als het gaat om het aandeel autochtonen in de nieuwe buurt. Wel geldt hier dat het onverklaarde deel relatief groot is. Met andere woorden: ook westerse allochtonen hebben voorkeuren voor de samenstelling van de woonbuurt, maar die leiden tot minder verschillen met autochtonen dan voor niet-westerlingen.

Omdat de geconstateerde selectiviteit van autochtonen en met name niet-westerse allochtonen in een volgende generatie zou kunnen wegebben, is de werkwijze herhaald voor westerse en niet-westerse allochtonen die in Nederland zijn geboren. Het blijkt dat de resultaten voor met name de tweede generatie niet-westerse allochtonen niet wezenlijk verschillen van die voor de gehele groep niet-westerse immigranten, van zowel de eerste als de tweede generatie (*staat 5*). Dit betekent dat er geen aanwijzingen zijn dat de tweede generatie niet-westerse allochtonen een ander

voorkeursgedrag heeft als het gaat om de woonbestemming dan hun ouders. Frappant is dat er voor de tweede generatie westerse jongeren wél een volledige ruimtelijke aanpassing is waar te nemen.

De specifieke uitkomst voor de tweede generatie niet-westerse allochtonen zou erop kunnen duiden dat segregatietendensen onder niet-westerse bevolkingsgroepen langduriger voortbestaan dan sommigen vermoeden, los van sociaal-economische mogelijkheden en meer ingegeven door voorkeuren.

Staat 4
Decompositie¹⁾ van etnisch verschil in de concentratie van autochtonen in bestemmingsbuurt

	Autochtoon – allochtoon			
	autochtoon-niet westers		autochtoon-westers	
	OLS		OLS	
	Diff.	S.E.	Diff.	S.E.
Verklaard	11,62*	2,46	2,22	1,19
- waarvan verklaard door aandeel niet-westers in buurt van herkomst	7,04*	1,29	1,13*	0,47
Onverklaard	7,03*	1,50	4,06*	1,61
Geschat verschil	18,65*	2,92	6,28*	1,98

*p<.05

¹⁾ Bij de decomposities is de waargenomen etnische samenstelling van de algemene bevolking als referentie genomen in plaats van uitsluitend de autochtone of allochtone herkomstsgroepering.

4. Conclusies

De verhuisfrequentie van niet-westerse bewoners is relatief hoog. Autochtonen verhuizen relatief het minst, maar vaker naarmate zij meer niet-westerse medebewoners hebben. Vergelijking van de bevolkingssamenstelling in de buurt van herkomst met die van de buurt van bestemming laat opvallende verschillen zien voor niet-westerse allochtonen en autochtonen die verhuizen. Autochtonen neigen meer te verhuizen naar meer autochtone buurten dan niet-westerse allochtonen. Het aandeel autochtonen in buurten waar niet-westerse allochtonen naartoe verhuizen ligt bijna 19 procent lager dan in buurten waar autochtonen naartoe verhuizen. Meetbare individuele achtergrondkenmerken (sociaal-economische mogelijkheden en herkomstcategorie) en kenmerken van de buurt van vertrek blijken een belangrijk deel van dat verschil te verklaren. Circa een derde van het waarneembare verschil blijft echter onverklaard. Dit onverklaarde deel zal bestaan uit voorkeuren, discriminatie of niet waargenomen herkomstspecifieke kenmerken. Naar

Staat 5
Decompositie van etnisch verschil in de concentratie van autochtonen in bestemmingsbuurt naar generaties

	Autochtoon – niet-westers				Autochtoon – westers			
	Diff.		S.E.		Diff.		S.E.	
	eerste generatie		tweede generatie		eerste generatie		tweede generatie	
	Diff.	S.E.	Diff.	S.E.	Diff.	S.E.	Diff.	S.E.
Verklaard	11,59*	2,56	10,04*	2,01	3,23*	1,41	1,48	1,08
Onverklaard	7,33*	1,44	7,56*	2,51	6,91*	1,82	1,99	1,5
Geschat verschil	18,92*	2,95	17,6*	3,21	10,14*	2,27	3,46	1,81

*p<.05

onze mening is het evident dat dit onverklaarde deel kan worden gezien als de maximale rol die voorkeuren voor medebewoners van de eigen herkomstgroep kunnen spelen in de verklaring van selectieve verhuispatronen. De exacte omvang van de rol van voorkeur is echter moeilijk te kwantificeren. Essentieel is dat de analyse aantoont dat ook bij gelijkschakeling van mogelijkheden en bij controle voor wijkenmerken selectieve verschillen in verhuispatronen aanwezig blijven en een andere oorzaak moeten hebben dan uitsluitend 'kansen'.

Opvallend is ook dat de tweede generatie niet-westers allochtonen geen ander patroon laat zien dan de eerste generatie als het gaat om de samenstelling van de bevolking in de bestemmingsbuurt. De uitkomsten suggereren dat er nauwelijks sprake is van minder selectiviteit in het verhuisgedrag van de jonge generaties niet-westerse allochtonen. Dit zou kunnen betekenen dat segregatietendensen onder niet-westerse bevolkingsgroepen langer kunnen blijven bestaan dan velen denken. Segregatietendensen kunnen voor een deel blijven voortbestaan, ook als allerlei maatschappelijke beperkingen op persoonlijk niveau zouden zijn weggewerkt.

Literatuur

- Blasius, J., J. Friedrichs en G. Galster, 2007, Introduction: Frontiers of quantifying neighbourhood effects. *Housing Studies*, 22, 5, blz. 627–637.
- Bontje, M. en J. Latten, 2005, Stable size, changing composition: recent migration dynamics of the Dutch large cities. *Window on the Netherlands*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, vol. 95, no. 4, blz. 444–451.
- CBS, 2008, Jaarrapport Integratie, Den Haag/Heerlen.
- Clark, W. A. V., 1992, Residential preferences and residential choices in a multiethnic context, *Demography* 29, blz. 451–466.
- Crowder, K., 2000, The racial context of white mobility: An individual-level assessment of the white flight hypothesis, *Social Science Research* 29, blz. 223–257.
- Cutler, D., M. E. L. Glaeser en J. L. Vigdor, 1999, The rise and decline of the American ghetto, *Journal of Political Economy* 107, blz. 455–506.
- Dawkins, C. J., 2006, Are social networks the ties that bind families to neighborhoods? *Housing Studies* 21, blz. 867–881.
- Farley, R., H. Schuman, S. Bianchi, D. Colasanto en S. Hatcher, 1978, Chocolate city, vanilla suburbs: will the trend toward racially separate communities continue? *Social Science Research* 7, blz. 319–344.
- Galster, G.C., 1990, White flight from racially integrated neighbourhoods in the 1970s: the Cleveland experience, *Urban Studies* 27, blz. 385–399.
- Jong A. de en C. van Duin, 2006, Inwoners grote steden verhuizen naar randgemeenten. CBS-webmagazine, 20 februari 2006.
- Kempen, R. van en A.S. Özüekren, 1998, Ethnic segregation in cities: new forms and explanations in a dynamic world, *Urban studies*, 35, blz. 1631–1656.
- Murie, A. en Musterd, S., 2002, Social Exclusion and Opportunity Structures in European Cities and Neighbourhoods, *Urban Studies* 41 (8), blz. 1441–1459.
- Musterd, S., R. Andersson, G. Galster en T. Kauppinen, 2008, Are Immigrants' Earnings Influenced by the Characteristics of their Neighbours? *Environment and Planning* 40, blz. 785–805.
- Musterd, S., 2005, Social and ethnic segregation in Europe: Levels, causes, and effects, *Journal of Urban Affairs* 27, blz. 331–348.
- Musterd, S., W. Ostendorf en S. de Vos, 2003, Neighbourhood effects and social mobility: A longitudinal analysis, *Housing Studies* 18, blz. 877–892.
- Peach, C., 1996, Does Britain Have Ghettos? *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 21, 1, blz. 216–235.
- Permentier M. en G. Bolt, 2006, Woonwensen van allochtonen, DGW/NETHUR Partnership 37, Utrecht.
- Quillian, L., 2002, Why is black–white residential segregation so persistent?: Evidence on three theories from migration data, *Social Science Research* 31, blz. 197–229.
- Schelling, T. C., 1971, Dynamic models of segregation, *Journal of Mathematical Sociology* 1, blz. 143–186.
- Souren, M. en H. Bierings, 2006, Zijn autochtonen en allochtonen tevreden met hun buurtbewoners? *Sociaal-economische trends*, nr. 1, 2006, blz. 46–50.
- Spilimbergo, A. en L. Ubeda, 2004, Family attachment and the decision to move by race, *Journal of Urban Economics* 55, blz. 478–497.
- Zorlu, A. en C.M. Mulder, 2007, Initial and Subsequent Location Choices of Immigrants to the Netherlands. IZA Discussion Paper, 3036.
- Zorlu, A., 2008, Who Leaves the City? The Influence of Ethnic Segregation and Family Ties. IZA Discussion Paper, 3343.

Verschillen in sociale en maatschappelijke participatie

Moniek Coumans en Saskia te Riele

De meeste Nederlanders gaan vaak om met anderen in hun omgeving. Deze sociale contacten zijn de laatste jaren eerder toegenomen dan afgenomen. Wel lijkt het aandeel mensen dat vrijwilligerswerk doet, informele hulp verleent of maandelijks meedoet aan activiteiten van verenigingen, licht te dalen. Vooral niet-westerse allochtonen zijn minder actief in organisaties dan autochtonen, als vrijwilliger of als deelnemer aan verenigingsactiviteiten. Zij geven daarentegen net zo vaak als autochtonen informele hulp. Eenzelfde beeld komt naar voren bij laagopgeleiden. Ook ouderen participeren doorgaans wat minder en hebben met name minder frequent contact met vrienden.

1. Inleiding

Sociale samenhang geniet een brede maatschappelijke belangstelling. Deze belangstelling komt veelal voort uit bezorgdheid over een mogelijke afbrokkeling ervan. Die zou het gevolg zijn van processen als een toenemende individualisering, informatisering en globalisering (Chan, To en Chan, 2006; Putnam, 2000). Dit terwijl van een sterke sociale cohesie veel wordt verwacht. Een grotere sociale samenhang zou bijvoorbeeld bijdragen aan een groter welzijn, meer welvaart en het voorkomen van sociale uitsluiting (Council of Europe, 2004).

Sociale samenhang gaat om binding en betrokkenheid tussen mensen, tussen mensen en de maatschappij en tussen mensen en andere sociale verbanden, zoals verenigingen, maatschappelijke organisaties of de buurt waarin zij wonen (De Hart, 2008). Deze betrokkenheid komt bijvoorbeeld tot uiting in de sociale contacten die mensen onderhouden, het lidmaatschap van verenigingen, het doen van vrijwilligerswerk, het bieden van hulp aan anderen of het deelnemen aan de politiek. Maar ook het vertrouwen van mensen is van belang voor de sociale samenhang. Niet alleen als voorwaarde om sociale contacten aan te gaan, maar ook als een goed dat via deze netwerken verder wordt opgebouwd (Putnam, 2000; Te Riele en Roest, 2009).

In dit artikel wordt onderzocht of in de periode 1997–2008 de contacten tussen mensen zijn toe- of afgenomen, of ze meer of minder vaak vrijwilligerswerk doen en of ze vaker of minder vaak deelnemen aan verenigingsactiviteiten. Daarnaast is onderzocht of bepaalde groepen, onderscheiden naar geslacht, leeftijd, herkomst en opleidingsniveau, minder goed meedoen. Voor deze kenmerken is gekozen omdat er aanwijzingen zijn dat de sociale en maatschappelijke participatie van niet-westerse allochtonen, laagopgeleiden en ouderen lager ligt (Bekkers en Boezeman, 2009; Gijsberts en Schmeets, 2008; Dekker, 2008).

De gegevens zijn afkomstig uit het Permanent Onderzoek LeefSituatie (POLS) en hebben betrekking op personen van 12 jaar en ouder. Bij vrijwilligerswerk gaat het om personen van 18 jaar en ouder.

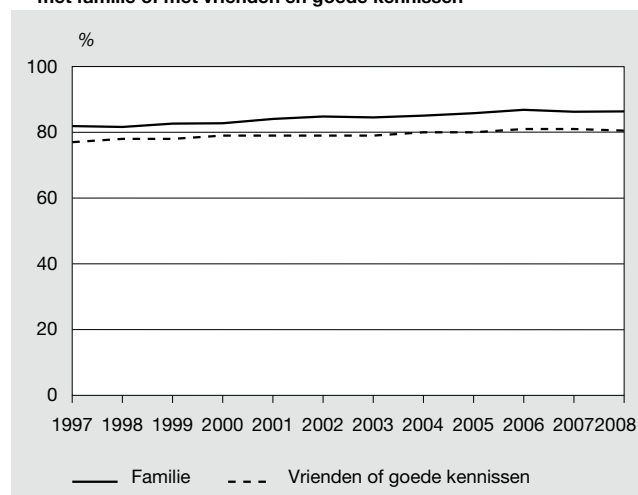
2. Contacten met familie en vrienden

Een indicator voor de betrokkenheid tussen mensen is de frequentie waarmee zij contact onderhouden met anderen in hun omgeving. Als gevolg van onder andere de toegenomen individualisering, informatisering en mobiliteit bestaat de vrees dat dit soort contacten minder worden. Völker (2008) laat echter zien dat sociale netwerken zich dan weliswaar minder in de eigen directe omgeving concentreren, maar nog altijd even groot zijn als voorheen. Als risicogroep worden vooral ouderen vaak genoemd. Door het wegvallen van contacten en een mogelijk verminderde eigen mobiliteit bestaat de kans dat zij vereenzamen. Niet-westerse allochtonen en laagopgeleiden behoren tot de risicogroepen als het gaat om sociale uitsluiting (Jehoel-Gijsbers, Smits, Boelhouwer en Bierings, 2008).

2.1 Ontwikkeling tussen 1997 en 2008

De meeste mensen weten zich nog altijd omringd door familie en vrienden. Contacten met familieleden en vrienden zijn in de afgelopen tien jaar ook eerder toe- dan afgenomen. Had in 1997 nog 82 procent minstens een keer per week een ontmoeting of telefonisch of schriftelijk contact met familie buiten het eigen huishouden, in 2008 was dat 86 procent (grafiek 1). Ook contacten met vrienden en goede kennissen vinden over het algemeen frequent plaats. In 2008 had 80 procent wekelijks contact met vrienden of kennissen, tegenover 77 procent in 1997.

1. Aandeel personen van 12 jaar of ouder dat wekelijks contact heeft met familie of met vrienden en goede kennissen

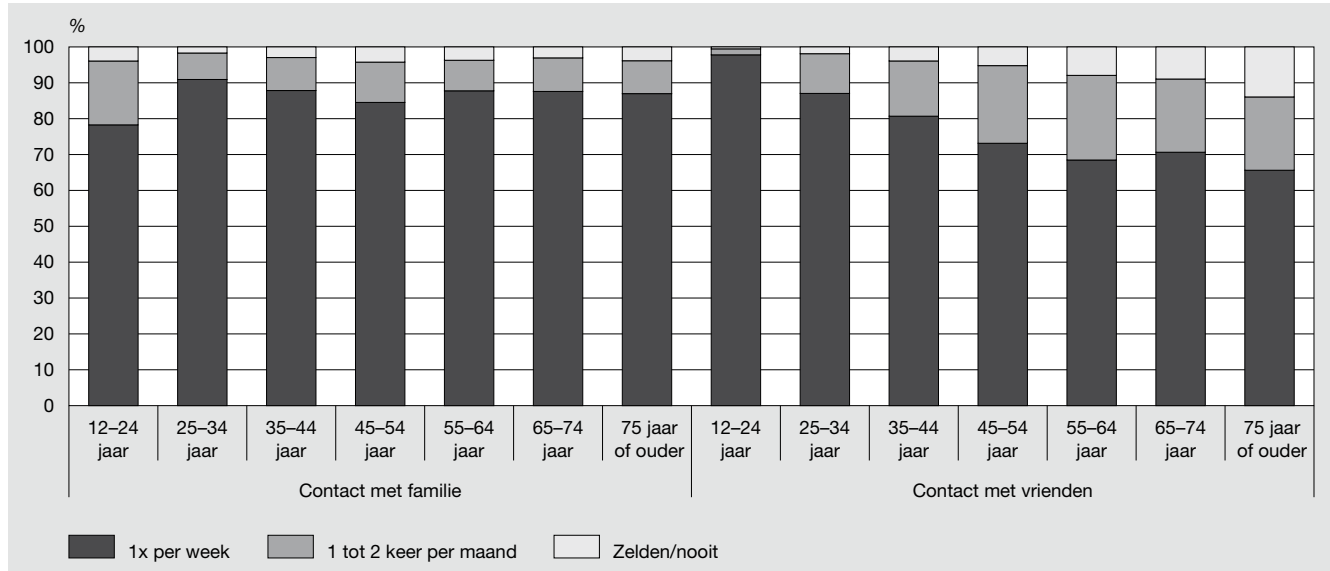
Bron: POLS

2.2 Achtergrondkenmerken

Mannen en vrouwen

Vrouwen blijken een rijker sociaal leven te hebben dan mannen. Deze bevinding komt overeen met eerder onderzoek

2. Aandeel personen van 12 jaar of ouder dat contact heeft met familie of met vrienden, 2008

Bron: POLS

(Scheepers en Janssen, 2001). Het percentage vrouwen dat minstens één keer per week familie opzoekt, opbelt of schrijft, ligt op 88 procent. Voor mannen is dit 83 procent. Een vergelijkbaar beeld komt naar voren als het gaat om contacten met vrienden en goede kennissen. Met hen heeft 82 procent van de vrouwen en 78 procent van de mannen wekelijks contact. Ook na correctie voor andere achtergrondvariabelen, zoals leeftijd, herkomst en opleiding, blijft dit verschil intact.

Leeftijd

De frequentie van het contact met familie is in alle leeftijdsgroepen ongeveer gelijk. Zo'n 85 tot 90 procent heeft wekelijks contact met familieleden (grafiek 2). Dit geldt ook voor ouderen. Alleen bij jongeren van 12 tot 25 jaar zijn deze contacten wat minder frequent. Van hen heeft een kleine 80 procent minstens een keer per week een ontmoeting of telefonisch of schriftelijk contact met familieleden buiten het eigen gezin.

Jongeren hebben vaker contact met vrienden en goede kennissen. Bijna alle 12-24-jarigen zien, spreken of schrijven hun vrienden elke week. Het feit dat ze naar school gaan is daar mogelijk een verklaring voor. Zij zien elkaar daarnaast vaak op openbare plaatsen om te spelen, bij te praten of een wedstrijd te doen (van Weert en Zijl, 2008). De frequentie van het contact met vrienden neemt, anders dan het contact met familie, af met de leeftijd. Van de 55-plussers heeft minder dan 70 procent nog wekelijks contact met vrienden. Het gemiddelde voor alle leeftijden is 80 procent. Meer ouderen dan jongeren hebben zelden of nooit contact met vrienden. Dit aandeel loopt op tot 14 procent onder 75-plussers.

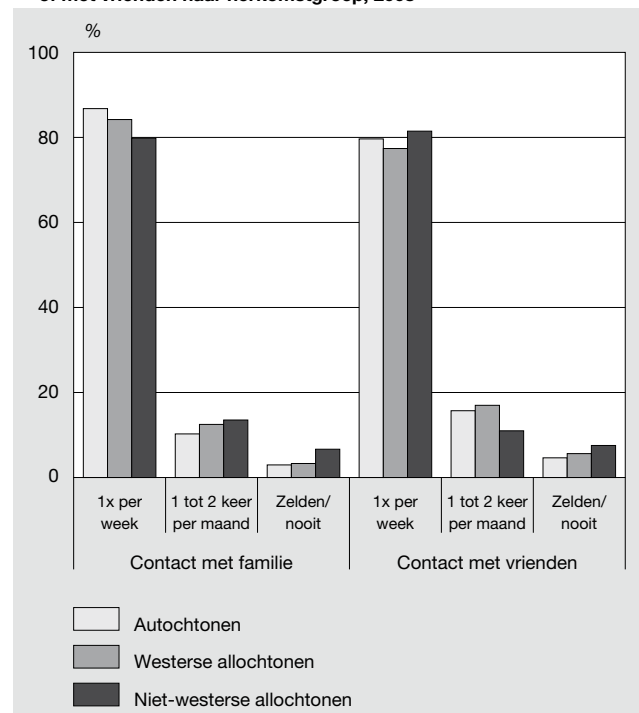
Herkomst

In vergelijking met autochtonen hebben niet-westerse allochtonen wat minder vaak contact met familie, hoewel

ook van hen nog altijd zo'n 80 procent elke week familie ziet, spreekt of schrijft (grafiek 3). Uit de gegevens blijkt dat het vooral de eerste generatie is die minder vaak contact heeft.

Niet-westerse allochtonen hebben daarentegen frequenter contact met vrienden. Dit heeft echter vooral te maken met het relatief grote aantal jongeren onder de niet-westerse allochtonen die, net als autochtone jongeren, bijna allemaal wekelijks contact met vrienden onderhouden. Wanneer voor verschillen in leeftijdsopbouw wordt gecorrigeerd, verdwijnt het verschil tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen en heeft de laatste groep zelfs wat minder vaak contact met vrienden.

3. Aandeel personen van 12 jaar of ouder dat contact heeft met familie of met vrienden naar herkomstgroep, 2008

Bron: POLS

Opleidingsniveau

Wekelijks contact met familie en vrienden komt vaker voor onder middelbaar- en hoogopgeleiden dan onder de laagst opgeleiden. Dit verschil is het duidelijkst als het gaat om contacten met vrienden. Met hen heeft drie kwart van de laagopgeleiden minstens één keer per week een ontmoeting, een gesprek of schriftelijk contact. Onder middelbaar- en hoogopgeleiden is dit 83 procent.

Het aandeel dat minstens elke week contact onderhoudt met familie ligt voor alle groepen rond de 85 procent. Bij laagopgeleiden is dit iets minder, bij middelbaar- en hoogopgeleiden wat meer. Bij de hoger opgeleiden komt het vooral minder voor dat er zelden of nooit contact is met familie of vrienden. Ook na correctie voor leeftijd, geslacht en herkomst blijft dit beeld overeind.

3 Vrijwilligerswerk en informele hulp

De mate waarin mensen zich min of meer belangeloos inzetten voor anderen is een belangrijke indicator van maatschappelijke participatie. Volgens sommige onderzoeken is het percentage vrijwilligers over de jaren heen vrijwel gelijk gebleven (Bekkers en Boezeman, 2009), terwijl andere juist een dalende trend aantonen (Dekker, De Hart en Faulk, 2007). Uit alle bronnen komt naar voren dat vooral niet-westerse allochtonen weinig vrijwilligerswerk doen (Carabain, 2009; Gijsberts en Schmeets, 2008; Dekker, 2008), terwijl zij buiten organisaties om vaak wel informele hulp geven (SCP, 2009). Ook zouden hoger opgeleiden en babyboomers relatief vaak als vrijwilliger actief zijn (Bekkers en Boezeman, 2009).

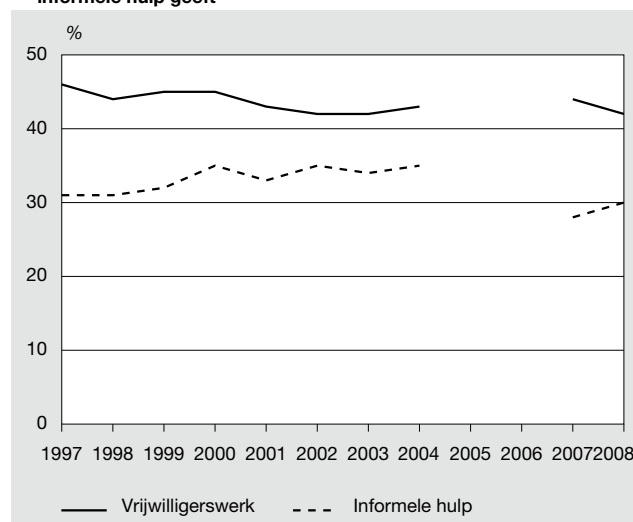
Het hogere percentage vrijwilligers onder hoog opgeleiden houdt verband met hun opleiding. Zij zouden dankzij hun opleiding meer bewust zijn van maatschappelijke problemen, een groter inlevingsvermogen en meer zelfvertrouwen hebben (Appelhof en van Ingen, 2007; Wilson, 2000). Ook zou er een indirect effect van opleiding zijn. Mensen met een hogere status beschikken over meer hulpbronnen en zullen vaker en vrijwilligerswerk verrichten (Appelhof en van Ingen, 2007; Bekkers, Hooghe & Stolle, 2005).

3.1 Ontwikkeling tussen 1997 en 2008

Het aandeel personen dat vrijwilligerswerk doet, is tussen 1997 en 2004 licht afgenomen, van 46 procent tot 43 procent (grafiek 4). In 2008 had 42 procent vrijwilligerswerk gedaan in het jaar voorafgaand aan de enquête. Vooral voor sportverenigingen zijn veel mensen actief. Over de jaren heen zet 13 à 14 procent zich hiervoor in. De mate waarin mensen buiten organisaties om onbetaalde hulp hebben gegeven aan zieken, burens, familie, vrienden of bekenden is tot 2004 toegenomen van 31 tot 35 procent. In 2008 heeft 30 procent van alle personen van 18 jaar en ouder dit soort informele hulp gegeven.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat de vraagstelling over vrijwilligerswerk medio 2007 is aangepast. Tegelijkertijd zijn de aspecten rechtshulp, wonen en buurt toegevoegd. De gegevens over 2004 zijn door deze veranderingen niet helemaal vergelijkbaar met de uitkomsten van na 2007 (zie rapport Plausibiliteit POLS-module Vrijwillige Inzet 2007).

4. Aandeel personen van 18 jaar of ouder dat vrijwilligerswerk doet of informele hulp geeft

Bron: POLS.

NB. Voor 2005 en 2006 zijn geen vergelijkbare gegevens.

3.2 Achtergrondkenmerken

Mannen en vrouwen

Mannen doen net zo vaak vrijwillige activiteiten voor organisaties als vrouwen. Vrouwen geven echter vaker informele hulp, met 34 tegen 27 procent. Dit verschil blijft na correctie voor opleiding, herkomst en leeftijd bestaan en komt overeen met eerdere bevindingen (Scheepers en Janssen, 2001). Mannen zetten zich naar verhouding vaak in voor sportverenigingen, vrouwen zijn juist actiever in de verzorging en voor school. Bij vrijwilligerswerk voor school gaat het waarschijnlijk vaak om activiteiten voor de school van de eigen kinderen, want maar liefst 90 procent van de vrouwen die vrijwilligerswerk voor scholen doen, maakt deel uit van een gezin met minderjarige kinderen.

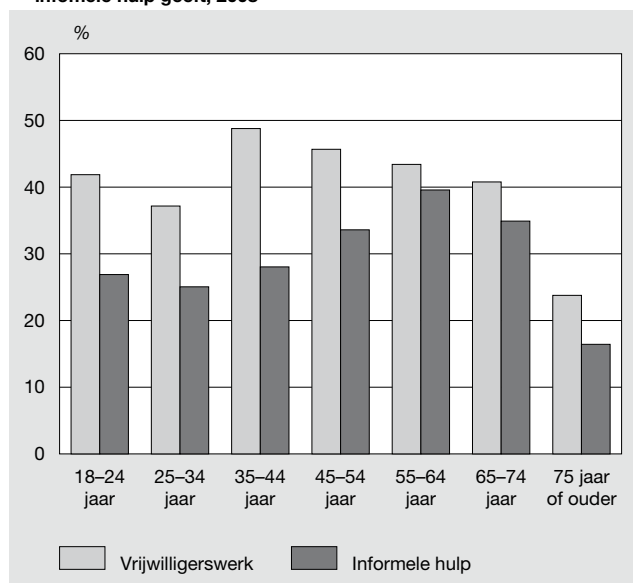
Leeftijd

De 35- tot 44-jarigen doen meer vrijwilligerswerk dan mensen van andere leeftijden (grafiek 5). Dit heeft er waarschijnlijk mee te maken dat zij vaak jonge, schoolgaande kinderen hebben. Het gaat bij deze groep namelijk vaak om activiteiten voor school. Ook de 45- tot 65-jarigen doen relatief veel vrijwilligerswerk. Dit stemt deels overeen met de bevinding dat de naoorlogse generatie, de babyboomers, vaak vrijwilligerswerk verricht (Bekkers en Boezeman, 2009). Deze groep houdt zich relatief vaak bezig met activiteiten voor levensbeschouwelijke organisaties en met activiteiten in de verzorging. Zij bieden bovendien vaak informele hulp. Van de 55- tot 65-jarigen doet 40 procent dit.

De alleroudsten (75-plussers) verrichten minder vaak vrijwilligerswerk. Hetzelfde geldt voor mensen tussen de 25 en 34 jaar. In deze levensfase zullen velen bezig zijn met een beginnende carrière en nog geen schoolgaande kinderen hebben. Om die reden zal er minder tijd en ook minder aanleiding zijn om vrijwilligerswerk te doen. Jongeren zijn vooral actief voor sportverenigingen en op het gebied van jeugdwerk; met activiteiten op andere gebieden houden zij

zich veel minder bezig. Na correctie voor de andere achtergrondvariabelen verrichtten de jongeren wat minder en de oudsten wat meer vrijwilligerswerk.

5. Aandeel personen van 18 jaar of ouder dat vrijwilligerswerk doet of informele hulp geeft, 2008

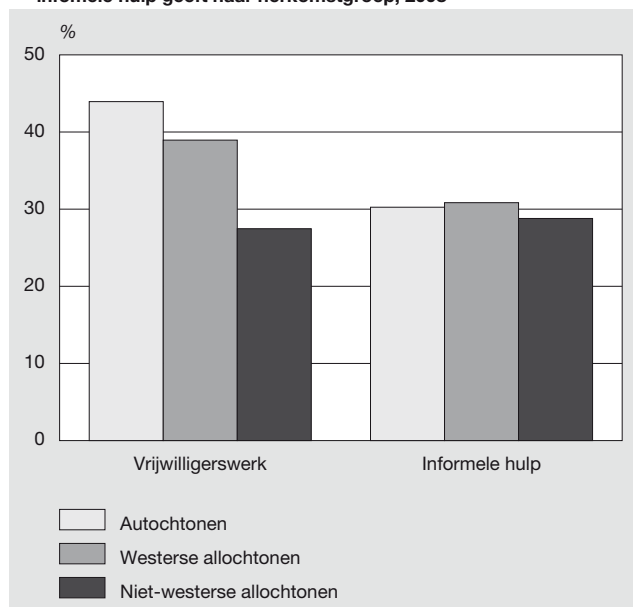

Bron: POLS

Herkomst

In lijn met bevindingen uit eerdere onderzoeken blijken niet-westerse allochtonen op vrijwel alle gebieden minder vaak vrijwilligerswerk te doen dan autochtonen, met 28 tegen 44 procent (grafiek 6). De verschillen zijn het grootst in de sport en de zorg, en het kleinst als het gaat om activiteiten voor levensbeschouwelijke organisaties, de kerk of de moskee.

6. Aandeel personen van 18 jaar of ouder dat vrijwilligerswerk doet of informele hulp geeft naar herkomstgroep, 2008

Bron: POLS

Niet-westerse allochtonen geven met zo'n 30 procent daarentegen net zo vaak informele hulp buiten organisaties om als andere Nederlanders.

Opleiding

Laag- en middelbaaropgeleiden leveren nagenoeg een gemiddelde bijdrage aan vrijwilligerswerk; hoogopgeleiden doen dit juist vaker. Zij zetten zich vooral in voor school en voor sportverenigingen. Als het gaat om informele hulp zijn de verschillen veel kleiner en zijn lager opgeleiden net zo vaak als hulpverlener actief als hoger opgeleiden.

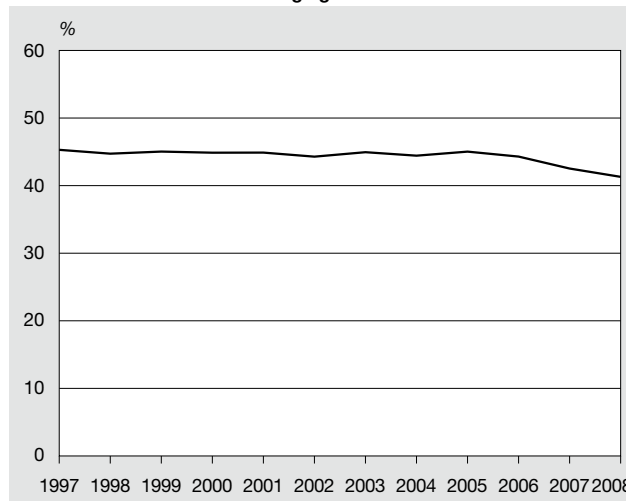
4. Deelname aan activiteiten van verenigingen

Een andere indicator voor sociale participatie is de mate waarin mensen deelnemen aan activiteiten van verenigingen. Net als voor vrijwilligerswerk kan ook hier worden verwacht dat vooral niet-westerse allochtonen minder vaak deelnemen aan het verenigingsleven (Dekker, 2008). Ook hier gaat het immers vooral om activiteiten binnen organisaties. Bovendien doen niet-westerse allochtonen weinig aan sport (Tiessen-Raaphorst en De Haan, 2008), een activiteit die vaak in verenigingsverband wordt beoefend. Jongeren zijn juist veel bezig met sport en zullen daarom vaak aan activiteiten van verenigingen meedoen. Dit wordt ook verwacht van hoogopgeleiden, die relatief vaak sporten en ook als vrijwilliger meer dan gemiddeld actief zijn voor organisaties.

4.1 Ontwikkeling tussen 1997 en 2008

Tot 2005 ligt het aandeel personen dat minstens één keer per maand deelneemt aan verenigingsactiviteiten rond de 45 procent (grafiek 7). Vanaf 2006 fluctueert dit aandeel rond 43 procent. Ook voorlopige uitkomsten over 2009 komen hierop uit. De daling kan te maken hebben met demografische ontwikkelingen. Zo neemt het aandeel jongeren af en stijgt het aandeel allochtonen.

7. Aandeel personen van 18 jaar of ouder dat minstens een keer per maand deelneemt aan verenigingsactiviteiten

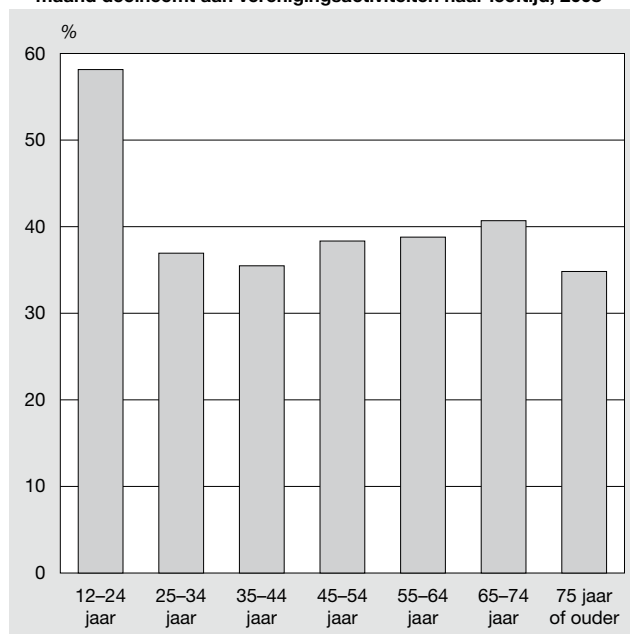
Bron: POLS

4.2 Achtergrondkenmerken

Mannen en vrouwen

Mannen nemen wat vaker deel aan verenigingsactiviteiten dan vrouwen, met 43 tegen 39 procent. Dat vrouwen minder vaak meedoen zal deels te maken hebben met een gebrek aan tijd door zorgtaken. Mensen die een huishouden met minderjarige kinderen verzorgen, doen bijvoorbeeld relatief weinig mee aan verenigingsactiviteiten. Onder hen zijn veel vrouwen. Ook het soort organisatie waarvan mensen lid zijn, kan een rol spelen. Mannen zijn bijvoorbeeld vaker lid van een sportvereniging of een hobbyvereniging. In dergelijke verenigingen worden over het algemeen veel activiteiten gezamenlijk ondernomen. Uit het Nationaal Kiezeronderzoek (NKO) van 2006 komt naar voren dat vrouwen vaker lid zijn van organisaties op het gebied van natuur, milieu of mensenrechten.

8. Aandeel personen van 12 jaar of ouder dat minstens een keer per maand deelneemt aan verenigingsactiviteiten naar leeftijd, 2008

Bron: POLS

Leeftijd

Jongeren zijn vaker dan ouderen actief in het verenigingsleven (*grafiek 8*). Bijna zes op de tien 12- tot 24-jarigen doen maandelijks mee aan activiteiten van verenigingen. Onder ouderen is dit minder dan 40 procent. Ouderen zijn ook minder vaak lid van sportverenigingen en eerder van organisaties op het gebied van milieu, natuur of mensenrechten. Ouderen tot 65 jaar zijn vaker lid van een vakbond.

Herkomst

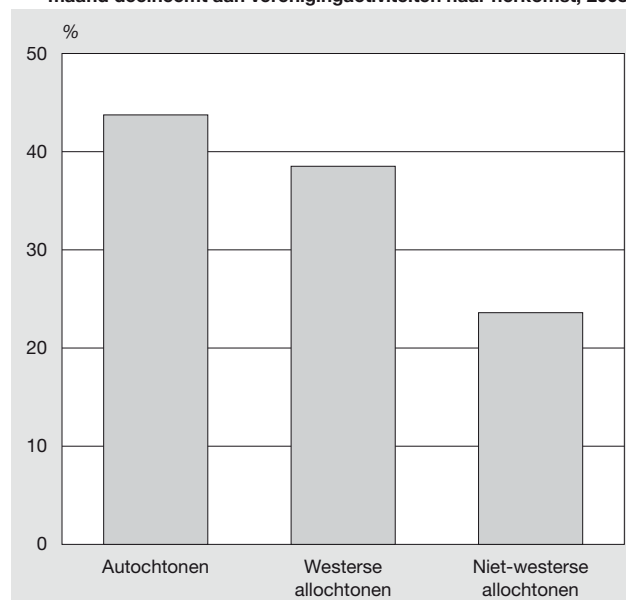
Net als bij vrijwilligerswerk, doen niet-westerse allochtonen relatief weinig mee aan activiteiten van verenigingen. Nog geen kwart neemt minstens één keer per maand deel aan verenigingsactiviteiten (*grafiek 9*). Van de autochtonen is dat ruim 40 procent. Allochtonen zijn minder vaak lid van

sportverenigingen, hobbyverenigingen of een vakbond. Zij zijn daarnaast minder vaak betrokken bij buurtorganisaties. Er is echter nauwelijks verschil in lidmaatschappen van verenigingen op het gebied van religie, cultuur of mensenrechten – het soort organisaties waarvoor zij ook eerder actief zijn als vrijwilliger.

Opleiding

Maandelijks deelnemen aan activiteiten van verenigingen komt minder voor onder laagopgeleiden. Terwijl ongeveer de helft van de hoogopgeleiden actief is in het verenigingsleven, geldt dit maar voor iets meer dan een derde van de laagopgeleiden. Hoogopgeleiden zijn vaker lid van sportverenigingen, cultuurverenigingen en beroepsverenigingen. Er is echter nauwelijks verschil als het gaat om lidmaatschappen van buurtverenigingen of levensbeschouwelijke organisaties.

9. Aandeel personen van 12 jaar of ouder dat minstens een keer per maand deelneemt aan verenigingsactiviteiten naar herkomst, 2008

Bron: POLS

5. Conclusie

Uit de analyse van een aantal aspecten van sociale en maatschappelijke participatie komt naar voren dat de sociale samenhang in ons land niet duidelijk afneemt. Het aandeel dat minstens een keer per week contact heeft met vrienden en familie is over de jaren wat toegenomen. Het aandeel mensen dat vrijwilligerswerk doet of informele hulp verleent is licht afgenomen, evenals het aandeel dat maandelijks deelneemt aan verenigingsactiviteiten.

Tegelijk is uit dit onderzoek opnieuw duidelijk geworden dat de sociale en maatschappelijke participatie van niet-westerse allochtonen, laagopgeleiden en ouderen minder groot is. Vooral niet-westerse allochtonen zijn minder actief in organisaties, als vrijwilliger of als deelnemer aan verenigingsactiviteiten. Zij geven daarentegen net zo vaak informele hulp als autochtonen. Een vergelijkbaar beeld komt naar voren bij lager opgeleiden. Ook ouderen participeren

wat minder. Zij hebben met name wat minder contacten met vrienden en zijn minder actief in het verenigingsleven.

Literatuur

Appelhof, S. en E. van Ingen, 2007, Vrijwilligerswerk in Drimmelen. Een onderzoek naar de inzet en het verschil tussen jong en oud binnen het vrijwilligerswerk in de gemeente Drimmelen. Scriptie, Wetenschapswinkel Universiteit van Tilburg, Tilburg.

Bekkers, R.H.F.P. en E.J. Boezeman, 2009, Geven van tijd: vrijwilligerswerk. In: Schuyt, Th.N.M., B.M. Gouwenberg en R.H.F.P. Bekkers (red.), Geven in Nederland 2009. Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk, blz. 88–101. Reed Business BV, Vrije Universiteit, Amsterdam.

Bekkers, R., M. Hooghe en D. Stolle, 2005, Lange termijn-effecten van jeugdparticipatie. Persistente effecten van deelname aan jeugdverenigingen in Nederland en de Verenigde Staten. Utrecht: Universiteit van Utrecht.

Carabain, C.L., 2009, Geefgedrag van niet-westerse allochtonen. In: Schuyt, Th.N.M., B.M. Gouwenberg en R.H.F.P. Bekkers (red.), Geven in Nederland 2009. Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk, blz. 161–175. Reed Business BV, Vrije Universiteit, Amsterdam.

Chan, J., H.P. To en E. Chan, 2006, Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social Indicators Research* 75, 273–302.

Council of Europe, 2004, A new strategie for social cohesion. Revised strategy for Social Cohesion.

Dekker, P., 2008, Civil Society. In: Van den Broek, A. en S. Keuzenkamp (red.) Het dagelijks leven van allochtone stedelingen, blz 78–99. SCP, Den Haag.

Dekker, P. en J. de Hart, 2009, Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk. SCP, Den Haag.

Dekker, P., J. de Hart en L. Faulk, 2007, Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2007. SCP, Den Haag.

Gijsberts, M. en H. Schmeets, 2008, Sociaal-culturele oriëntatie en maatschappelijke participatie. In: Jaarrapport Integratie 2008, blz. 201–221. CBS, Den Haag/Heerlen.

Hart, J. de, 2008, Religieuze groepen en sociale cohesie. In: Schnabel, P., R. Bijl en J. de Hart (red.), Betrekkelijke betrokkenheid. *Studies in sociale cohesie*, blz. 389–418. SCP, Den Haag.

Jehoel-Gijsbers, G., W. Smits, J. Boelhouwer en H. Bierings, 2008, Sociale uitsluiting. In: Mol, M., H.J. Dirven en R. van der Bie, Dynamiek in de sociale statistiek. Nieuwe cijfers over de sociaaleconomische levensloop. CBS, Den Haag/Heerlen.

Putnam, R.D., 2000, Bowling alone: The collapse and revival of American community. Simon en Schuster, New York.

Riele, S. te, en A. Roest, 2009, Sociale samenhang: Raamwerk en lacunes in de informatievoorziening. CBS, Heerlen.

Scheepers, P en J. Janssen, 2001, Informele aspecten van sociaal kapitaal. Ontwikkelingen in Nederland 1970–1998. <http://www.mensenmaatschappij.nl/vol76/nr03/a02>.

Tiessen-Raaphorst, A en J. de Haan, 2008, Hoofdstuk 2, Maatschappelijke ontwikkelingen. In: Rapportage Sport. Breedveld, K., C. Kamphuis, A. Tiessen-Raaphorst (red.) Rapportage sport 2008, blz. 27–45. SCP/ W.J.H. Mulier Instituut, Den Haag.

Völker, B., 2008, In ieders belang. Sociologische determinanten voor de productie van collectieve goederen. Oratie uitgesproken op 3-7-2008, Universiteit Utrecht.

Weert, C. van, en E. Zeijl, 2008, Jeugd actief in de maatschappij. In: Jaarrapport 2008 Landelijke Jeugdmonitor, CBS, Den Haag.

Wilson, J., 2000, Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, blz. 215–240.

Bijlage

Tabel
Aandeel personen van 12 jaar of ouder dat contact heeft met familie of met vrienden, vrijwilligerswerk doet of informele hulp geeft en deelneemt aan verenigingsactiviteiten, 2008

	Contact met familie			Contact met vrienden			Vrijwilligers- werk ¹⁾	Informele hulp ¹⁾	Verenigings- activiteiten
	1x per week	1 tot 2 keer per maand	zelden/nooit	1x per week	1 tot 2 keer per maand	zelden/nooit			
	%								
Geslacht									
Man	83	13	4	77	17	6	43	27	43
Vrouw	89	9	3	82	14	4	41	34	39
Leeftijd									
12-24	78	18	4	98	2	1	42	27	58
25-34	91	7	2	87	11	2	37	25	37
35-44	88	9	3	81	15	4	49	28	35
45-54	85	11	4	73	22	5	46	34	38
55-64	88	9	4	68	24	8	43	40	39
65-74	88	9	3	71	20	9	41	35	41
75 of ouder	87	9	4	66	20	14	24	16	35
Opleiding									
Laag	84	11	5	75	17	8	38	31	36
Middelbaar	87	10	3	83	14	4	43	31	41
Hoog	87	11	2	83	15	2	54	32	50
Herkomstgroep									
Autochtonen	87	10	3	80	16	5	44	30	44
Westerse allochtonen	84	12	3	77	17	6	39	31	39
Niet-westerse allochtonen	80	14	7	81	11	8	27	29	24
Totaal	86	11	3	80	15	5	42	30	41

Bron: POLS.

¹⁾ Personen van 18 jaar of ouder.

Gezondheid en welvaart van ouderen

Marleen Wingen en Ferdie Otten

Naast inkomen is ook vermogen een belangrijke welvaarts-indicator om gezondheidsverschillen te onderzoeken. Meer ouderen met een laag vermogen hebben gezondheidsproblemen dan ouderen met een hoger vermogen. Ouderen met zowel een laag vermogen als een laag inkomen hebben de grootste kans op gezondheidsproblemen. Vermogen maakt bij personen ouder dan 50 jaar een beter onderscheid in gezondheidsverschillen dan bij personen jonger dan 50 jaar.

1. Inleiding

Sociaal-economische verschillen in gezondheid en sterfte zijn al geruime tijd onderwerp van onderzoek. In de Europese landen zijn beleidsprogramma's opgezet om ongelijkheid in gezondheid te verkleinen. De Wereldgezondheidsorganisatie heeft onlangs ook aanbevelingen gedaan om gezondheidsverschillen terug te dringen (Houweling en Mackenbach, 2009).

Ook in Nederland bestaan sociaal-economische gezondheidsverschillen. Zo leven hoogopgeleiden langer en brengen ze meer jaren in goede gezondheid door dan laagopgeleiden (Stam et al., 2008). Daarnaast zijn er aanwijzingen dat de sociaal-economische gezondheidsverschillen sinds de jaren tachtig van de afgelopen eeuw groter zijn geworden (Dalstra et al., 2002). Het probleem staat dan ook hoog op de agenda van het kabinet, getuige het recente beleidsplan over de aanpak van gezondheidsverschillen in Nederland (VWS, 2008).

Met het oog op de vergrijzing is het van belang om sociaal-economische gezondheidsverschillen bij ouderen te beschrijven. Mensen worden steeds ouder, maar de levensverwachting in goede gezondheid is niet voor iedereen gelijk. Uit eerder onderzoek naar sociaal-economische status (SES) en gezondheid bij ouderen komt naar voren dat ouderen met een lager inkomen, al dan niet over meerdere jaren gemeten, een minder goede gezondheid hebben. Bovendien blijkt inkomen bij ouderen een beter onderscheid te maken in gezondheidsverschillen dan opleiding (Wingen en Otten, 2009). Opleiding is weliswaar een belangrijke indicator van SES, maar bij ouderen is er minder variatie in opleidingsvormen dan bij jongeren (Galobardes et al., 2006a). Doordat de opleidingskansen door de jaren heen zijn toegenomen, zijn ouderen gemiddeld lager opgeleid dan jongeren. Daarom zou inkomen bij ouderen een betere afspiegeling zijn van de SES (Galobardes et al., 2006a).

Naast inkomen is ook vermogen een belangrijk aspect van de financiële positie. Het inkomen geeft een beeld van de huidige economische situatie, maar wordt bij ouderen sterk beïnvloed door pensionering. Vermogen geeft een breder overzicht van de economische situatie en kan worden gezien als aanvulling op inkomen als indicator voor welvaart. Zeker bij mensen van hogere leeftijd is vermogen een

belangrijk gegeven, aangezien het een accumulatie is van bezittingen over de gehele levensperiode (Galobardes et al., 2006b).

In Nederland is nauwelijks onderzoek gedaan naar vermogen als indicator van SES in relatie tot gezondheid. In dit artikel wordt voor het eerst ingegaan op de vraag of vermogen een toegevoegde waarde heeft op inkomen als indicator van sociaal-economische gezondheidsverschillen bij Nederlandse ouderen. Bij het beantwoorden van deze vraag wordt gebruik gemaakt van fiscale gegevens over vermogen en inkomen en komen verschillende gezondheidsmetingen aan bod. Om te onderzoeken of inkomen en vermogen eventueel beter bij ouderen differentiëren dan bij jongeren, worden de uitkomsten van 50- tot 80-jarigen vergeleken met die van personen jonger dan 50 jaar. Op deze manier komt er optimale informatie beschikbaar over de gezondheid van ouderen in relatie tot hun welvaart.

2. Methode

2.1 Steekproef

Gegevens uit de gezondheidsmodule van het Permanent Onderzoek LeefSituatie (POLS) zijn op microniveau gekoppeld aan inkomens- en vermogensgegevens uit integrale fiscale bronnen. POLS is gebaseerd op een jaarlijkse aselecte steekproef onder de bevolking van alle leeftijden, niet woonachtig in instellingen en tehuizen. Door gegevens over de jaren 2006, 2007 en 2008 uit POLS samen te voegen, is er informatie beschikbaar over in totaal 27,5 duizend steekproefpersonen. De doelgroep van 50- tot 80-jarigen omvat 8,5 duizend steekproefpersonen.

2.2 Vermogen en inkomen als sociaal-economische indicator

Voor de POLS-onderzoeksjaren 2006, 2007 en 2008 is aan iedere respondent het vermogen per 1 januari van het desbetreffende jaar gekoppeld van het huishouden waartoe de respondent behoorde. Het vermogen is het saldo van bezittingen en schulden. Bezittingen zijn bank- en spaartegoeden, obligaties, aandelen, opties en dergelijke, de eigen woning, ondernemingsvermogen en overige bezittingen. Schulden zijn de som van hypotheekschulden voor de eigen woning(en) en andere onroerende zaken en overige schulden, zoals schulden voor consumptiedoelinden, financiering van aandelen, obligaties of rechten op periodieke uitkeringen, en schulden volgens de Wet studiefinanciering. De vermogensgegevens zijn opgedeeld in decielen. De eerste vermogensgroep is gevormd uit de 10 procent personen met de laagste vermogens; de tiende uit de 10 procent personen met de hoogste vermogens. Naast het vermogen is ook het besteedbare huishoudensinkomen van het betreffende jaar aan iedere respondent in de POLS-onderzoeksjaren 2006 en 2007 gekoppeld. Aan

respondenten in onderzoeksjaar 2008 is het bijbehorende gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen van 2007 gekoppeld, omdat dit ten tijde van het onderzoek het meest recente inkomensgegeven was. Het besteedbare inkomen van een huishouden betreft het saldo van de inkomsten van de leden van het huishouden en de afgedragen inkomstenbelasting en sociale premies. Het totale inkomen is vervolgens gecorrigeerd voor huishoudensomvang en leeftijd van de leden van het huishouden. Deze gestandaardiseerde huishoudensinkomens zijn vervolgens ook ingedeeld in decielen.

Daarnaast is een samengestelde welvaartsindicator gebruikt waarin inkomens en vermogens in tertielen (33,3-procentsgroepen) volgens onderstaand schema zijn gecombineerd tot zes categorieën: (1) laag inkomen en laag vermogen, (2) laag inkomen en geen laag vermogen, (3) laag vermogen en geen laag inkomen, (4) middeninkomen en middenvermogen, (5) midden- en hoog inkomen/-vermogen (of andersom), (6) hoog inkomen en hoog vermogen.

Schema
Combinatie inkomen en vermogen tot welvaartsindicator

Inkomen	Vermogen		
	laag	midden	hoog
Laag	1	2	2
Midden	3	4	5
Hoog	3	5	6

2.3 Gezondheid

In POLS wordt gezondheid op verschillende manieren gemeten. In dit onderzoek worden verschillende zelfrapportages van gezondheid beschreven in relatie tot vermogen en inkomen. Bij de ervaren gezondheid is aan de respondenten gevraagd hoe zij over het algemeen hun gezondheid ervaren. De antwoordcategorieën 'zeer goed' en 'goed' zijn samengevoegd tot de categorie 'goed'; de antwoordcategorieën 'gaat wel', 'slecht' en 'zeer slecht' zijn samengevoegd tot 'minder dan goed'. Ook de fysieke en de psychische gezondheidsstatus, zoals vastgesteld met de zogeheten Short-Format 12 (SF 12), een internationale standaard (Ware et al., 1995; Botterweck et al., 2001), zijn aan beide indicatoren van welvaart gerelateerd. Daarbij zijn beide gezondheidsmaten gedichotomiseerd. Personen met een score in het laagste deciel zijn gedefinieerd als personen met 'een slechte gezondheid', personen met een hogere score hebben 'geen slechte gezondheid'. Deze strikte methode is eerder gebruikt bij onderzoek naar SES en fysieke en psychische gezondheid van ouderen (Groffen et al., 2008a; Groffen et al., 2008b; Wingen en Otten, 2009). Voor 50- tot 80-jarigen is de afkapwaarde van het laagste deciel voor de fysieke maat 30,6; voor 0- tot 50-jarigen is dat 42,2. Voor de psychische maat van de SF 12 zijn de afkapwaarden respectievelijk 40,9 en 41,8.

Als laatste zijn functiebeperkingen als gezondheidsmaat gehanteerd. Functiebeperkingen worden in POLS gemeten met een overkoepelende OESO-maat (Sonsbeek van, 1988). Deze internationale standaard bevat zeven vragen die schriftelijk worden afgenomen bij personen van 12 jaar of ouder en betrekking hebben op de volgende onderwer-

pen: een gesprek kunnen volgen in een groep van drie of meer personen (zodanig met hoorapparaat), met één andere persoon een gesprek kunnen voeren (zodanig met hoorapparaat), kleine letters in de krant kunnen lezen (zodanig met bril of contactlenzen), op een afstand van vier meter het gezicht van iemand kunnen herkennen (zodanig met bril of contactlenzen), een voorwerp van vijf kilo, bijvoorbeeld een volle boodschappentas, tien meter kunnen dragen, kunnen bukken en iets van de grond oppakken, 400 meter kunnen lopen zonder stil te staan (zodanig met stok). Antwoordcategorieën op deze vragen zijn: 'zonder moeite', 'met enige moeite', 'met grote moeite' en 'kan niet'. Een persoon heeft een functiebeperking als hij minstens één van de zeven vragen beantwoordt met 'kan niet' of 'met grote moeite'. Een persoon heeft een functiebeperking als minstens één van de zeven vragen met 'kan niet' of 'met grote moeite' wordt beantwoord. Met behulp van de OESO-vragen kunnen ook afzonderlijke maten worden berekend voor 'beperkingen in horen', 'beperkingen in zien' en 'beperkingen in bewegen'.

2.4 Analyse

Eerst worden de afzonderlijke percentages van de verschillende gezondheidsmetingen naar inkomen en vermogen weergegeven. Vervolgens worden de samenhangen tussen de indicatoren van sociaal-economische status en de onderscheiden gezondheidskenmerken onderzocht met behulp van logistische regressieanalyse. De odds ratio geeft een verhouding van conditionele kansverhoudingen weer. In deze multivariate analyses is gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en voor het al dan niet hebben van een ernstige ziekte. Bij de analyses naar vermogen wordt, omwille van de vergelijkbaarheid van het huishoudensvermogen op persoonsniveau, ook gecorrigeerd voor de samenstelling van het huishouden.

De correctie voor opleiding laat zien of er, onafhankelijk van opleiding, daadwerkelijk een verband bestaat tussen inkomen of vermogen en de verschillende gezondheidsmetingen. Het opleidingsniveau is ingedeeld in vijf groepen: (1) lager onderwijs, (2) lager beroepsonderwijs, (3) lager voortgezet onderwijs inclusief mavo en vwo-3, (4) hoger voortgezet onderwijs, inclusief havo, vwo en mbo, en (5) hoger onderwijs, inclusief hbo en universiteit. Voor respondenten uit POLS jonger dan 12 jaar is het hoogst behaalde opleidingsniveau genomen van de verzorger, doorgaans de ouder. Voor POLS-respondenten van 12 tot en met 24 jaar is het actuele onderwijsniveau genomen en voor respondenten van 25 jaar of ouder het hoogst behaalde opleidingsniveau.

Door chronische ziekten aanvullend in de regressieanalyse mee te nemen, wordt een eventueel door een chronische aandoening veroorzaakt verband tussen de welvaartsindicatoren en de gezondheidskenmerken weggenomen. Op deze manier wordt een in causaal opzicht zo zuiver mogelijke beschrijving van de effecten van inkomen of vermogen op de verschillende gezondheidsmetingen weergegeven. Bij mensen met een chronische aandoening is het immers denkbaar dat ze juist vanwege de aandoening in een achtergestelde welvaartspositie verkeren. Mensen met een chronische ziekte hebben of hadden recentelijk een of meer van de volgende aandoeningen: suikerziekte, beroerte,

hersenvloeding of herseninfarct, hartinfarct of hartaandoening en kanker.

3. Resultaten

3.1 Gezondheid van ouderen naar vermogen en inkomen

Hoe lager het vermogen, hoe meer ouderen een minder goede gezondheid hebben (*grafiek 1*). Dit patroon is terug te vinden bij alle onderzochte gezondheidskenmerken. Van de 50- tot 80-jarigen met een vermogen in het hoogste deciel noemt een vijfde de gezondheid minder dan goed, tegen de helft van de ouderen met een vermogen in het laagste deciel. Van de ouderen met een vermogen in het laagste deciel heeft 22 procent een slechte fysieke gezondheid en 20 procent een slechte psychische gezondheid. Bij ouderen met een vermogen in het hoogste deciel geldt dit voor 7 en 8 procent. Van de ouderen met een vermogen in het laagste deciel heeft een op de drie functiebeperkingen, tegen een op de acht met een vermogen in het hoogste deciel.

De grootste verschillen naar vermogen zijn te zien bij de functiebeperkingen in bewegen. Daarmee heeft 27 procent van de ouderen in het laagste deciel te maken, tegen 6 procent van de ouderen in het hoogste deciel. Voor beperkingen in zien en in horen zijn de verschillen minder groot.

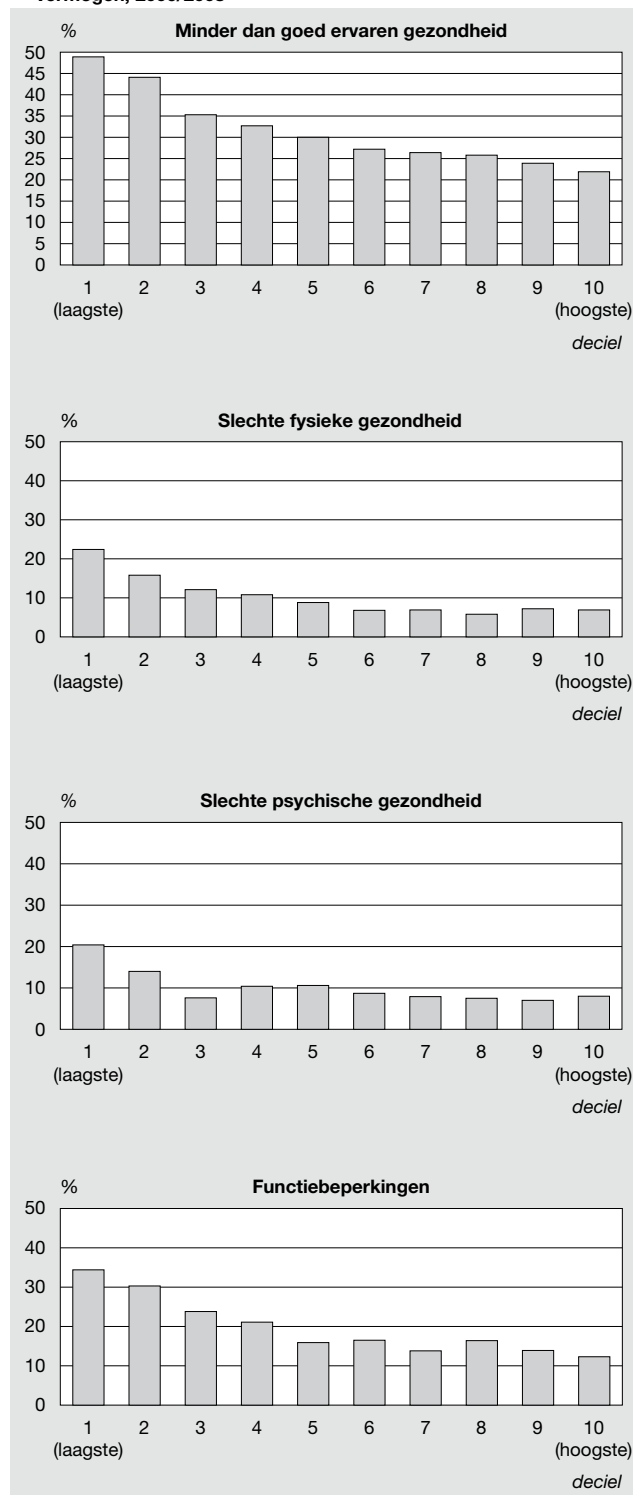
De onderverdeling naar inkomen in decielen geeft eenzelfde beeld als de onderverdeling naar vermogen. Hoe lager het inkomen, hoe meer ouderen een minder goede gezondheid hebben. Van de ouderen met een inkomen in het laagste deciel geeft 50 procent aan de gezondheid als minder dan goed te ervaren, ten opzichte van 17 procent van de ouderen met een inkomen in het hoogste deciel. Van de ouderen met een inkomen in het laagste deciel heeft 19 procent een slechte fysieke gezondheid en 20 procent een slechte psychische gezondheid. Bij ouderen met een inkomen in het hoogste deciel geldt dit voor respectievelijk 5 en 7 procent. Van de ouderen met een inkomen in het laagste deciel heeft 35 procent functiebeperkingen, tegen 8 procent van de ouderen met een inkomen in het hoogste deciel. Ook hier zijn de verschillen in functiebeperkingen naar inkomen vooral terug te vinden bij beperkingen in bewegen.

Binnen de groep ouderen van 50 tot 80 jaar maken vermogen en inkomen een vergelijkbaar onderscheid in gezondheidsverschillen. Ook wanneer de groep 50- tot 80-jarigen wordt opgesplitst in 50- tot 65-jarigen en 65- tot 80-jarigen zijn de gezondheidsverschillen naar inkomen en vermogen vergelijkbaar (*grafiek 2*).

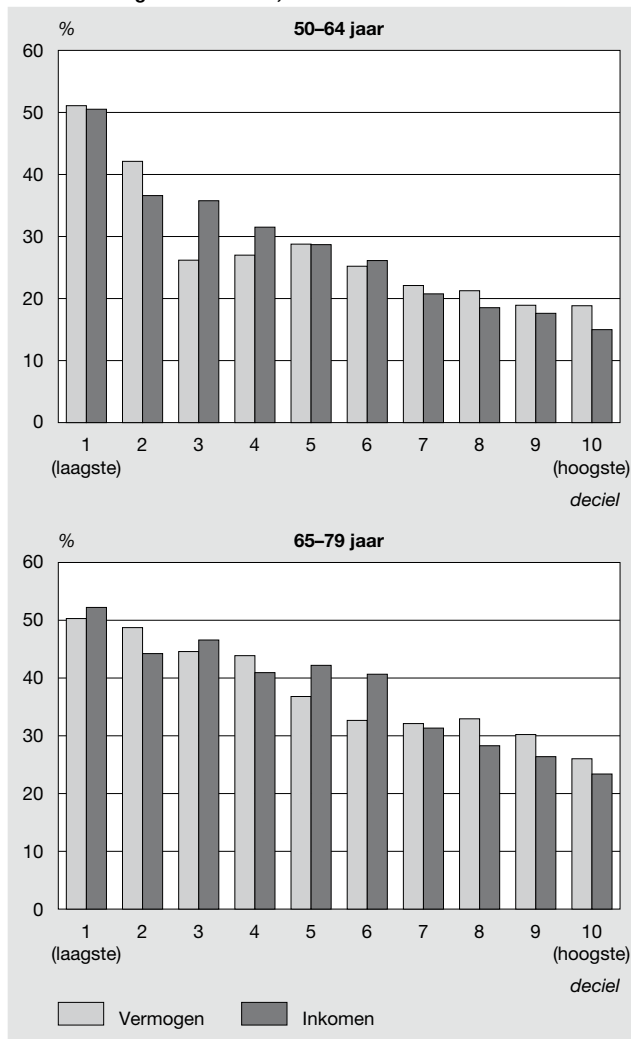
De combinatie van vermogen en inkomen in een welvaartsindicator laat ook zien dat hoe lager het inkomen of het vermogen is, hoe meer ouderen een minder goede gezondheid hebben. Bovendien blijkt het aandeel ouderen met zowel een laag inkomen als een laag vermogen en gezondheidsproblemen het grootst (*grafiek 3*). De helft van de ouderen met een laag inkomen en een laag vermogen, gebaseerd op tertiëlgroepen van inkomen en vermogen, noemt de eigen gezondheid minder dan goed. Een vijfde geeft aan een slechte fysieke gezondheid te hebben en

18 procent heeft een slechte psychische gezondheid. Daarnaast heeft 36 procent van de ouderen met een laag inkomen en een laag vermogen functiebeperkingen. Ouderen met een hoog inkomen en een hoog vermogen hebben de minste problemen. Van hen ervaart 18 procent de gezondheid als minder dan goed, heeft 4 procent een slechte fysieke gezondheid, 6 procent een slechte psychische gezondheid en een op de tien functiebeperkingen.

1. Personen van 50–79 jaar met gezondheidskenmerken naar vermogen, 2006/2008

2. Personen van 50–79 jaar met minder dan goed ervaren gezondheid naar vermogen en inkomen, 2006/2008

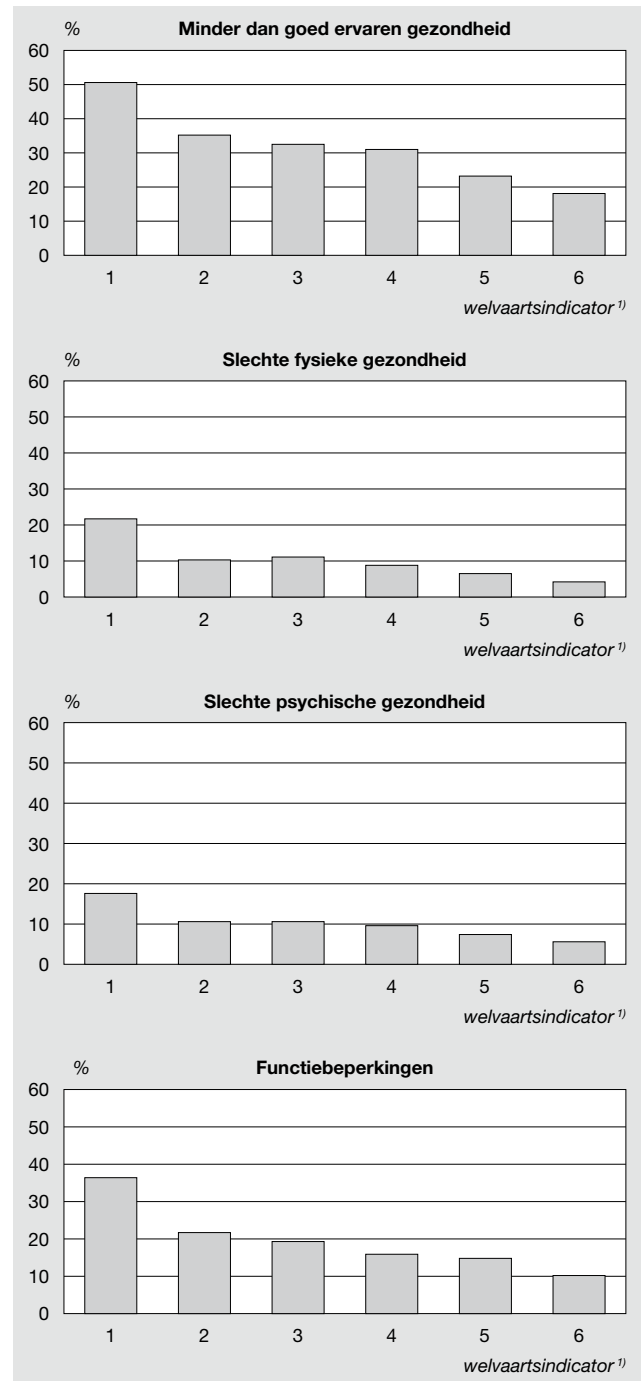

3.2 Uitkomsten multivariate analyse

In de multivariate analyse is de relatie onderzocht tussen inkomen en vermogen en gezondheid, gemeten met verschillende kenmerken. Bij inkomen is gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten; bij vermogen daarnaast voor de samenstelling van het huishouden. Bij de analyses met vermogen blijven na correctie alle verbanden bestaan. Ouderen met een laag vermogen hebben een grotere kans op een minder dan goede gezondheid, een slechtere fysieke of psychische gezondheid of functiebeperkingen dan ouderen met een hoog vermogen. Dat geldt ook voor de verbanden met inkomen. De odds ratios zijn weergegeven in *staat 2* en *staat 3*. Vooral bij de laagste decielen worden hogere odds ratios aangetroffen. De kans op gezondheidsproblemen is hier dus het grootst. Voor alle gezondheidskenmerken van ouderen geldt dat de odds ratios voor het vermogen in de decielgroepen vergelijkbaar zijn met die voor de inkomensdecielen.

Ook de verbanden tussen de gezondheidskenmerken en de combinatie van inkomen en vermogen blijven bestaan. Duidelijk komt naar voren dat in vergelijking met de groep hoge inkomens en hoge vermogens ouderen met zowel een laag inkomen als een laag vermogen het meeste risico

3. Personen van 50–79 jaar met gezondheidskenmerken naar welvaart, 2006/2008

¹⁾ 1 = laag inkomen, laag vermogen
 2 = laag inkomen en geen vermogen
 3 = laag vermogen en geen inkomen
 4 = midden inkomen, midden vermogen
 5 = midden inkomen, hoog vermogen en hoog inkomen, midden vermogen
 6 = hoog inkomen, hoog vermogen.

lopen op gezondheidsproblemen. Dit risico is aanmerkelijk groter dan dat voor ouderen met alleen een laag inkomen of alleen een laag vermogen (*staat 4*).

Uit verdere analyse komt naar voren dat inkomen een iets belangrijkere rol speelt in de beschrijving van verschillen in gezondheid dan vermogen. Inkomen alleen volstaat echter zeer zeker niet; vermogen heeft een duidelijke toegevoeg-

Staat 1
Personen van 0-79 jaar met gezondheidskenmerken naar vermogen, 2006-2008 (odds ratios)

Vermogen in decielen	Minder dan goed ervaren gezondheid		Slechte fysieke gezondheid		Slechte psychische gezondheid		Functiebeperkingen	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI
0-49 jaar								
1 (laagste)	2,66*	(2,03-3,48)	2,57*	(1,88-3,52)	2,23*	(1,66-2,98)	2,23*	(1,51-3,29)
2	3,22*	(2,29-4,53)	3,21*	(2,17-4,74)	3,36*	(2,35-4,81)	3,25*	(2,03-5,19)
3	2,46*	(1,84-3,27)	1,95*	(1,38-2,74)	2,23*	(1,64-3,03)	2,38*	(1,58-3,58)
4	1,84*	(1,37-2,47)	1,67*	(1,19-2,37)	1,55*	(1,13-2,13)	0,95	(0,59-1,54)
5	1,60*	(1,19-2,16)	1,68*	(1,20-2,37)	1,17	(0,84-1,63)	1,38	(0,89-2,14)
6	1,53*	(1,14-2,07)	1,88*	(1,34-2,62)	1,50*	(1,09-2,06)	1,07	(0,68-1,69)
7	1,36*	(1,01-1,85)	1,55*	(1,09-2,19)	1,06	(0,76-1,49)	0,97	(0,62-1,58)
8	1,58*	(1,18-2,13)	1,77*	(1,27-2,48)	1,05	(0,75-1,48)	1,36	(0,89-2,10)
9	1,47*	(1,09-1,98)	1,40	(0,99-1,99)	0,98	(0,70-1,38)	0,97	(0,61-1,54)
10 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00		1,00	
Slope Index of Inequality	1,11		1,25		1,16		1,29	
50-79 jaar								
1 (laagste)	2,44*	(1,89-3,16)	3,15*	(2,12-4,68)	2,59*	(1,79-3,74)	3,01*	(2,24-4,06)
2	1,91*	(1,49-2,46)	1,82*	(1,22-2,72)	1,57*	(1,07-2,29)	2,10*	(1,56-2,81)
3	1,46*	(1,13-1,88)	1,55*	(1,03-2,33)	0,94	(0,62-1,42)	1,60*	(1,19-2,15)
4	1,44*	(1,12-1,85)	1,37	(0,91-2,08)	1,17	(0,79-1,73)	1,57*	(1,16-2,12)
5	1,38*	(1,07-1,78)	1,18	(0,77-1,82)	1,25	(0,85-1,83)	1,21	(0,88-1,66)
6	1,21	(0,93-1,56)	0,94	(0,60-1,46)	1,04	(0,70-1,55)	1,30	(0,95-1,77)
7	1,22	(0,95-1,57)	1,01	(0,65-1,57)	0,91	(0,61-1,37)	1,04	(0,76-1,44)
8	1,13	(0,88-1,47)	0,75	(0,46-1,20)	0,89	(0,59-1,35)	1,29	(0,94-1,76)
9	1,01	(0,78-1,32)	1,09	(0,70-1,69)	0,80	(0,52-1,23)	1,15	(0,84-1,59)
10 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00		1,00	
Slope Index of Inequality	1,42		1,81		1,30		1,56	

NB. Model gecorrigeerd voor samenstelling huishouden, leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

*=p<.05

Staat 2
Personen van 0-79 jaar met gezondheidskenmerken naar inkomen, 2006-2008 (odds ratios)

Gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen	Minder dan goed ervaren gezondheid		Slechte fysieke gezondheid		Slechte psychische gezondheid		Functiebeperkingen	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI
0-49 jaar								
1 (laagste)	3,14*	(2,38-4,16)	2,61*	(1,87-3,65)	3,40*	(2,50-4,61)	3,51*	(2,16-5,72)
2	2,09*	(1,58-2,78)	2,55*	(1,84-3,53)	2,53*	(1,86-3,44)	3,63*	(2,25-5,84)
3	1,80*	(1,36-2,40)	2,34*	(1,69-3,24)	1,46*	(1,05-2,02)	2,04*	(1,23-3,38)
4	1,62*	(1,22-2,15)	1,98*	(1,43-2,75)	1,85*	(1,36-2,52)	2,56*	(1,56-4,19)
5	1,45*	(1,09-1,94)	1,43*	(1,01-2,01)	1,23	(0,89-1,71)	2,65*	(1,62-4,33)
6	1,24	(0,93-1,67)	1,38	(0,98-1,94)	1,28	(0,93-1,77)	1,82*	(1,09-3,03)
7	1,23	(0,92-1,64)	1,42*	(1,01-1,99)	1,16	(0,84-1,61)	1,89*	(1,14-3,15)
8	1,24	(0,93-1,66)	1,40*	(1,00-1,97)	1,14	(0,82-1,57)	1,73*	(1,03-2,91)
9	1,19	(0,89-1,60)	1,50	(1,07-2,10)	1,06	(0,76-1,47)	1,81*	(1,08-3,04)
10 (hoogste)	1,00		1,00		1,00		1,00	
Slope Index of Inequality	1,20		1,55		1,29		1,63	
50-79 jaar								
1 (laagste)	2,95*	(2,25-3,88)	3,17*	(2,04-4,92)	2,78*	(1,91-4,06)	3,38*	(2,41-4,75)
2	2,04*	(1,55-2,68)	2,14*	(1,37-3,35)	1,94*	(1,31-2,87)	2,64*	(1,88-3,71)
3	1,89*	(1,44-2,48)	2,45*	(1,58-3,80)	1,46	(0,98-2,18)	2,48*	(1,77-3,48)
4	2,15*	(1,65-2,81)	2,12*	(1,36-3,30)	1,25	(0,84-1,87)	2,07*	(1,47-2,92)
5	1,81*	(1,39-2,35)	1,88*	(1,21-2,93)	1,23	(0,83-1,81)	1,81*	(1,28-2,55)
6	1,54*	(1,18-2,02)	1,39	(0,87-2,21)	1,60*	(1,10-2,32)	2,01*	(1,43-2,83)
7	1,34*	(1,02-1,75)	1,49	(0,94-2,36)	0,73	(0,48-1,13)	1,86*	(1,31-2,62)
8	1,24	(0,95-1,63)	1,34	(0,84-2,15)	0,80	(0,53-1,22)	1,65	(1,16-2,35)
9	1,07	(0,80-1,41)	0,65	(0,37-1,15)	0,66	(0,43-1,03)	1,33	(0,92-1,92)
10 (hoogste)	1,00		1,00		1,00		1,00	
Slope Index of Inequality	1,77		1,90		1,37		1,86	

NB. Model gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

*=p<.05

Staat 3
Personen van 0–79 jaar met gezondheidskenmerken naar welvaart, 2006–2008 (odds ratios)

Combinatie inkomen en vermogen	Minder dan goed ervaren gezondheid		Slechte fysieke gezondheid		Slechte psychische gezondheid		Functiebeperkingen	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI
0–49 jaar								
Laag inkomen, laag vermogen	2,93*	(2,37–3,62)	2,88*	(2,25–3,69)	3,90*	(3,06–4,97)	2,98*	(2,17–4,09)
Laag inkomen, midden of hoog vermogen	1,44*	(1,15–1,79)	1,76*	(1,37–2,27)	1,60*	(1,23–2,07)	1,20	(0,85–1,71)
Laag vermogen, midden of hoog inkomen	1,51*	(1,21–1,89)	1,71*	(1,32–2,21)	1,80*	(1,40–2,31)	1,68*	(1,20–2,36)
Midden inkomen, midden vermogen	1,30*	(1,03–1,64)	1,29	(0,98–1,70)	1,54*	(1,18–2,02)	1,29	(0,98–1,85)
Midden inkomen en hoog vermogen en hoog inkomen, midden vermogen	1,13	(0,92–1,40)	1,43*	(1,13–1,82)	1,11	(0,86–1,42)	1,09	(0,78–1,53)
Hoog inkomen, hoog vermogen	1,00		1,00		1,00		1,00	
Slope Index of Inequality	1,30		1,75		1,49		1,73	
50–79 jaar								
Laag inkomen, laag vermogen	2,64*	(2,16–3,23)	4,10*	(2,92–5,76)	3,33*	(2,44–4,54)	2,77*	(2,20–3,50)
Laag inkomen, midden of hoog vermogen	1,60*	(1,30–1,98)	1,88*	(1,29–2,73)	1,81*	(1,29–2,54)	1,49*	(1,15–1,91)
Laag vermogen, midden of hoog inkomen	1,67*	(1,36–2,05)	2,29*	(1,60–3,29)	1,67*	(1,20–2,33)	1,58*	(1,23–2,03)
Midden inkomen, midden vermogen	1,70*	(1,39–2,09)	1,78*	(1,23–2,59)	1,56*	(1,12–2,18)	1,32*	(1,02–1,70)
Midden inkomen en hoog vermogen en hoog inkomen, midden vermogen	1,26*	(1,04–1,53)	1,50*	(1,05–2,15)	1,28	(0,94–1,75)	1,43*	(1,13–1,81)
Hoog inkomen, hoog vermogen	1,00		1,00		1,00		1,00	
Slope Index of Inequality	1,76		2,07		1,44		1,85	

NB. Model gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.
 * $p < .05$

de, onderscheidende waarde. De hier niet getoonde significante interacties tussen inkomen en vermogen ten aanzien van alle onderscheiden gezondheidseindpunten maken dat duidelijk. Bovenop de hoofdeffecten van inkomen en vermogen heeft de combinatie van beide welvaartsindicatoren een nog verdere toegevoegde, onderscheidende waarde. Het verdient daarom aanbeveling om in de beschrijving van gezondheidsverschillen naar welvaart steeds de combinatie van inkomen en vermogen te hanteren boven het naast elkaar gebruiken van deze indicatoren.

Een samenvattende effectmaat op basis van de resulterende odds ratios wordt weergegeven volgens de zogenaamde Slope Indices of Inequality (SII) (Pamuk, 1985). Deze index laat de gemiddelde toename zien in gezondheidsproblemen wanneer mensen van een hoge naar een lage sociaal-economische categorie gaan. De SII's van zowel vermogen en inkomen als de samengestelde welvaartsmaat ondersteunen in belangrijke mate bovenstaande gevolgtrekkingen en zijn eveneens opgenomen in de staten 2, 3 en 4.

3.3 Vergelijking met personen tot 50 jaar

Ook bij personen jonger dan 50 jaar bestaan verbanden tussen inkomen en gezondheid en tussen vermogen en gezondheid. Hoe lager het inkomen, hoe meer personen met een minder dan goed ervaren gezondheid, een slechte fysieke gezondheid, een slechte psychische gezondheid en functiebeperkingen. Dit geldt ook voor het vermogen ingedeeld in decielen. Opvallend is dat personen jonger dan 50 jaar met een vermogen in het tweede deciel de grootste kans op gezondheidsproblemen hebben. Bij de indeling naar inkomen is dit overwegend het geval voor personen met een inkomen in het laagste (eerste) deciel. Waarschijnlijk speelt hier mee dat het vermogen op jongere leeftijd voor een relatief groot deel wordt afgekald door een hypotheekschuld. Daarom is de welvaartsindicator vermogen

wellicht minder bruikbaar dan inkomen om sociaal-economische gezondheidsverschillen voor jongeren in kaart te brengen.

Ook bij personen jonger dan 50 jaar is de kans op gezondheidsklachten het grootst wanneer ze zowel een laag inkomen als een laag vermogen hebben. De welvaartsindicator waarin vermogen en inkomen worden gecombineerd, maakt bij personen van 50 tot 80 jaar een beter onderscheid in slechte fysieke gezondheid dan bij personen jonger dan 50 jaar - de odds ratios zijn groter.

4. Conclusie

Het is belangrijk om vermogen te onderzoeken als indicator van sociaal-economische gezondheidsverschillen. Dit onderzoek laat zien dat meer ouderen met een lager vermogen gezondheidsproblemen hebben dan ouderen met een hoog vermogen. Dit verband bestaat ook tussen inkomen en gezondheid en is daar zelfs licht sterker. De combinatie van inkomen en vermogen heeft echter de meest voorspellende waarde: de minst welvarende ouderen hebben verreweg de meeste kans op gezondheidsproblemen. Voor ouderen is vermogen dus een belangrijke indicator voor sociaal-economische status, die in beginsel zowel naast als in combinatie met inkomen gebruikt kan worden om sociaal-economische gezondheidsverschillen in kaart te brengen. Wel heeft een welvaartsindicator waarin vermogen en inkomen zijn gecombineerd de voorkeur vanwege zijn grootste onderscheidende vermogen.

Voor het eerst is de relatie tussen vermogen en gezondheid specifiek in Nederland onderzocht. De resultaten van dit onderzoek komen overeen met resultaten van eerder onderzoek. Zo toont recent Europees onderzoek aan dat vooral 50-plussers met een laag vermogen een minder sterke knijpkracht hebben. Knijpkracht is een objectieve gezondheidsindicator en een goede voorspeller van gezondheid. In een steekproef met 11 Europese landen, waaronder ook Nederland, maakte vermogen zelfs een

beter onderscheid in verschillen in knijpkracht dan inkomen of opleiding (Hairi et al., 2009).

Ook ander internationaal onderzoek naar inkomen en vermogen in relatie tot gezondheid van ouderen laat zien dat ouderen met het meeste vermogen of het meeste inkomen het gezondst zijn. De gezondheid was daarin gebaseerd op zelfgerapporteerde gezondheid en beperkingen in dagelijkse activiteiten. Het bleek zelfs dat bij personen van 65 jaar of ouder vermogen meer onderscheid maakte in gezondheidsverschillen dan inkomen, in vergelijking met personen van 45 tot 65 jaar (Park et al., 2009). Deze laatste bevinding geldt niet voor Nederlandse ouderen. Ons onderzoek laat zien dat ook voor ouderen van 65 tot 80 jaar zowel inkomen als vermogen onderscheid in gezondheid maken.

Wel maakt vermogen een beter onderscheid in gezondheidsverschillen bij ouderen dan bij personen jonger dan 50 jaar. Bij de jongere groep geldt dat personen in het tweede vermogensdeciël de meeste gezondheidsproblemen hebben en niet die in het eerste deciel, zoals bij ouderen. Op jongere leeftijd speelt de hypotheekschuld een relatief grote rol bij de bepaling van het vermogen. Dit kan een vertekend beeld geven in relatie tot gezondheid. Op oudere leeftijd is de kans groter dat personen een eigen woning hebben en dat de hypotheekschuld is afbetaald. Het vermogen is daarom op oudere leeftijd beter te gebruiken als welvaartsindicator dan op jongere leeftijd.

De resultaten van dit onderzoek ondersteunen het gebruik van vermogen, naast en liefst in combinatie met inkomen, ter beschrijving van sociaal economische gezondheidsverschillen bij ouderen (niet woonachtig in instellingen). In een volgende bijdrage wordt ingegaan op de rol van vermogen in de onderscheiding van zorggebruik van ouderen.

Literatuur

Botterweck, A., F. Frenken, S. Janssen, L. Rozendaal, M. Vree en F. Otten, 2001, Plausibiliteit nieuwe metingen algemene gezondheid en leefstijl. CBS, Voorburg/Heerlen.

Dalstra, J.A., A.E. Kunst, J.J. Geurts, F.J. Frenken en J.P. Mackenbach, 2002, Trends in socioeconomic health inequalities in the Netherlands, 1981–1999. *Journal of Epidemiology and Community Health* (56)12, blz. 927–34.

Galobardes, B., M. Shaw, D.A. Lawlor, J.W. Lynch en G.D. Smith, 2006b, Indicators of socioeconomic position (part 2). *Journal of Epidemiology and Community Health* (60), blz. 95–101.

Galobardes, B., M. Shaw, D.A. Lawlor, J.W. Lynch en G.D. Smith, 2006a, Indicators of socioeconomic position (part1). *Journal of Epidemiology and Community Health* (60), blz. 7–12.

Groffen, D.A., H. Bosma, M. van den Akker, G.I. Kempen en J.T. van Eijk, 2008a, Lack of basic and luxury goods and health-related dysfunction in older persons; findings from the longitudinal SMILE study. *BMC Public Health* (8), blz. 242.

Groffen, D.A., H. Bosma, M. van den Akker, G.I. Kempen en J.T. van Eijk, 2008b, Material deprivation and health-related dysfunction in older Dutch people: findings from the SMILE study. *European Journal of Public Health* (18)3, blz. 258–63.

Hairi, F.M., J.P. Mackenbach, K. Andersen-Ranberg en M. Avendano, 2009, Does socioeconomic status predict grip strength in older Europeans? Results from the SHARE study in non-institutionalized men and women aged 50+. *Journal of Epidemiology and Community Health* (published online).

Houweling, T.A.J. en J.P. Mackenbach, 2009, Nieuwe kansen om gezondheidsverschillen terug te dringen. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (153)19, blz. 896–898.

Pamuk, E.R., 1985, Social class and inequality in mortality from 1921 to 1972 in England and Wales. *Population Studies* (39), blz. 17–31.

Park, B., M. Jung en T. Lee, 2009, Associations of income and wealth with health status in the Korean elderly. *Journal of Prevention, Medicine and Public Health* (42)5, blz. 275–282.

Sonsbeek van, J.L.A., 1988, Methodische en inhoudelijke aspecten van de OESO-indicator betreffende langdurige beperkingen in het lichamelijk functioneren. *Maandbericht Gezondheid* (CBS) (6), blz. 4–17.

Stam, S., M.J. Garssen, M. Kardal en B.J.H. Lodder, 2008, Hoogopgeleiden leven lang en gezond. In: Hiltten, O. van en A. Mares. *Gezondheid en zorg in cijfers 2008*, CBS, Den Haag/Heerlen.

VWS, 2008, Naar een weerbare samenleving. Beleidsplan aanpak gezondheidsverschillen op basis van sociaal-economische achtergronden. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Den Haag.

Ware, J.E., M. Kosinski en S.D. Keller, 1995, SF-12: How to score the SF-12 Physical and Mental Health Summary Scales. The health institute, New England Medical Center, Boston MA.

Wingen, M. en F. Otten, 2009, Sociaal-economische status en verschillende gezondheidsaspecten van ouderen. *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen* (87)3, blz. 109–117.

Religie en verschillen in vermogen en inkomen

Reinder Lok, Marleen Wings en Ferdy Otten

Christenen hebben vaker een groot vermogen dan personen met een andere of zonder kerkelijke gezindte. Binnen de christelijke bevolking hebben trouwe protestantse kerk-gangers het vaakst een groot vermogen. Bij katholieken is er geen onderscheid naar kerkgang. Zowel katholieken als protestanten sparen meer dan de rest van de bevolking en katholieken bezitten vaker een duur huis. In tegenstelling tot het vermogen is het inkomen geen onderscheidend kenmerk bij protestanten en katholieken

1. Inleiding

Over protestanten wordt vaak gezegd dat ze er een sobere levensstijl van hard werken en weinig uitgeven op nahouden. Vooral de reformator Johannes Calvijn en de door hem sterk beïnvloede protestantse traditie in Nederland roepen dit beeld bij velen op. Aan het begin van de vorige eeuw legde de Duitse socioloog Max Weber zelfs een relatie tussen specifieke protestantse geloofsopvattingen en het ontstaan van het kapitalisme (Weber, 1920). De protestantse opvattingen over werken en sparen zouden eraan hebben bijgedragen dat gebieden met een overwegend protestantse bevolking een snellere en sterkere kapitalistische ontwikkeling hebben doorgemaakt. Deze theorie is echter omstreden: hedendaagse wetenschappers presenteren andere verklaringen. Zo stellen Becker en Woessmann (2009) dat protestanten meer geletterd waren door hun inspanningen om de Bijbel te lezen. Arruñada (2009) verklaart de sterke economische ontwikkeling uit de protestantse sociale ethiek. Betrouwbaarheid en onderling vertrouwen maken onderlinge transacties minder risicovol en laten zo de markt beter functioneren.

In een voorgaande analyse onderzochten Otten en Lok (2009) de relatie tussen religie en verschillen in leefstijl, arbeid en inkomen. Vooral frequente protestantse kerk-gangers blijken minder dan gemiddeld te roken en te drinken. Op andere terreinen, zoals arbeidsparticipatie en inkomen, zijn de verschillen met andere bevolkingsgroepen echter gering. Onderzoek van Renneboog en Spaeniers (2009) wijst uit dat christenen sparen belangrijker vinden en dat ze meer risicomijdend zijn dan niet-christenen. Katholieken zijn meer risicomijdend dan protestanten en protestanten zijn zich beter bewust van hun financiële verantwoordelijkheid. Verder is er weinig onderscheid.

Recent beschikbaar gekomen vermogensdata maken het mogelijk om de relatie tussen religie en het samenspel van inkomen en vermogen nader te onderzoeken. Het is voornamelijk de vraag of de vermeende kapitalistische geest van protestanten is terug te zien in hogere vermogens. In dit artikel wordt de relatie tussen religie en zowel inkomen als vermogen onderzocht. Zijn protestanten rijker dan katholieken of is eerder het onderscheid tussen christenen en niet-christenen doorslaggevend?

2. Methode

Steekproef

Gegevens over religie uit het Permanent Onderzoek LeefSituatie (POLS) zijn verrijkt met gegevens uit de vermogensstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek. POLS is gebaseerd op een jaarlijkse aselecte steekproef onder de bevolking van alle leeftijden, niet woonachtig in instellingen of tehuizen. Gegevens uit POLS over de jaren 2006, 2007 en 2008 zijn samengevoegd tot één bestand. Daarmee is er informatie beschikbaar over in totaal ruim 27 duizend personen. De vermogensstatistiek is voornamelijk gebaseerd op integrale gegevens van de Belastingdienst.

Religie

In dit artikel wordt religie onderzocht in relatie tot inkomen en vermogen. Religie is bepaald aan de hand van kerkelijke gezindte en kerkbezoek. Kerkelijke gezindte heeft betrekking op de kerkelijke richting of levensbeschouwelijke groepering waartoe mensen zichzelf rekenen. Daarbij worden normaliter de volgende groepen onderscheiden: geen kerkelijke gezindte, Rooms-katholiek, Nederlands Hervormd, gereformeerd, Protestantse kerk in Nederland, Islamiet en anders. In dit artikel worden de drie protestantse gezindten samengenomen, omdat de Nederlands Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland in 2004 formeel zijn opgegaan in de Protestantse kerk in Nederland. Bovendien zijn de steekproefaantallen van de deelgroepen van beperkte omvang.

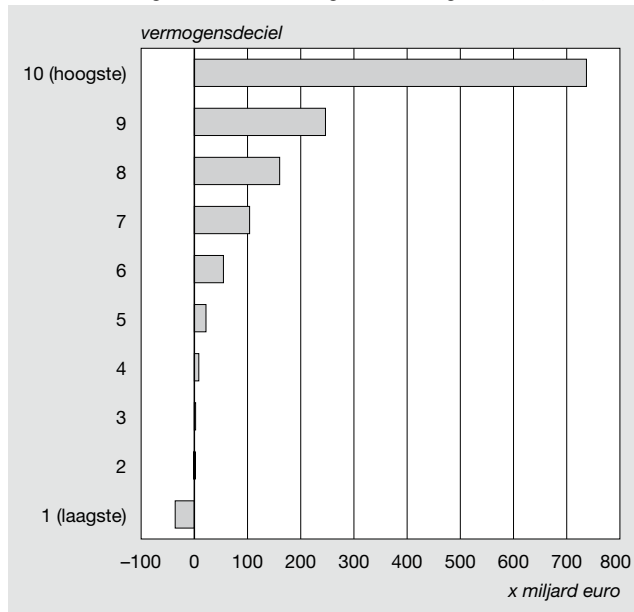
Kerkbezoek heeft betrekking op het bezoeken van bijeenkomsten met een godsdienstig of levensbeschouwelijk doel. In dit artikel worden personen onderscheiden die eenmaal per week of vaker zo'n bijeenkomst bezoeken en personen die minder dan eens per week gaan.

Vermogen

Aan de steekproefpersonen is het vermogen per 1 januari 2008 gekoppeld van het huishouden waartoe de respondent op dat moment behoorde. Vermogen is het saldo van bezittingen en schulden. Bezittingen zijn bank-, en spaartegoeden, obligaties, aandelen, opties en dergelijke, de eigen woning, ondernemingsvermogen en overige bezittingen. Schulden zijn de som van hypotheekschuld in verband met de eigen woning en overige schulden.

De vermogenssom per decielgroep van het vermogen is weergegeven in *grafiek 1*. De eerst decielgroep is gevormd uit de 10 procent huishoudens met de laagste vermogens; de tiende decielgroep uit de 10 procent huishoudens met de hoogste vermogens. Vrijwel al het vermogen van de huishoudens is in bezit van de rijkste helft van de bevolking. Een tiende deel van de huishoudens bezit zelfs bijna 57 procent, ofwel 737 miljard euro, van het totale vermogen van 1,3 biljoen euro.

1. Totale vermogen van de bevolking naar vermogensdeciël, 2008

Het gemiddelde vermogen wordt dus zeer sterk bepaald door enkele zeer rijken. Hoewel huishoudens gemiddeld een vermogen van 181 duizend euro hebben, bezit de helft minder dan 47 duizend euro, het zogenoemde mediane vermogen. Om een goed beeld te krijgen van de vermogens van religieuze groepen is het gemiddelde dus geen goede maat. In dit artikel wordt daarom onderzocht welk deel van de bevolking een hoog vermogen heeft. Per religieuze bevolkingsgroep wordt het aandeel met een vermogen boven het mediane vermogen bepaald. Dit wordt herhaald voor het derde kwartiel, het vermogen waarvoor geldt dat een kwart van de huishoudens meer bezit.

Inkomen

Naast het vermogen wordt ook het inkomen van de huishoudens onderzocht in relatie tot religie. Om te corrigeren voor toevallige fluctuaties in het inkomen bij met name zelfstandigen, worden de inkomens over 2005, 2006 en 2007 opgeteld. Bovendien worden alle inkomens gestandaardiseerd, ofwel omgerekend naar het niveau van eenpersoons-huishoudens. Dat wordt gedaan met behulp van equivalentiefactoren die corrigeren voor verschillen in grootte en samenstelling van huishoudens. In deze equivalentiefactoren komen de schaalvoordelen van een gemeenschappelijke huishouding tot uitdrukking. Door de standaardisatie zijn huishoudens van verschillende samenstelling te vergelijken ten aanzien van het welvaartsniveau van de inkomens. Voor de vergelijkbaarheid met de vermogensanalyse worden alleen de inkomens boven de mediaan en het derde kwartiel van het inkomen beschouwd.

Analyse

Onderzocht wordt de invloed van religie op de financiële welvaartspositie van huishoudens, gemeten met het huishoudensinkomen en het huishoudensvermogen. Als eerste worden de mediane vermogens van de religieuze groepen beschreven. Het vermogen hangt echter ook sa-

men met enkele kenmerken die tussen de religieuze groepen nogal kunnen verschillen. Zo neemt het toe met leeftijd en opleiding en is ook de samenstelling van het huishouden van belang. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van een logistische regressie van vermogen op deze verklarende kenmerken en religie.

Om voor de verschillen in samenstelling van de religieuze groepen te corrigeren, wordt de bevolking opgedeeld in zestig groepen, naar zes leeftijdscategorieën, vijf opleidingscategorieën en twee huishoudenscategorieën. Binnen elke groep wordt bepaald tot welke kwartielgroep van het vermogen een huishouden behoort. Met dit gegeven wordt per religieus kenmerk geteld hoe vaak de huishoudens tot de eerste, tweede, derde of vierde kwartielgroep behoren. Als er geen verband zou bestaan tussen religie en vermogen, zou in elke kwartielgroep een kwart van de religieuze groep moeten vallen.

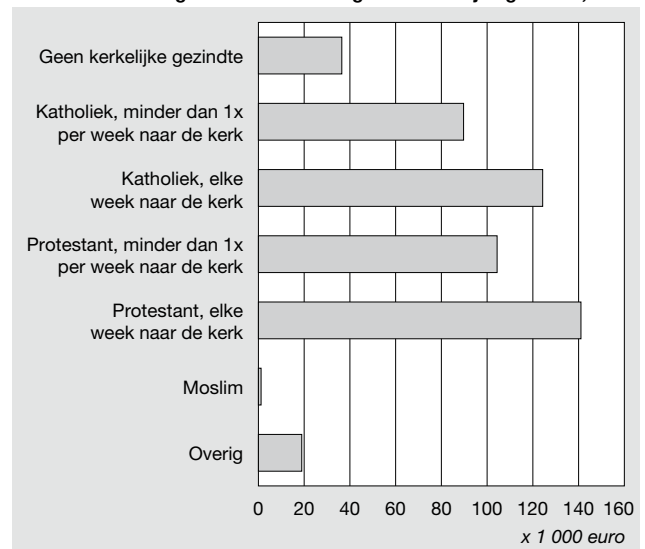
3. Resultaten

Christenen hebben vaker een groot vermogen

De helft van de Nederlandse huishoudens heeft in 2008 een vermogen van 47 duizend euro of meer, de andere helft zit daar onder. De middelste waarde ofwel mediaan ligt dus op 47 duizend euro. Wordt de mediaan van het vermogen per religieuze groep bepaald, dan blijkt dat de meest frequente kerkgangers het hoogste mediane vermogen hebben. Protestantse kerkgangers spannen met een mediaan vermogen van 141 duizend euro de kroon; katholieken volgen met 124 duizend euro. Minder frequente kerkgangers hebben lagere vermogens, maar bezitten duidelijk meer dan personen zonder kerkelijke gezindte. Van de niet-kerkelijken heeft de helft een vermogen van minder dan 36,5 duizend euro (grafiek 2).

Hierbij moet worden opgemerkt dat de gegevens over alle Nederlandse huishoudens uit de vermogensstatistiek van het CBS komen. De schattingen op basis van de veel klei-

2. Mediaan vermogen van de bevolking naar kerkelijke gezindte, 2008

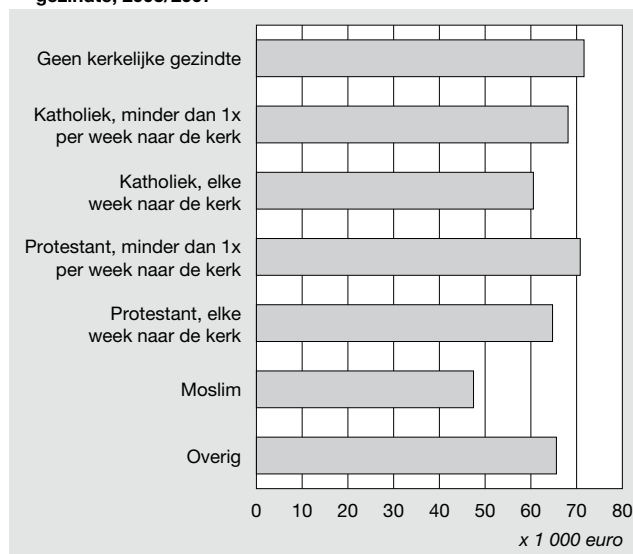

nere POLS-steekproef wijken door het steekproefkarakter iets af van de uitkomsten van de vermogensstatistiek. Daardoor zijn de mediane vermogens per religieuze groep in de POLS-steekproef iets te hoog ingeschat.

Bij het gemiddelde inkomen over drie jaar is het beeld anders. Onkerkelijken en protestanten die minder dan eens per week naar de kerk gaan, hebben de hoogste driejarige inkomens. Andere gelovigen hebben juist lagere inkomens.

In een voorgaande analyse (Ott en Lok, 2009) is al aangetoond dat protestanten zich wat betreft inkomen nauwelijks onderscheiden van katholieken en ongelovigen. In die eerdere analyse waren echter geen vermogensgegevens beschikbaar. In deze analyse worden inkomen en vermo-

3. Gemiddeld driejarig inkomen van de bevolking naar kerkelijke gezindte, 2005/2007

gen als samenhangende grootheden onderzocht in relatie tot religie. Uit de samengevoegde gegevens blijkt opnieuw dat het inkomen slechts beperkt een onderscheidend kenmerk is van protestanten, en niet interageert met vermogen. De focus van deze analyse ligt daarom op het verband tussen religie en vermogen.

Dat het christelijke deel van de bevolking vaker een groot vermogen heeft, betekent nog niet dat christenen harder werken of spaarzamer leven. Het vermogen en inkomen van een huishouden hangen ook samen met leeftijd, opleiding en de samenstelling van het huishouden. Het grotere vermogen van christenen kan dus samenhangen met de gemiddeld hogere leeftijd en het lagere opleidingsniveau van deze bevolkingsgroep (Arts, 2009). Om deze samenhang zichtbaar te maken, is een logistische regressie uitgevoerd met vermogen als uitkomstvariabele en met kerkelijke gezindte, leeftijd van de hoofdkostwinner, opleiding van de hoofdkostwinner en de samenstelling van het huishouden als verklarende variabelen. In deze analyse wordt de verhouding gebruikt tussen het aantal personen boven en onder de mediaan van het vermogen. Hetzelfde is gedaan voor de verhouding boven en onder het derde kwartiel van het vermogen (*staat*). De uitkomsten laten zien dat de kans op een groot vermogen toeneemt met de leeftijd en het opleidingsniveau (de coëfficiënten nemen toe) en dat echtparen of samenwonenden vaker een groot vermogen hebben dan alleenstaanden of eenoudergezinnen. Voor vermogens boven de mediaan blijkt de kans op een groot vermogen bij ouderen weer iets af te nemen. Bij de onderstaande uitkomsten is steeds rekening gehouden met verschillen in leeftijd, opleiding en huishoudenssamenstelling.

Frequente protestantse kerkgangers hebben vaker een groot vermogen

Protestanten en katholieken hebben grotere vermogens dan mensen zonder of met een andere kerkelijke gezindte.

Staat Logistische regressie van vermogen op kerkelijke gezindte, leeftijd, opleiding en huishouden

	Vermogen boven mediaan		Vermogen boven derde kwartiel	
	coëfficiënt	standaardfout	coëfficiënt	standaardfout
Kerkelijke gezindte				
Geen kerkelijke gezindte	-0,90	0,07	-0,69	0,06
Katholiek, minder dan 1x per week naar de kerk	-0,42	0,07	-0,16	0,07
Katholiek, elke week naar de kerk	-0,31	0,12	-0,06	0,11
Protestant, minder dan 1x per week naar kerk	-0,41	0,07	-0,22	0,07
Protestant, elke week naar de kerk (ref.)				
Moslim	-2,90	0,14	-3,22	0,31
Overig	-1,20	0,09	-0,93	0,10
Leeftijd hoofdkostwinner				
0-34 jaar	-2,17	0,07	-2,87	0,10
35-44 jaar	-0,59	0,06	-1,21	0,07
45-54 jaar	0,05	0,06	-0,52	0,07
55-64 jaar	0,30	0,07	-0,15	0,07
65-74 jaar	0,14	0,07	-0,01	0,07
75 jaar of ouder (ref.)				
Opleiding hoofdkostwinner				
Basisonderwijs	-1,66	0,05	-1,46	0,06
Vbo	-0,90	0,04	-0,87	0,05
Mavo	-0,77	0,06	-0,86	0,07
Havo, MBO, VWO	-0,52	0,04	-0,54	0,04
HBO, Universiteit (ref.)				
Huishouden				
Alleenstaande of eenoudergezin	-1,22	0,04	-0,98	0,05
Overig huishouden (ref.)				

Met 63 procent hebben frequente protestantse kerkgangers het vaakst een vermogen boven de mediaan (*grafiek 4*). Ook van de protestanten met een minder frequente kerkgang hebben er meer dan gemiddeld, namelijk 57 procent, een vermogen boven de mediaan. Dit is ongeveer even veel als onder katholieken. Bij katholieken is er verder geen significant onderscheid tussen frequente en minder frequente kerkgangers.

Van de bevolking zonder kerkelijke gezindte heeft 46 procent een vermogen boven de mediaan. Islamieten hebben in slechts 21 procent van de gevallen een vermogen van die omvang (*grafiek 4*).

Dezelfde analyse is ook uitgevoerd voor vermogens in de hoogste kwartielgroep. Ook daar hebben frequente protes-

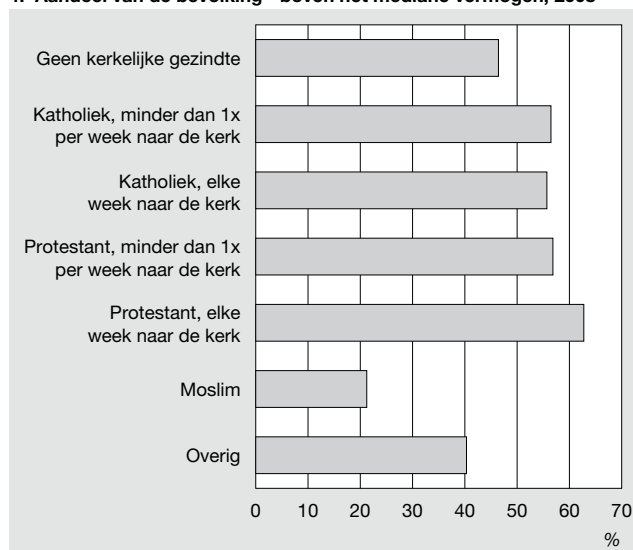
tantse kerkgangers het vaakst een groot vermogen (*grafiek 5*). Van deze groep protestanten valt 35 procent in de hoogste vermogensgroep. Van de minder frequente protestantse kerkgangers en de katholieken is dit ongeveer 30 procent. Van de moslims heeft maar 6 procent een vermogen in de hoogste groep.

Protestanten onderscheiden zich niet met hoge inkomens

Een vergelijkbare analyse is ook uitgevoerd voor het driejarig gestandaardiseerd inkomen. Omdat daarin al rekening is gehouden met de huishoudenssamenstelling, is in deze analyse alleen gecorrigeerd voor leeftijd en opleiding van de hoofdkostwinner.

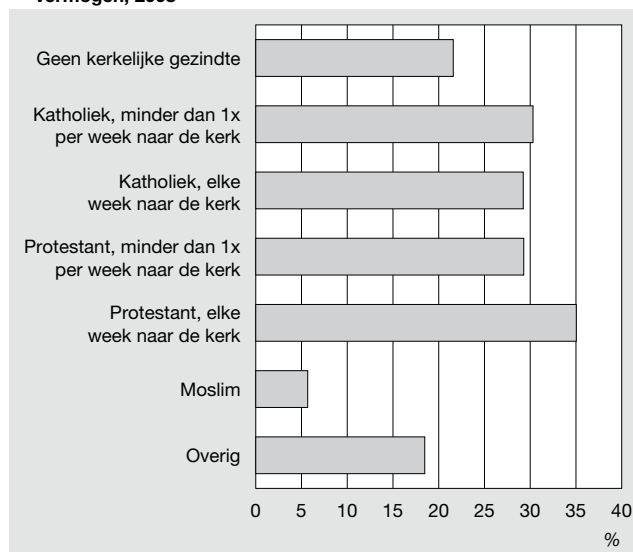
Personen zonder kerkelijke gezindte en de christenen die minder dan een keer per week naar de kerk gaan, hebben het vaakst een inkomen in de hoogste kwartielgroep. Trouwvare kerkgangers scoren duidelijk lager, maar ook hier is er geen onderscheid tussen katholieken en protestanten (*grafiek 6*).

4. Aandeel van de bevolking ¹⁾ boven het mediane vermogen, 2008

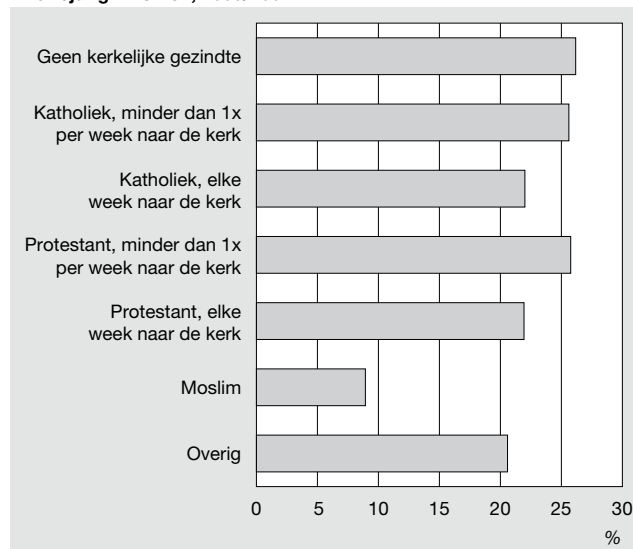
¹⁾ Gecorrigeerd voor leeftijd en opleiding van de hoofdkostwinner en huishoudenssamenstelling.

5. Aandeel van de bevolking ¹⁾ in de hoogste kwartielgroep van het vermogen, 2008

¹⁾ Gecorrigeerd voor leeftijd en opleiding van de hoofdkostwinner en huishoudenssamenstelling.

6. Aandeel van de bevolking ¹⁾ in de hoogste kwartielgroep van het driejarig inkomen, 2005/2007

¹⁾ Gecorrigeerd voor leeftijd en opleiding van de hoofdkostwinner en huishoudenssamenstelling.

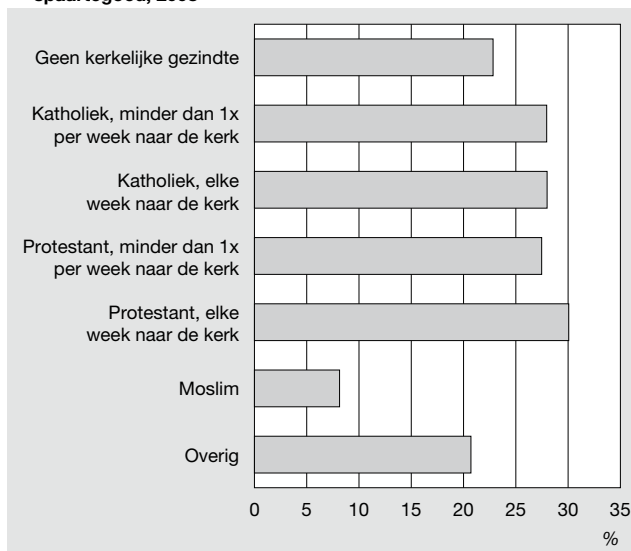
Christenen sparen het meest

Zowel de katholieke als de protestantse bevolking heeft vaker dan gemiddeld een hoog spaartegoed. Ongeveer 28 tot 30 procent van hun spaartegoeden valt in de hoogste kwartielgroep. Er zijn geen significante verschillen tussen katholieken en protestanten en frequente en minder frequente kerkgangers. Moslims hebben met 8 procent het minst vaak een spaartegoed in de hoogste kwartielgroep (*grafiek 7*).

Katholieken bezitten vaker een duur huis

Op vermogenscomponenten die op slechts een deel van de populatie van toepassing zijn, kunnen vanwege de kleine aantallen geen betrouwbare analyses worden uitgevoerd. Daarom zijn geen uitspraken mogelijk over de vermogens-

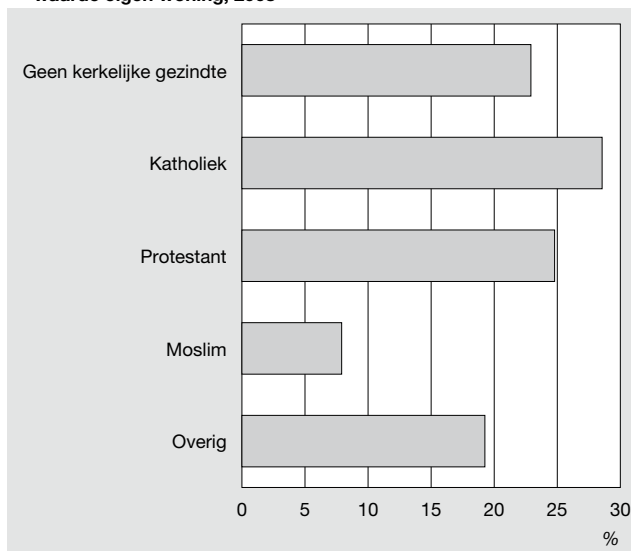
7. Aandeel van de bevolking ¹⁾ in de hoogste kwartielgroep van het spaartegoed, 2008

¹⁾ Gecorrigeerd voor leeftijd en opleiding van de hoofdkostwinner en huishoudenssamenstelling.

componenten 'effecten' en 'ondernemersvermogen'. Als het onderscheid naar kerkgang wordt losgelaten, is wel een analyse over de eigen woning mogelijk. Rooms-katholieken blijken dan het vaakst in een duur huis te wonen. Bijna 29 procent van hen heeft een huis in de hoogste kwartielgroep. Dit is significant meer dan onder protestanten, mensen zonder gezindte en de kleinere stromingen. Op de tweede plaats volgen de protestanten, die eveneens vaker een duur huis hebben dan de resterende groepen (grafiek 8).

8. Aandeel van de bevolking ¹⁾ in de hoogste kwartielgroep van de waarde eigen woning, 2008

¹⁾ Gecorrigeerd voor leeftijd en opleiding van de hoofdkostwinner en huishoudenssamenstelling.

4. Conclusie

Christenen hebben vaker een groot vermogen dan anderen, maar onderscheiden zich niet met hogere inkomens.

Binnen de christelijke bevolking hebben trouwe protestantse kerkgangers het vaakst een groot vermogen. Bij katholieken is er geen onderscheid naar kerkgang. Verder sparen katholieken en protestanten meer dan personen zonder gezindte en personen van de kleinere religieuze stromingen. Onderling zijn hier echter geen significante verschillen te zien. Wel zijn er voor wat betreft de waarde van de eigen woning verschillen tussen katholieken en protestanten: katholieken hebben vaker een duurder huis.

Het onderzoek laat twee belangrijke scheidslijnen zien in de relatie tussen religie en vermogen. Allereerst valt het verschil op tussen de grote christelijke stromingen en de rest van de bevolking: christenen hebben vaker een groot vermogen.

Ten tweede is er een duidelijk onderscheid tussen de trouwe protestantse kerkgangers en de andere christelijke groepen. De trouwe protestantse kerkgangers hebben het vaakst een groot vermogen. Opmerkelijk is dat juist deze groep volgens het eerdere onderzoek van Otten en Lok (2009) er een duidelijk minder uitbundige leefstijl op nahoudt. Dat lijkt voor een deel het idee te ondersteunen dat een sobere levensstijl bij protestanten gerelateerd is aan een meer verregaande vermogensvergarings.

Onze resultaten zijn in overeenstemming met het recente onderzoek van Renneboog en Spaenjers (2009), waarin is aangetoond dat religieuze mensen, en dan vooral christenen, eerder dan niet-religieuze mensen geneigd zijn om geld te sparen of opzij te zetten voor hun kinderen. Ook beslissen christenen anders over hun financiën doordat ze relatief meer risicomijdend zijn en verder vooruit kijken.

Literatuur

Arruñada, B., 2009, Protestants and Catholics: Similar work ethic, different social ethic. *The Economic Journal* (published online).

Arts, K., 2009, Ontwikkelingen in kerkelijkheid en kerkbezoek (1999–2008). In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red), *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. CBS, Den Haag/Heerlen, blz. 41–46.

Becker, S.O. en L. Woessmann, 2009, Was Weber wrong? A human capital theory of protestant economic history. *The Quarterly Journal of Economics* 124(2), blz. 531–596.

Otten, F. en R. Lok, 2009, Religie en verschillen in leefstijl, arbeid en inkomen. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red), *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. CBS, Den Haag/Heerlen, blz. 65–81.

Renneboog, L. en C. Spaenjers, 2009, Where Angels Fear to Trade: The role of religion in household finance. Center discussion paper. Universiteit van Tilburg, Tilburg.

Weber, M., 1920, Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus. In: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Band I, Tübingen (Mohr Siebeck), p. 17–206. (Herziene versie van gelijknamige artikelen verschenen in *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band 20:1, 1–54, 1904; Band 21:1, 1–110, 1905).

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

Jaar	Levend- geborenen	Overledenen	Buitenlandse migratie		Totale bevol- kingsgroei ²⁾	Aantal inwoners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echt- scheidings
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
2005	187 910	136 402	92 297	119 725	28 684	16 334 210	642 089	1 009 486	72 263	31 905
2006	185 057	135 372	101 150	132 470	23 782	16 357 992	652 302	1 025 817	72 369	31 734
2007	181 336	133 022	116 819	122 576	47 407	16 405 399	646 564	992 616	72 485	31 983
2008	184 634	135 136	143 516	117 779	80 388	16 485 787	649 253	983 138	75 438	32 236
2009	184 824	134 174	147 308	110 830	91 825	16 577 612	599 034	902 608	72 927	30 745
Kwartaal										
2007										
1e kwartaal	44 139	35 124	26 218	28 160	7 073	16 365 065	157 707	256 343	9 478	8 302
2e kwartaal	44 188	32 243	23 733	26 202	9 476	16 374 541	143 098	242 048	23 231	8 167
3e kwartaal	48 272	30 840	38 734	36 864	1 9302	16 393 843	187 762	248 219	27 212	7 981
4e kwartaal	44 737	34 815	28 134	31 350	11 556	16 405 399	157 997	246 006	12 564	7 533
2008										
1e kwartaal	44 078	36 308	31 770	26 884	12 656	16 418 055	158 461	251 389	9 693	8 226
2e kwartaal	45 819	33 138	29 670	25 471	16 880	16 434 935	144 706	238 330	24 255	8 073
3e kwartaal	49 646	31 425	47 841	36 138	29 924	16 464 859	189 467	249 901	28 561	8 184
4e kwartaal	45 091	34 265	34 235	29 286	20 928	16 485 787	156 619	243 518	12 929	7 753
2009										
1e kwartaal	44 432	37 629	34 677	24 399	17 081	16 502 868	149 269	234 770	9 148	7 730
2e kwartaal	45 753	31 804	29 856	25 168	18 637	16 521 505	129 505	214 259	23 440	7 143
3e kwartaal	49 180	31 018	47 852	33 071	32 943	16 554 448	175 162	228 503	27 110	7 970
4e kwartaal	45 459	33 723	34 923	28 192	23 164	16 577 612	145 098	225 076	13 229	7 902
Maand										
2006										
oktober	16 144	10 349	9 631	11 665	3 761	16 352 678	55 680	85 790	5 184	2 592
november	15 005	10 865	7 782	11 628	294	16 352 972	54 048	88 393	3 506	2 698
december	14 806	11 630	6 038	9 611	5 020	16 357 992	48 957	84 236	3 810	2 274
2007										
januari	15 019	12 221	9 313	10 970	1 141	16 359 133	56 746	88 908	2 692	2 901
februari	13 909	10 884	8 648	7 868	3 805	16 362 938	49 174	79 045	3 073	2 397
maart	15 211	12 019	8 257	9 322	2 127	16 365 065	51 787	88 390	3 713	3 004
april	14 385	11 021	7 045	7 878	2 531	16 367 596	44 330	74 175	4 555	2 901
mei	15 144	10 799	8 044	8 707	3 682	16 371 278	48 638	83 244	7 807	2 397
juni	14 659	10 423	8 644	9 617	3 263	16 374 541	50 130	84 629	10 869	3 004
juli	15 989	10 484	10 685	13 392	2 798	16 377 339	60 953	88 261	9 682	2 761
augustus	16 262	10 450	13 270	13 146	5 936	16 383 275	68 083	84 582	7 704	2 806
september	16 021	9 906	14 779	10 326	10 568	16 393 843	58 726	75 376	9 826	2 414
oktober	15 662	11 049	11 874	11 191	5 296	16 399 139	57 720	84 936	5 456	2 673
november	14 531	11 281	9 360	10 740	1 870	16 401 009	53 265	84 125	3 677	2 748
december	14 544	12 485	6 900	9 419	4 390	16 405 399	47 012	76 945	3 431	2 112
2008										
januari	15 071	12 849	11 236	9 751	3 707	16 409 106	59 407	91 428	2 765	2 909
februari	14 236	11 380	10 954	8 609	5 201	16 414 307	50 854	80 077	3 483	2 633
maart	14 771	12 079	9 580	8 524	3 748	16 418 055	48 200	79 884	3 445	2 684
april	14 804	11 366	10 337	8 493	5 282	16 423 337	49 683	83 110	6 081	2 861
mei	15 597	11 328	8 961	7 881	5 349	16 428 686	45 287	75 326	8 767	2 504
juni	15 418	10 444	10 372	9 097	6 249	16 434 935	49 736	79 894	9 407	2 708
juli	16 903	10 854	12 782	13 314	5 517	16 440 452	62 017	88 984	6 551	2 961
augustus	16 350	10 434	15 119	12 395	8 640	16 449 092	64 269	78 991	12 480	2 535
september	16 393	10 137	19 940	10 429	15 767	16 464 859	63 181	81 926	9 530	2 688
oktober	15 685	10 992	13 957	9 800	8 850	16 473 709	56 800	85 626	5 960	2 699
november	14 556	10 906	10 849	8 917	5 582	16 479 291	48 107	75 390	3 252	2 469
december	14 850	12 367	9 429	10 569	6 496	16 485 787	51 712	82 502	3 717	2 585
2009										
januari	15 354	14 390	12 299	10 818	2 445	16 488 232	52 632	81 465	2 620	2 575
februari	13 683	11 703	11 286	6 219	7 047	16 495 279	47 497	73 138	2 931	2 469
maart	15 395	11 536	11 092	7 362	7 589	16 502 868	49 140	80 167	3 597	2 686
april	15 014	10 908	9 463	7 934	5 635	16 508 503	42 402	70 852	5 210	2 401
mei	15 221	10 670	9 555	8 352	5 754	16 514 257	41 416	69 161	8 817	2 171
juni	15 518	10 226	10 838	8 882	7 248	16 521 505	45 687	74 246	9 413	2 571
juli	16 668	10 540	12 483	11 417	7 194	16 528 699	56 899	82 214	7 255	2 851
augustus	16 251	10 231	16 065	11 335	10 750	16 539 449	58 952	71 234	8 599	2 440
september	16 261	10 247	19 304	10 319	14 999	16 554 448	59 311	75 055	11 256	2 679
oktober	15 453	11 182	15 444	10 134	9 581	16 564 029	50 960	75 463	5 787	2 679
november	15 000	10 728	10 984	7 785	7 471	16 571 500	46 865	72 377	3 587	2 549
december	15 006	11 813	8 495	10 273	6 112	16 577 612	47 273	77 236	3 855	2 674

1) Inclusief saldo administratieve correcties.

2) Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

N.B. De cijfers voor 2008 en eerder zijn definitief.
Voor technische toelichting en verklaring van termen zie toelichting 2, blz. 59.

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting 1

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. Niet alle mutaties worden bij gemeenten gemeld. Als een gemeente vaststelt dat een persoon niet woont op het adres waar hij of zij staat ingeschreven, wordt een administratieve afvoering doorgevoerd. Als later wordt vastgesteld dat de desbetreffende persoon toch op hetzelfde adres of op een ander adres verblijft, vindt een administratieve opnemings plaats. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Daarom wordt het saldo van deze correcties meegeteld bij de emigratie. Daarnaast worden door het CBS correcties uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Deze overige correcties worden meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december.

De cijfers over immigratie en emigratie hebben betrekking op personen die ingeschreven staan in respectievelijk uitgeschreven worden uit de GBA. Aan het inschrijvingscriterium wordt voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

Tot 1 mei 2004 bestond de Europese Unie (EU) uit België, Duitsland, Denemarken, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

Op 1 mei 2004 zijn Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië toegetreden tot de EU. Per 1 januari 2007 zijn ook Bulgarije en Roemenië toegetreden.

Toelichting 2

Tabellen

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nachtrust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woongemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de

jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2008–2050 en Allochtonenprognose 2008–2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreft personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreft veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap als ten minste één van de adoptiefouders Nederlander is.

allochtonen Personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de *eerste generatie* en allochtonen die in Nederland zijn geboren de *tweede generatie*. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroepen *westers* en *niet-westers* op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroepen *westers* en *niet-westers* op grond van het

geboorteland van hun moeder. Is dat Nederland, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is het onderscheid tussen westers en niet-westers gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielverzoek Een schriftelijke wens om in de zin van het Verdrag van Genève van 1951 als vluchteling te worden erkend. Inwilliging van het asielverzoek leidt tot een verblijfsrechtelijke status. Een ingewilligd verzoek kan betrekking hebben op een aanvraag uit hetzelfde jaar of een eerder jaar. Als het verzoek om toelating definitief is afgewezen, vindt verwijdering van de asielzoeker plaats. Er zijn drie soorten verwijderingen, te weten uitzetting, vertrek onder toezicht en controle adres na aanzegging. Het aantal asielaanvragen wordt geregistreerd door het ministerie van Justitie, de bron voor deze cijfers. In Nederland wordt één aanvraag per persoon ingediend.

asielzoekers Personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. De criteria voor rechtmatig verblijf zijn vermeld in artikel 8 van de Vreemdelingenwet. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt deze status niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich in Nederland vestigen of Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan als de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij – na controle door de politie van het laatstbekende huisadres – zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

doodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodge-

boren kinderen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is of als zij weduwe is en het kind is geboren binnen 306 dagen na het overlijden van haar (mannelijke) echtgenoot. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten uit vrouwen die ongehuwd of gescheiden zijn of ten minste 306 dagen vóór de geboorte van het kind zijn verweduwd.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen echtscheidingen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echtscheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarbij ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen. emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroep Zie onder allochtonen.

huishoudens Een verzameling van één of meer personen die een woonruimte bewoont en daar zichzelf voorziet, of door derden wordt voorzien, in dagelijkse levensbehoeften. Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een *particulier huishouden* bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. *Institutionele huishoudens* bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenis die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven.

huwelijksluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijksluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwendes al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland

behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijksluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asiolverzoeken Een ingewilligd asiolverzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asiolverzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status werd verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens. legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Geborenen die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 duizend pasgeboren jongens, respectievelijk meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

particuliere huishoudens Zie onder huishoudens.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar mannelijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereldgezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontleen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij – ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon – de reispapieren worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verveduwendende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven. verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd

geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voordat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Thema een keuze worden gemaakt uit alle tabellen die zijn opgenomen in StatLine.

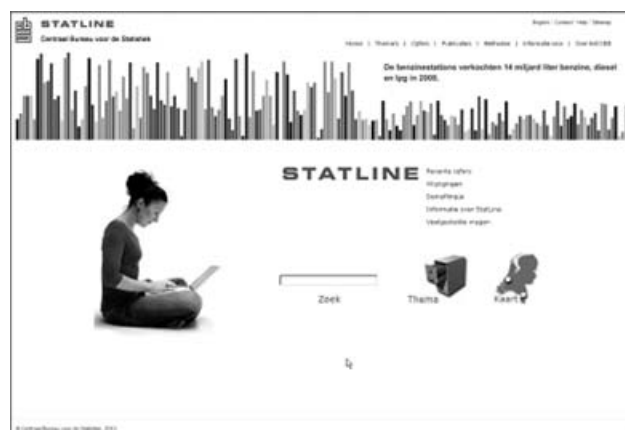
Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingpagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine CBS databank' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (figuur 1). Als u op 'Thema' klikt, krijgt u een scherm met de thema's te zien (figuur 2).

Door op het mapje 'Bevolking' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. In de map 'Bevolking', krijgt u een lijst met tabellen en submappen (figuur 3). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en verhuizingen.

Ter illustratie is in figuur 3 de tabel 'Bevolking; kerncijfers' geselecteerd. Vervolgens ziet u een overzicht van de onderwerpen in deze tabel. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Toon gegevens bovenaan het scherm'. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of downloaden. Als u op het pictogram 'download', krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of ander formaat.

1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Tabellen per thema

3. Bevolking in StatLine

Inhoudsopgave vanaf 1e kwartaal 2006

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
Bevolkingsstructuur en -ontwikkeling			
– Daling bevolkingsgroei houdt aan	I	2006	4
– Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland	I	2006	48–53
– Nederland minder grijs dan Europa	II	2006	9
– Demografische levensloop van vijftigers	II	2006	15–23
– Bevolking groeit nauwelijks meer	III	2006	4
– Demografie van Nederland, 2006	IV	2006	14–33
– Afname potentiële beroepsbevolking begint	I	2007	4
– Bevolkingstatistieken onder het persoonskaartenstelsel en het GBA-stelsel: overeenkomsten en verschillen	I	2007	14–33
– Bevolking groeit weer sneller	III	2007	4
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15–19
– Stad uit balans: een grotere kloof tussen arme en rijke wijken?	III	2007	32–37
– De Nederlandse demografie in zeven tegenstellingen	IV	2007	13–18
– Bevolking groeit met 46 duizend	I	2008	4
– Groei en krimp in 2007	II	2008	7
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	II	2008	9
– De stand van het Sociaal Statistisch bestand	II	2008	14–18
– Sterke stijging bevolkingsgroei in 2008	I	2009	4
– Demografische druk en vergrijzing	IV	2009	6
Bevolking naar regio			
– Populaire huwelijksgemeenten	I	2006	7
– Gemiddeld inkomen per inwoner per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2006	12
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 1: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw	I	2006	54–60
– Aandeel 65-plussers per gemeente	II	2006	7
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 2: Huishoudensgrootte	II	2006	48–54
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 3: Werkzame beroepsbevolking	II	2006	55–62
– Bevolkingsdichtheid per gemeente	III	2006	7
– Bevolkingsgroei per 1000 inwoners per COROP-gebied, 2005	III	2006	8
– Aandeel 0–14-jarigen in Haagse en Utrechtse buurten	III	2006	11
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2006	IV	2006	7
– Gemiddeld inkomen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2006	11
– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Bevolkingsdichtheid per buurt, Den Haag en Amsterdam, 2006	II	2007	10
– Geboren Amsterdammers per gemeente, 2004	III	2007	9
– Amsterdammers in Amsterdam	III	2007	12
– Haagse migratie	IV	2007	6
– Aandeel potentiële beroepsbevolking per gemeente	IV	2007	7
– Geboren Hagenaars woonachtig in Zuid-Holland, 2004	IV	2007	8
– Wie woont waar in Den Haag?	IV	2007	10
– Geboren Rotterdammers in Zuid-Holland, 2004	I	2008	8
– Wie woont waar in Rotterdam	I	2008	11
– Geboren Utrechtse in de provincie Utrecht	II	2008	8
– De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland	II	2008	52–59
– Bevolkingskernen 2001–2006. Groei van dorpen, steden en agglomeraties	II	2008	66–75
– Veel grijze buurten in Den Haag	IV	2008	11
– Vinex-bewoners zijn geen doorsnee stedelingen	IV	2008	39–41
– Outcomemonitor Krachtwijken brengt aandachtswijken in beeld	IV	2008	42–50
– Gemeenten naar aandeel Duitsers, 2008	I	2009	8
– De verborgen aantrekkingskracht van Parkstad-Limburg	I	2009	73–80
– De achterkant van rijke gemeenten	II	2009	11

- Aandeel 80-plussers per gemeente	III	2009	7
- Gemeenten naar aandeel Belgen, 2009	IV	2009	7
- Almere naar aandeel 65-plussers	IV	2009	11
- Gemeenten naar aandeel Turken van 12 tot en met 17 jaar, 2009	I	2010	7

Bevolking naar nationaliteit en geboorteland

- Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15-31
- Sociaal-economische positie van eerste generatie Antillianen en Arubanen in Nederland	II	2006	45-47
- Naast herkomstgroepering ook nationaliteit?	II	2006	63-71
- Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14-18
- Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23-28
- Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	33-39
- Surinamers in Nederland en Suriname	IV	2006	6
- Aandeel niet-westerse allochtonen onder 4- tot 12-jarigen, 2006	I	2007	7
- Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
- Geboorteplaats en etnische samenstelling van Surinamers in Nederland	I	2007	74-78
- Weer minder asielzoekers in de Europese Unie	II	2007	12-16
- Antilliaanse en Arubaanse verdachten van misdrijven	II	2007	36-38
- Allochtonenprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60-67
- Vreemdelingen	III	2007	11
- Schatting van het aantal voormalig Joegoslaven naar huidig herkomstgebied	III	2007	38-47
- Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25-31
- Belgen in Nederland en Nederlanders in België	IV	2007	47-52
- Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56-72
- Grote verschillen in aandeel buitenlandse ingezetenen	I	2008	9
- Vooral autochtonen verlaten de grote steden	III	2008	7
- Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	III	2008	39-44
- Gemeenten naar aandeel Marokkanen van 12 tot en met 17 jaar, 2008	IV	2008	7
- Herkomst en kenmerken van immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie	IV	2008	22-30
- Tsjechen en Slowaken in Nederland	I	2009	7
- Toename aandeel niet-westerse allochtonen	I	2009	9
- Niet-westerse allochtonen in Utrecht en omgeving	I	2009	12
- Thuis voelen in Nederland: stedelijke verschillen bij allochtonen	II	2009	34-38
- Herkomst van Duitsers in Nederland	III	2009	6
- Herkomst en vestiging van de eerste Marokkanen in Nederland	III	2009	51-56
- Demografische kenmerken van Tsjechen en Slowaken in Nederland	III	2009	57-61
- Herkomst van Chinezen in Nederland	I	2010	6

Vruchtbaarheid en geboorteregeling

- Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder	I	2006	8
- Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15-31
- Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
- Aantal geboorten per duizend inwoners in de vier grote steden	II	2006	11
- Minder bevallingen in het weekend	III	2006	6
- Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14-18
- Aandeel niet-echtelijke geboorten per gemeente, 2005	IV	2006	8
- Vruchtbaarheid in de twintigste eeuw	I	2008	14-22
- De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw	II	2008	32-41
- Intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind	II	2008	82-94
- Jonge en oude moeder, 2007	III	2008	7
- Voor het eerst sinds 2000 meer kinderen geboren	IV	2008	4
- Sterke daling geboortecijfer niet-westers allochtone tieners	IV	2008	14-21
- Geboorteregeling in 2008	I	2009	54-59
- Oudere moeders, minder kinderen	IV	2009	9
- Regionale verschillen in vruchtbaarheid verklaard	IV	2009	63-70
- Oudere moeders, minder kinderen (rectificatie) ¹⁾	I	2010	9

Sterfte en doodsoorzaken

- Gezonde en ongezonde beroepen	I	2006	10-11
- Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23-28
- Recente ontwikkelingen rond moord en doodslag	III	2006	29-32
- Sterfte door longkanker in de Europese Unie	IV	2006	9
- Enkele ontwikkelingen rond de sterfte in langetermijn-perspectief	IV	2006	46-57
- Dodelijke bedrijfsongevallen: recente ontwikkelingen	IV	2006	58-61
- Sterfte door coronaire hartziekten in de Europese Unie	I	2007	9
- Sociaal-economische verschillen in sterfte en gezondheid in Nederland	I	2007	34-44
- Medische beslissingen rond het levenseinde nauwelijks van invloed op de levensverwachting	II	2007	17-35
- Aantal verkeersdoden in Nederland relatief zeer laag	III	2007	10
- Achtergronden en berekeningswijzen van CBS-overlevingstafels	III	2007	66-77
- 210 duizend oorlogsslachtoffers	IV	2007	53-55
- Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56-72
- Zelfdoding in Nederland: een statistisch overzicht	IV	2007	73-83
- Gemeenten naar aantal overledenen, 2006	I	2008	7
- Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841-1939	I	2008	23-29
- Zelfdoding per coropgebied	IV	2008	8
- Trends in gezonde levensverwachting	I	2009	60-66
- Levensverwachting bij 65 jaar	II	2009	9
- Meer jongens dan meisjes overlijden in eerste levensjaar	III	2009	9
- Haagse weduwes	III	2009	11
- Ontwikkelingen in (gezonde) levensverwachting naar opleidingsniveau	IV	2009	71-75

Migratie en verhuizingen

- De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37-44
- Immigratie neemt weer toe	II	2006	4
- Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
- Verhuisstromen, 1948-2004	II	2006	10
- Nederland: van immigratie- naar emigratieland?	II	2006	33-40
- Emigratie van autochtonen naar België	II	2006	41-44
- Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	29-32
- Emigratie remt bevolkingsgroei	IV	2006	4
- Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen	IV	2006	41-45
- Herkomst en bestemming van Groningers	I	2007	6
- Vestigingsoverschot per gemeente, 2006	I	2007	8
- Meer immigranten, minder emigranten	II	2007	4
- Emigranten uit Amsterdam maken plaats voor studenten en starters	III	2007	7
- Binnenlandse verhuismobiliteit, 2006	III	2007	8
- Verhuiswensen uit het Woononderzoek Nederland 2006	III	2007	20-31
- Immigratie uit nieuwe EU-lidstaten stijgt verder	IV	2007	4
- Haagse migratie	IV	2007	6
- Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9
- Buitenlandse migratie in Nederland 1795-2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling	IV	2007	32-46
- Migratie naar en uit Rotterdam	I	2008	6
- Laagste aantal asielverzoeken sinds 1988	I	2008	30-31
- Emigratie: de spiegel van Hollands ongenoegen	I	2008	32-38
- Eerder verblijf in Nederland vergroot kans op vertrek en terugkomst	I	2008	39-43
- Immigratie trekt aan	II	2008	4
- Migratie naar en uit Utrecht	II	2008	6
- Afstand tot ouders en verhuisgedrag	II	2008	42-51
- Immigratie overtreft nu emigratie	III	2008	4
- Verhuizingen naar Flevoland	III	2008	8
- Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	III	2008	39-44
- Binnenlandse migratie niet eerder zo laag	II	2009	4
- Sterke stijging immigratie lijkt voorbij	II	2009	6
- Toename asielverzoeken in Nederland sterker dan in EU	II	2009	22-25
- Terugkeer van ouderen naar hun geboorteregio	II	2009	26-33
- Daling aantal verhuizingen zet door	III	2009	4
- Verhuizen vanuit studentensteden	III	2009	43-50

- Herkomst en vestiging van de eerste Marokkanen in Nederland	III	2009	51-56
- Emigratie gedaald	IV	2009	4
- Gezinshereniging en gezinsvorming na immigratie	IV	2009	45-59
- Kwart asielzoekers is kind	IV	2009	60-62
- Crisis remt migratie en verhuizingen	I	2010	4
- Verhuisgedrag van jongeren	I	2010	22-27
- Verhuisgedrag van vluchtelingen	I	2010	28-31
- Selectieve verhuispatronen van autochtonen en allochtonen en de rol van voorkeuren	I	2010	32-38

Huwelijkssluiting, relatievorming en -ontbinding

- Samenwoners van gelijk geslacht	I	2006	6
- Samenwoonrelaties stabiel	I	2006	32-36
- Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
- Aantal echtscheidingsprocedures iets toegenomen	III	2006	19-22
- Zonder huwelijk een kind: een kwestie van geloof	I	2007	10
- Huwelijkssluiting en -ontbinding	II	2007	6
- Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
- Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25-31
- Bijna 33 duizend echtscheidingszaken afgehandeld in 2007	III	2008	14-18
- De geografische dimensie van partnerkeuze	III	2008	19-28
- Incidentie en achtergronden van transitionele en duurzame latrelaties	III	2008	29-38
- Huwelijk en geregistreerd partnerschap tussen personen van gelijk geslacht	IV	2008	6
- Hogere leeftijd bij eerste huwelijk	I	2009	10
- Huwelijken en echtscheidingen	II	2009	8
- Favoriete huwelijksgemeenten	III	2009	8
- Scheiden en weer samenwonen	IV	2009	14-21
- Wie krijgt na echtscheiding de woning?	IV	2009	22-32
- Dertigduizend flitscheidingen, 2001-2009	IV	2009	33-34

Huishoudens en gezinnen

- Samenleven en kinderen	II	2006	24-27
- Wonen zonder partner	II	2006	28-32
- Passende ouderenhuisvesting	III	2006	10
- Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente	IV	2006	7
- Uit huis gaan van jongeren	IV	2006	34-40
- Vrouwen worden vaak alleen oud, mannen samen met een partner	II	2007	8
- Huishoudensprognose 2006-2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39-52
- Huishoudensprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53-59
- Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15-19
- Schatting van het aantal stiefgezinnen	IV	2007	19-22
- De ervaring van kinderen met stiefouders	IV	2007	23-24
- Van kwetsbaar gezin tot bewuste samenlevingsvorm	I	2008	10
- Ontwikkelingen in de huishoudensdynamiek sinds 1971	I	2008	44-54
- Ouders en kinderen apart	II	2008	10
- Honkvaste Utrechtse	II	2008	11
- Zeer grote gezinnen worden schaars	II	2008	60-65
- Weinig Nederlanders nemen moeder in huis	III	2008	9
- Eenpersoonshuishoudens in Groningen	III	2008	11
- Vrouwenarbeid funest voor gezinsleven	I	2009	11
- Jonge gezinnen	II	2009	7

Prognoses en scenario's

- Bevolkingsprognose 2005-2011: stabiele lage groei	I	2006	61-66
- PEARL: een nieuw regionaal prognosemodel	III	2006	40-50
- PEARL: uitkomsten van de regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005-2025 voor provincies	III	2006	51-59

- Waar wonen ouderen nu en in 2025?	III	2006	60-62
- Bevolkingsprognose 2006-2050: model en veronderstellingen betreffende de sterfte	IV	2006	62-77
- Bevolkingsprognose 2006-2050: veronderstellingen over de asielmigratie	IV	2006	78-84
- Bevolkingsprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	IV	2006	85-92
- Bevolkingsprognose 2006-2050: veronderstellingen over de geboorte	I	2007	45-56
- Bevolkingsprognose 2006-2050: veronderstellingen over immigratie	I	2007	57-64
- Bevolkingsprognose 2006-2050: veronderstellingen over emigratie	I	2007	65-73
- Huishoudensprognose 2006-2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39-52
- Huishoudensprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53-59
- Alloctonenprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60-67
- Huishoudensprognose 2006-2050: huishoudens naar herkomstgroep	III	2007	54-65
- Bevolkingsprognose 2007-2014: tijdelijk hogere groei	I	2008	55-62
- Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2007-2025: belangrijkste uitkomsten	III	2008	45-54
- Verbeterde schattingswijze van migratie over korte afstand in het model PEARL	III	2008	55-64
- Analyse van processen in de levensloop ten behoeve van het model PEARL	IV	2008	51-62
- Modelleren van huishoudens in het model PEARL	IV	2008	63-71
- Vier scenario's voor de zeer lange termijn	IV	2008	72-81
- Bevolkingsprognose 2008-2050: naar 17,5 miljoen inwoners	I	2009	15-22
- Bevolkingsprognose 2008-2050: veronderstellingen over immigratie	I	2009	23-33
- Bevolkingsprognose 2008-2050: veronderstellingen over emigratie	I	2009	34-40
- Bevolkingsprognose 2008-2050: model en veronderstellingen betreffende de sterfte	I	2009	41-53
- Alloctonenprognose 2008-2050: naar 5 miljoen alloctonen	II	2009	14-21
- Huishoudensprognose 2008-2050: uitkomsten	III	2009	14-19
- Een nieuw model voor de CBS huishoudensprognose	III	2009	20-42
- Regionale prognose 2009-2040: vergrijzing en omslag van groei naar krimp	IV	2009	35-44
- Bevolkingsprognose 2009-2016: omslag naar lagere groei	I	2010	14-21

Internationaal

- Daling van het eerste huwelijkscijfer	I	2006	9
- Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	I	2006	45-47
- Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
- Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9

Overig

- Enquêteonderzoek onder alloctonen: problemen, oplossingen en uitdagingen	I	2006	67-73
- Sociaal milieu en schoolkeuze	IV	2006	10
- Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland	III	2007	48-53
- Trends in consultaties huisarts, specialist en fysiotherapeut door ouderen	IV	2007	84-91
- Vertraging in lengtegroei en gewichtstoename	IV	2007	92-100
- Nationale problemen in kaart gebracht	I	2008	63-69
- Hoe ver woon ik van.....	II	2008	19-22
- Jong geleerd, fout gedaan?	II	2008	23-31
- Inkomen als sociaaleconomische indicator van medisch zorggebruik bij ouderen	II	2008	76-81
- Roekeloze bromfietzers	III	2008	10
- Fysieke en psychische gezondheid van ouderen naar sociaaleconomische status	III	2008	65-72
- Ernstige overlast en verloedering in de eigen woonbuurt	III	2008	73-79
- Sociaaleconomische verschillen in fysieke beperkingen van ouderen	IV	2008	31-38
- Burgerlijke staat, recente verduwing en gezondheidindicatoren van ouderen	I	2009	67-72
- De sociaal onderscheidende functie van het bad	II	2009	10
- Geregistreerd zorggebruik van 50-plussers naar sociaaleconomische status	II	2009	39-44
- Toenemende onkerkelijkheid	III	2009	10
- Gevolgen AOW-plannen	IV	2009	8
- Door schoolverzuim naar kerker	IV	2009	10
- Ziekenhuisopnamen gedurende de adolescentie en voortijdig schoolverlaten	IV	2009	76-81
- Aantal nieuwbouwwoningen daalt, grote verschillen per gemeente	I	2010	8
- Huisartsen in Amsterdam	I	2010	11
- Verschillen in sociale en maatschappelijke participatie	I	2010	39-45
- Gezondheid en welvaart van ouderen	I	2010	46-52
- Religie en verschillen in vermogen en inkomen	I	2010	53-57

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek 2009

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen. Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 265 blz., € 19,60 excl. BTW en verzendkosten.

ISBN 978-90-357-1710-7

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl

ISSN 066-9680.

De Nederlandse Economie 2008

In de reekst De Nederlandse Economie geeft het CBS elk jaar de stand van zaken op het terrein van onder meer de productie, investeringen, handel, consumptie, inflatie en de arbeidsmarkt. Verder wordt door middel van thema-artikelen nader stilgestaan bij actuele economische onderwerpen. De Nederlandse Economie richt zich op economische analisten, beleidsmakers, politici, journalisten en studenten.

Jaarlijks ca. 250 blz., € 16,85.

ISBN 978-90-357-2038-1. Kengetal P-19.

ISSN 1386-1042.

Kennis en economie 2008

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 200 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst: de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks, 240 blz., € 20,75

ISBN 978-90-357-1817-3. Kengetal K-300.

De digitale economie 2008

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, blz., € 34,00.

ISBN 978-90-357-1620-9. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen 2008

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks ca. 300 blz., € 48,85.

ISSN 0168-3489. Kengetal P-2.

ISBN 978-90-357-2008-4

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in Bevolkingstrends komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in Bevolkingstrends worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur: Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl